ПЕТЪР МАНДЖУКОВ

ОДИСЕЯТА НА ПЪРВИТЕ

ЗЕМИЗДАТ

ПЕТЪР МАНДЖУКОВ

Литературна обработка—
НИКОЛАЙ ХАЙТОВ

ОДИСЕЯТА НА ПЪРВИТЕ

ЗЕМИЗДАТ
СОФИЯ—19 74

ПРЕДГОВОР

Петър Манджуков, както сам обяснява в настоящите си спомени, е „първият чиновник, назначен за деловодител на несъществуващото Бюро за укрепяване на пороищата и залесяването", т. е. първият служебно специализиран деятел по залесяванията в България. Датата на това назначение (и на лесовъдската кариера на Манджуков) е 8 октомври 1904 г. и може да се смята в известно отношение като практическо начало на организираното залесяване в България.

Всяко начало съдържа нещо вълнуващо не само защото е раждане на нещо ново, небивало, непознато, а и защото е трудно. Особено трудно е било това начало в областта на залесяването. Едва са минали петнадесет години от Руско-турската освободителна война. Административната машина на новата държава е още в процес на пренагласяване и преустройство. Икономиката на страната е все още в тежко състояние, селското стопанство — примитивно, природните богатства — неразработени, а животновъдството почти изцяло тегне върху многострадалните български гори.

И ето в този момент започва залесяването. Гората е фатално свързана с пашата и въобще с поминъка на селяните. Обществото като цяло още никак не е дорасло до идеята на залесяването, а отделните ентусиасти, които проповядват тази идея, се смятат за маниаци или смахнати. Към всичко това трябва да прибавим и тежката за подобни начинания политическа обстановка, характерна с разбушували се партизански страсти и котерии, с алчност към сделки и печалби за сметка на българската гора и склонност към всякакъв вид компромиси пак за нейна сметка. Партизанските интереси по това време доминират много често над интересите на горското стопанство и въобще на българската гора, пък ако щете и над държавните интереси. Политическата корупция особено много е пречила на залесяването — първо, защото за момента е било икономически неизгодно и, второ, най-лесно е било да се принесе в жертва то.

При тази драматична и, бих казал, трагична обстановка е трябвало да работят първите лесовъди-залесители, първите пионери на благородното, но неблагодарно зелено поприще. Благородно, защото залесяването е по начало един самоотвержен акт (то дава своите най-пълни резултати едва при следващото поколение), а неблагодарно, защото неговите първоапостоли е трябвало да преодоляват съпротивата и на епохата, и на политическата система.

Ето защо Петър Манджуков с пълно право е нарекъл своите спомени „о д и с е я". Една одисея интересна, наситена с човешки конфликти, с драматично напрежение и всичко това потопено в изобилен познавателен материал с много характерна атмосфера. Чрез разказа на Петър Манджуков, ако читателят не е специално запознат с времето, в което се развива действието на неговото повествуване, той ще може не само да го опознае, но и да го почувствува, защото спомените на Манджуков са не просто спомени, а един художествен разказ, написан заразително, страстно, с въображение и нерв.

Трябва да се признае, че тази страст е накарала автора на места може би да се поувлече в характеристиката на своите „живи" герои и да употреби някой силен епитет било в плюс, било в минус. Това не само е възможно, но за един темпераментен човек — участник и страдалец в описваните събития — това е, бих казал, нормално и ние сега не бива да го виним, ако краските някъде са сгъстени или истините са казани прекалено откровено. Още повече, минали са много години оттогава. А що се отнася до истината — до голямата правда, както се казва — то едва ли бихме могли да се съмняваме, че онова, което ни разказва Петър Манджуков за корупцията на някои от горските администратори или за техните партизански или човешки страсти и пристрастия, не е вярно. Някои от тях са били вероятно честни, но слабохарактерни хора, попаднали във водовъртежа на тясно партийни страсти и спекулации, други — в една порочна политическа обстановка са изграждали своята кариера и благополучие за сметка на обществените интереси. По-важно е друго, че зад всяка една неправда в повествуването на Манджуков личи една сърдечна болка, едно страдание, и то не само заради нарушеното лично спокойствие и нанесеното лично огорчение, но заради голямото обществено дело, на което авторът е бил един от първите деятели или още по-точно — един от първите страдалци.

Сега, когато залесяването е първостепенна държавна и обществена грижа и истинско народно дело, защото в него участвува по някакъв начин едва ли не всеки втори българин, наистина е интересно да се четат спомените на Манджуков. Интересно е не само заради колоритните образи, които той изгражда на места в своето повествуване, или пък заради наистина ценната социално-битова и професионална информация, която ни дава във и между редовете. Спомените на Манджуков са интересни и като един оригинален мащаб за измерване на нашето държавно и обществено-политическо развитие. Сега ни се струва анахронизъм един кмет да излезе на залесителен обект и да накара работниците да хвърлят копачите, но тогава това е било досадна действителност. Сега всеки от нас би нарекъл смахнат оня, който би предприел нещо против залесяването, но тогава (около 1904 г.) за смахнати минавали именно онези малцина, които го проповядвали. Да не говорим, че на всеки залесен тогавашен декар в наше време отговарят хиляди, на всеки похарчен за залесяването лев — хиляди сегашни левове.

Възхитителен е не материалният прогрес, а превратът в личното и в общественото съзнание по отношение на залесяването. При това нужно е да отбележим, че тая промяна, извършена главно в краткото четвъртстолетие след 9 септември 1944 г., е само един от симптомите на едно наистина удивително по своята скорост и по своите резултати обществено и културно развитие. Именно културно, защото всеизвестно е, че ако доскоро културата се измерваше с еталони като количеството сапун, масло, захар или леки коли на глава от населението, сега един от най-симптоматичните показатели за културата на една страна е отношението на нейните жители и на нейното държавно ръководство към горите и въобще към природата.

Ние трябва да сме признателни на Петър Манджуков, че ни дава в ръцете този своеобразен мащаб и заедно с него удоволствието да разлистим една славна и почти забравена страница от нашето горскостопанско минало и да научим нещичко за ония труженици, сложили началото на благородното залесително дело. Радостно е, че това го направи един от най-дългогодишните лесовъди в България (с почти половинвековна горска служба), който освен изобилен професионален и житейски опит е имал и дарбата на белетрист, останала за съжаление почти неизявена.

Що се отнася до настоящите негови спомени, те са му донесли само болка и разочарования. След като били написани (около 1950 г.), Петър Манджуков ги изпратил в БАН с предложение да бъдат издадени в някой от годишниците или в самостоятелна книга. Той, направо казано, сбъркал адреса, защото определените от БАН научни рецензенти преценили спомените на стария лесовъд само от научна гледна точка и от тази именно гледна точка художествените качества на ръкописа се оказали пречка за неговото публикуване. Така спомените на Петър Манджуков зачакали своето подходящо време.

Благодарение на интереса, който прояви към тях Държавно издателство „Земиздат", читателите ще имат възможност да вкусят наслада от един разказ, който, сигурен съм в това, ще ги увлече и ще обогати познанията им за първите стъпки по залесителното дело у нас и първите залесители.

Николай Хайтов

Залесяването в България датира още от първите години след приключването на Руско-турската война през 1878 г. То е започнало не по решение на централната власт, а като лична инициатива на някои от по-деятелните тогавашни лесничеи.

В книгата на Ст. Брънчев „Гората и горското стопанство в България" (София, 1918 г.) е отбелязано, че секторът за горите при Министерството на финансите е давал следните нареждания, отнасящи се до залесяването в България:

„... Да се раздават на желающите даром събраните по заповед горски семена (1880 г.);

... Да се опишат подлежащите на залесяване места (1881 г.);

... Лесничеите да вземат живо участие в посяването на нови гори (1881 г.) ..."

Тези нареждания без практическо приложение са били само едно смътно благопожелание в писмена форма към онния, които по онова време са ръководили българското горско стопанство.

Една идея добива смисъл само тогава, когато в отговор на някоя от нуждите на човешкото общество започне да се осъществява на дело. Така че като начало на залесяването в България трябва да се счита не онова време, когато са се давали горепосочените нареждания, а времето, когато залесяването е започнало да се провежда на практика.

Министерството е давало писмени „нареждания" за залесяване, но не е правило нещо особено за тяхното практическо приложение. От своя страна населението след преживените ужаси от турските клането и след току-що привършената Освободителна война вместо „да сади нови гори върху подлежащите на залесяване места" се запретнало да възстанови нормалния си ежедневен живот в опожарената и доведена до крайна мизерия страна.

Така тия нареждания, не приведени веднага в действие, имат стойност само като една бюрократична увертюра към практическото залесяване.

— — —

Първият български лесничей, който започва залесяването на голи, пустеещи, стръмни и разядени планински места в страната, е бил Никола Василев, родом от Ловеч. Той е и създателят на първия горски разсадник в България, чиято цел била да произведе посадъчен материал за залесяването в Ловеч през пролетта на 1883 г. Разсадникът се намирал непосредствено до р. Осъм, на левия й бряг, на около 300 м северно от стария покрит мост. С отгледаните в него акациеви фиданки Н. Василев предприел първото залесяване в България по височината „Стратеж" източно от града. Много години съществуваха остатъци от това залесяване. През 1911 г. преди новото залесяване в местността „Азлъка" (серия Карлово) и „Трапито" (серия Сопот) имаше 27—28-годишни фиданки от черен австрийски бор — следи от всеотдайната дейност на лесничея Н. Василев.

За тези свои залесявания Н. Василев не разполагал с абсолютно никакви кредити. Те били извършвани на доброволни начала и безплатно от жителите на селищата.

Любопитен е начинът, по който този лесничей постигал това. Той свирел хубаво на гайда, която носел винаги със себе си върху седлото на коня. По време на сезона за залесяване той тръгвал за дадено селище. След него един горски стражар водел кон, натоварен с два коша, пълни с фиданки. На селския мегдан лесничеят слизал от коня, изваждал гайдата, надувал я и почвал да свири на хоро. Около него скоро се събирали селските дечурлига, а след тях — моми, ергени и възрастни. На мегдана почвало хоро и продължавало докле свирела гайдата. Накрая Н. Василев поканвал всички — както са — да вземат от къщи по една мотика и лопата и да идат с него да залесяват. Така с веселба, шеги, закачки и смехове донесените фиданки били посаждани на местата, определени и посочени от лесничея.

— — —

На много други места в България са били извършвани заселявания от други — също като Н. Василев — скромни и трудолюбиви лесничеи и основни учители. Едни от най-старите залесявания са по „Хисарлъка" край Кюстендил

и по стръмните баири край р. Джерман в град Дупница, извършени през 1892—1896 г. от лесничея Атанас Стачболдси, родом от гр. Берово, Малешевско. Той започнал своята кариера от младши пеши горски стражар и достигнал до лесничейския чин по дългия и труден път на упоритя труд, подтикван от своята ненаситна любознателност и от способността си да наблюдава и да прави изводи.

По светлата инициатива на Ст. Загорский, митрополит с мирско име Методий Кусевич, родом от гр. Прилеп (Македония), през 1885 г. са започнати залесяванията на „Аязмото" и на голите баири северно от Стара Загора. За покриване на разходите по тия залесявания митрополит Методий Кусевич образувал фонд „Свети Иван Милостивий" от свръхтакси, събирани за разни църковни треби. „Аязмото" преди това било гол и сух баир, каквито са били всичките височини, които се издигат северно от Стара Загора. За да полива посажданите фиданки. Методий Кусевич докарал на тоя безводен хълм и вода — оттам и наименованието „Аязмо" (Свят извор). Своеволно определяните свръхтакси станали причина населението да нарече образувания фонд за залесяване „Фонд Свети Иван Грабливий". Всичко това струвало скъпо и на високопреосвещенния Методий — Синодът на Българската православна църква го низвергнал за известно време и възложил управлението на Старозагорската епархия на неговия викарий.

— — —

През 1903—1904 г. в Стара Загора служил като окръжен управител шипченецът Дечко Караджов, брат на тогавашния шипченски кмет и председател на Старозагорската окръжна постоянна комисия Андрея Караджов. През пролетта на 1904 г. комисията поискала и получила от Садовския държавен овощен разсадник 10 000 пет-шестгодишни орехови фиданки за залесяване в с. Шипка и околните села. Тия фиданки били изпратени до Продан Митев, завършил Садовското земеделско училище и изпратен в Казанлък да открие Държавен овощен разсадник. Управителят на казанлъшкия овощен разсадник разпределил получените фиданки, като една част от тях изпратил в с. Шипка, друга — в с. Енина, а остатъка засадил край шосето Казанлък — Хасът — Шипка. В с. Шипка изпратените фиданки били посадени по разядените югозападни склонове на

„Курника“, които се спускат стръмно към селската река, на североизток от селото. Посаждането им станало един неделен ден през пролетта на 1904 г. на меджия (безплатно) от цялото население на с. Шипка. Но нито една от така посадените фиданки не се хванала.

По време на това залесяване била направена фотографска снимка. Един от позитивите й доскоро се съхраняваше в помещението на шипченското общинско управление.

Същият плачевен резултат от посаждането на ореховите фиданки бил получен и в с. Енина.

В София и околността й залесяването било започнато сравнително късно — към 1896 г. — от лесничея Атанас Стамболски и продължено от Йордан Митрев, доморасъл лесовъд, родом от Кюстендил.

По инициатива на местни учители към 1903 г. били извършени залесявания с бял и черен австрийски бор от учениците в с. Копривщица и в град Пирдоп.

— — —

Според разказите на стари казанлъчани и енинци първият опит за укрепяване на пороищата с цел да се спасят от повреди и унищожение жилищни сгради и работни земи е бил направен в Казанлъшко няколко години след Кримската война — към 1864 г.

След една силна градоносна буря Новомахленското дере, приток на пороището Кара дере, чийто насипен конус се намира на вододела между басейните на Енинската стара река и на Кара дере, струпало толкова много и едри материали в насипния си конус на около 150—200 м южно от Долната махала, че изменило своето дотогавашно легло и се вляло в Енинската стара река на около един километър южно от с. Енина. От това последвала истинска катастрофа за Казанлък, през който протича Старата река, а също и за работните земи южно от града.

По инициатива на тогавашните казанлъшки градски управници населението на Казанлък, на с. Енина и на трите махали, които образуват с. Гюсово, прокопало един канал по старото корито, за да се влее отново водата в Кара дере. За да се избегне едно ново изместване на леглото на Новомахленското дере, на около 100—150 м южно от Долната махала (една от махалите на с. Гюсово) била издигната дига, поставена косо на пороището. По нея били на-

бити пресни върбови колове, които впоследствие се заловили и заздравили дигата. Посадените тогава върби виреят и досега и свидетелствуват за тоя пръв опит за борба с пороищата в Казанлъшко.

— — —

През 1896 г. въпросът за залесяването на пустеещите места и за укрепяването на пороищата бил повдигнат и в печата от старозагорския учител П. Иванов. Той написал статия в списание „Български преглед" под надслов „Казанлъшката долина — бъдеща пустиня".

По онова време в Казанлък живеел някой си Йордан Драгнев с прякор „Смахнатият Йорданчо". Той имал склонност да пише и издава брошури върху обществени въпроси. Случило се, че тоя далновиден ентусиаст прочел статията на П. Иванов в „Български преглед", възприел идеята му за залесяването като своя и през 1904 г. издал брошура под надслов „Залесяването на гр. Казанлък и околността му". „Смахнатият Йорданчо" започнал да предлага този си „труд" безплатно на своите съграждани. В брошурата той перефразирал и популяризирал писаното от П. Иванов, „че ако не се вземат мерки за залесяването в Казанлъшко, Розовата долина ще се превърне в пустиня".

През пролетта на 1904 г. министърът на търговията и земеделието Никола Генадиев, родом от гр. Битоля, дошъл в Казанлък с намерението да поиска ръката на г-ца Пенка Христова, дъщеря на починалия наскоро преди това казанлъшки богат търговец и производител на розово масло Христо Христов. „Смахнатият Йорданчо" се явил пред министъра и му дал своята брошура, „която — казал той — е моето завещание към казанлъчани". Никола Генадиев приел брошурата. С казанлъшките граждани Антон Пенев и Александър Орозов, негови съпартизани и лични приятели, разисквал въпроса за взимане мерки против поройните спустошения, особено в Казанлъшко, които заплашвали съществуването на розовата промишленост — по онова време един от главните фактори за поддържане курса на българския лев. Министърът уверил своите казанлъшки събеседници, че още същата година ще вземе необходимите мерки за обуздаване на пороищата и за залесяване на пустеещите места както в Казанлъшко, така и в цяла България.

Личните намерения на министър Генадиев в Казанлък не се осъществили — г-ца Пенка Христова решително отказала да свърже съдбата си с тая на един „авантюрист", за какъвто народняците (към която политическа партия се числял и баща ѝ Христо Христов) считаха тоя далновиден български министър.

— — —

При все това министърът д-р Н. Генадиев удържал на думата, която дал на казанлъшките граждани. Още щом се върнал в София, той направил настоятелни официални постъпки пред френското правителство да изпрати компетентно лице, което да посети България, да се запознае с местните условия и да препоръча най-бързите и належащи мерки за предотвратяване на опасностите от поройните прииждания на водите в страната. Още същата тая пролет на 1904 г. френското правителство командировало М. Берт да проучи поройния режим в нашата страна.

Самото обстоятелство, че за проучване на поройния режим и общите условия в България е бил изпратен най-компетентният и по длъжност най-висшият чиновник по залесяването и укрепяването на пороищата във Франция, говори много ясно за това, колко сериозно и с каква настойчивост министърът Н. Генадиев се е заел с този въпрос, а също колко сериозно е погледнало и френското правителство на искането, отправено му от българския министър. Защото след длъжността „директор на водите и горите" тези на администраторите — на брой само трима души — са най-високите служебни горски длъжности във Франция. Единият от тях е секретар на Висшия държавен горски съвет, другият е върховен контрольор по стопанисването на горите, а третият е върховен контрольор по залесяването и укрепяването на пороищата.

По-късно при избора на лицата, които като специалисти бяха изпратени от Франция да организират службата за укрепяването на пороищата и залесяването, френската горска администрация избра и изпрати в България най-опитните, най-достойните и най-подходящите за тая цел френски лесовъди.

Заедно с българския министър на земеделието Н. Генадиев г-н Берт обиколил поройните области в Казанлъшко и представил своя рапорт във френското министерство на

земеделието. Тоя рапорт бил проучен по официален ред в българското Министерство на търговията и земеделието. Чрез Народното събрание било решено с договор за три години да се повикат от Франция двама чужденци-специалисти, за да организират службата за укрепяване на пороищата и залесяването в България. За тази цел от френското правителство били представени за началник на службата Феликс Луи Мари Вожьли, инспектор на водите и горите, и Жан Кристиян Ягершмидт, лесничей, — за негов пръв помощник.

Съобразно препоръките на г-н Берт още през 1904 г. преди установяването и организирането на службата Министерството на търговията и земеделието издало някои предварителни нареждания, необходими за нейното бъдещо правилно функциониране:

1. Да се образуват горски разсадници в землищата на селата Шипка, Енина, Гюсово и Мъглиж (Казанлъшко), в които да се добива посадъчен материал за престоящите залесявания. Поради липса на кредити в държавния бюджет и за да не се губи време с формалностите по тяхното отчуждаване, завземането на общинските места за създаване на разсадници да стане без каквото и да било заплащане, така да се каже, с правото на по-силния.

2. Ония общини в Казанлъшка околия, в чиито землища има стари дъбови кории (Тулово, Дъбово, Секирчево, Търничени и др.) да съберат и докарат в казанлъшкото лесничейство дъбов жълъд за залесяване.

3. Да се купят от странство и докарат в Казанлък фиданки, с които да започне залесяване още през есента на 1904 г. (Тези фиданки пристигнаха в казанлъшкото лесничейство в ранната пролет на 1905 г. Значителна част от тях бяха от един вид американски явор, който поради долното качество на своята дървесина е годен само за паркови цели. Това беше грешка, но не на инициатора-министър, а на техническите му съветници от Отделението за горите. Впрочем тия фиданки не бяха употребени в залесяванията, извършени през пролетта на 1905 г. Йордан Митрев нареди просто да се изхвърлят. Грешка на Отделението за горите беше и изпращането на букови фиданки за първоначалното залесяване на много стръмните и съвсем голи южни склонове на Шипченската Стара планина).

4. Да се назначи деловодител на Бюрото за укрепяване на пороищата и залесяването, който още през есента на

1904 г. да избере, огради, нанесе на план и изоре местата, определени за горски разсадници, а също да посее върху пустеещите планински стръмнини в землищата на селата Шипка, Енина, Гюсово и Мъглиж докарания в казанлъшкото лесничейство дъбов жълъд

5. Да се обяви конкурс за петима държавни стипендианти, които да бъдат изпратени да следват Горската академия в гр. Нанси, Франция. (Професор по укрепяването на пороищата там е бил старият научен ветеран А. Тиери, автор на теорията и откривател на закона за повличането и утайването на материалите.).

Още през есента на същата 1904 г. бяха изпратени да следват гореказаната Академия следните млади хора:

Константин Христов от София;
Димитър Мишайков от Битоля;
Георги Кюркчиев от Кюстендил;
Тодор Димитров от Прилеп;
Димитър Григоров от Трън.

През лятото на 1907 г. изпратените стипендианти, завършили курса на академията, се върнаха в България и бяха назначени на горска служба.

— — —

Първият чиновник, назначен за деловодител на още несъществуващото Бюро за укрепяване на пороищата и залесяването със заповед № 1425 от 8 октомври 1904 г. на Министерството на търговията и земеделието, бях аз.

Няма нужда да казвам, че нямах абсолютно никакво понятие от работата, която ми предстоеше да върша. От 1898 г., когато напуснах Женева и заминах да учителствувам в Македония, преживях такива превратности в живота, че нямах спокойствие нито един момент, а камо ли да имам време да се занимавам с въпроси, като този за укрепяването на пороищата и залесяването.

На 12 октомври 1904 г., вторник, се явих в Казанлъшкото лесничейство. Тогава казанлъшки лесничей беше Петър Блъсков, родом от Калофер, завършил лесовъдство, ако не се лъжа, в Мюнхен, Германия. Предписанието, с което Министерството му предлагаше да ми възложи залесяването в Казанлъшко, някак неприятно го изненада. Но той се овладя и лицето му доби делово изражение. Запита ме:

— Вий къде сте следвали лесовъдство?

— Никъде не съм следвал лесовъдство.

— Следвали ли сте нещо?

— Следвал съм.

— Какво сте следвали?

— Химия, но не довърших. То беше отдавна, има шест години оттогава.

— А да сте работили някъде по залесяване или по укрепяване на пороища?

— Никъде не съм работил. От всичката тая работа не разбирам бъкел. Но имам желание да се уча и да работя. Нямате ли някое ръководство, откъдето да почерпя поне най-елементарните понятия?

— Какъв чужд език знаете?

— Френски — колкото да се каже, че уж говоря на него.

— Жалко, защото литературата, която имам, е на немски.

— Нямате ли някое ръководство на български?

Блъсков се замисли за момент, след това позвъни и каза на писаря, който беше влязъл:

— Я виж в шкафа отвън! Мисля че там има една книга — „Гората" от Брънчев!

След няколко минути писарят влезе отново, като изтърсваше праха от една книга. Аз я грабнах от ръцете му и бърже взех да ровя в нея, за да намеря нещо по залесяването. Най-после намерих, каквото ми трябваше, и казах на Блъскова:

— Аз съм на ваше разположение. Ще ви моля да ми дадете материал и да ми определите мястото, което ще залесявам.

Блъсков заповяда на едного от горските стражари, който работеше в канцеларията на лесничейството (стаята, съседна с кабинета на лесничея), да излезе на пазара и да намери две талиги, които да закарат жълъда в Шипка и Енина. Лесничейството се помещаваше в зданието на баба София Къркиланова, цвъкнато само-самичко насред площад „Мезгяха", където ставаше пазарът всеки вторничен ден. Тоя ден беше вторник и талигите на селяните бяха пуснати на долния край на „Мезгяха". След малко две от тях дойдоха и спряха пред вратата на лесничейството. Едната беше шипченска, а другата — енинска. Към пладне, подпомогнати от горските стражари, талигарите натовариха жълъда и си заминаха.

— — —

На следния ден, 13 октомври 1904 г., Блъсков впрегна своя кабриолет. Двамата с него се качихме и заминахме за с. Шипка. Щом излязохме от града и поехме шосето за Хасът — Шипка, Блъсков с небрежен жест ми посочи голите поли на Стара планина от р. Крайна Варовита до Кливитовска река и каза:

— Ей това има да се залесява! — с такъв пренебрежителен тон, като да се отнасяше за някаква съвсем дребна и незначителна работа.

Аз изгледах тая площ, дълга около 50 километра и широка средно 6—7 километра, и ми се изправи косата. След това попитах Блъсков:

— С какъв кредит разполагаме за залесяване?

— С никакъв.

— Ами как ще плащам на работниците?

— Няма да плащаш. Населението ще работи ангария.

— Как така ангария? Че нали ангарията е робски труд и е забранена от законите на страната? Нали в България робството не съществува!

— Робството в България не съществува, ама щом като искат работа, а не отпускат кредити, как иначе ще се върши?

Ние млъкнахме. Минахме Хашката кория, подминахме с. Хасът и продължихме по шосето за с. Шипка. Блъсков ненадейно ме запита:

— Ти откъде си?

— От Македония.

— Значи, право е онова, което казва бай Димитър Барзов.

— Кой е тоя Димитър Барзов?

— Нашенец, калоферец. Живее в Пловдив.

— Е, какво казва той?

— Много е бамбашка тоя старик! Според него ягодите и циганките не трябва да се мият и къпят, защото си губят кокията (аромата)... Той казва, че три вида плъхове гризят оная пита кашкавал, която се нарича „български държавен бюджет“: една трета се огризва от безработицата, другата — от калоферците, а третата — от македонците. За останалите българи не остава нищо за гризане...

В Шипка Блъсков ме настани в хотел „Москва“, държан по онова време от шипченеца Минчо Трингов. При тоя последния ми отвори кредит за храна и нощуване, за-

щото нямах пукнат мангър; купи от един селянин прясна меча кожа за 50 лева (предния ден селянинът убил мечката в „Търсювска вада“ — шипченско землище) и си замина за Казанлък, като ме остави да се пържа в собственото си невежество и неопитност.

— — —

Аз отидох в общинското управление, намерих кмета Андрея Караджов и го помолих да разгласи с барабана, че утре ще почнем да залесяваме, та от всяка къща да излезе по един работник с мотика. Сборен пункт — сутринта рано на моста на селската река при воденицата на Хр. Духовников, находяща се сред селото. Ще се залесява „Курника“ — гол баир, който се издига непосредствено до селото, на изток от Селската река.

— Таксата за барабана е 5 лева. Внесете я в канцеларията.

— Каква такса? Залесяването не е мой личен интерес. То е обществена работа, от която най-големи облаги ще има общината...

— С общинския барабан се разгласяват безплатно само нареждания на общината и официалните нареждания на държавната власт. Официалните нареждания на властта за залесяването трябва да ми се предпишат официално, черно на бяло! Платете си таксата и ще разгласим с барабана!

Да платя... Но нямах в джоба си нито стотинка!... Почнахме да спорим. В края на краищата дойдохме до споразумение: кметът ще ми даде кехаята — някой си Миля — да обиколим с него селото, да уведомим хората във всяка къща поотделно и да запишем имената на онія от тях, които ще дойдат утре сутринта на работа. С бай Миля обиколихме селото и вечерта се прибрахме, капнали от умора.

Следния ден ми предстоеше да ръководя работа, от която нищо не разбирах. Аз отворих книгата на Ст. Брънчев „Гората“, за да науча как се залесява с добър жълъд. Научих наизуст писаното в нея. Даже още го помня: „... Работниците се нареждат като жътвари. Всеки изкопава пред себе си едно гнездо, като кога се сеят картофи. Работникът хвърля в гнездото 3—4 жълъда, зарива ги, стъпва върху тях и изкопава пред себе си ново гнездо, на около две крачки далече от първото, и т. н.“

Божи хора бяха шипченци! На следната сутрин на сборния пункт бяха излезли около 20 души: няколко 14—15-годишни момчета с по една мотика или копач на рамо, няколко момичета на същата възраст със също такива мотики или копачи и няколко 7—8-годишни деца с малки мотички за прашене. Аз им раздадох жълъд и ги заведох на „Курника“ — местност над пътеката за „Лъжи-душа“. Повторих на работниците заученото снощи от книгата на Ст. Брънчев, този път във вид на заповед, с важен всезнаващ тон:

— Наредете се като жътвари!

Хората се наредиха в редица на около две крачки един от друг.

— Изкопайте сега пред себе си по едно гнездо, като кога се сеят картофи!

След минута гнездата бяха готови.

— Сега хвърлете в гнездото 3—4 жълъда, заровете ги, стъпете върху тях и изкопайте пред себе си друго гнездо, на две крачки от първото!

И работата тръгна, като да беше намазана с масло. То залесяването било толкова просто нещо, а нощес не можах да заспя от безпокойство!

Обективно погледнато, аз намирах, че моето присъствие при залесяването беше съвсем ненужно. За да не се чувствувам излишен, пък ми беше и студено, пратих едно от децата в село да вземе от бай Минча Трингов един копач. Влязох в редицата и почнах да копая гнезда и да залесявам, както правеха останалите работници.

— — —

След посяването на жълъда в Шипка и Енина, където бяха залесени общо около 70—80 декара, в началото на ноември 1904 г. се явих при лесничея П. Блъсков в Казанлък да искам нова задача за изпълнение. Предстоеше измерването, ограждането, разпределението на площта и разработването на местата, определени за горски разсадници.

Преди няколко години за текущите им нужди Министерството беше снабдило лесничействата с по една универсална бусола в дървена кутия. Кутията с инструмента в нея с една тринога, се намираше изправена в един от ъглите на лесничейския кабинет. Аз отворих кутията, извадих инструмента, поставих го на масата и помолих Блъсков да ми покаже как се отчитат ъглите — изобщо как се работи

с него, та да измеря площта на разсадниците, да ги разпределя и да трасирам пътеките между кварталите.

— Ма-ни, ма-ни! Остави го. Не го бутай, ще го развалиш! Много му е тънка япията (талията)!

От тия думи на Блъскова и от тона, с който бяха произнесени, аз разбрах, че и неговите познания относно геодезическите инструменти и манипулирането с тях са равни на моите. Прочее аз измерих, проведох пътеките и разпределих разсадниците с канап. Понеже нямаме парични средства, не можахме да купим бодлив тел за ограждането им в Енина и Мъглиж. Вместо ограда по границата на тия разсадници направихме по един непрекъснат окоп, като за работна ръка си послужих с препоръчаната ми от Блъскова селска ангария. Разсадниците в Шипка и Гюсово бидоха образувани върху частни работни земи — наследствени имоти, оградени от всичките страни. Наследниците не можеха да се споразумеят за тяхното владение и ние се възползувахме от това обстоятелство, за да направим върху тях разсадници по силата на старата мъдрост: когато се карат двамина, печели третият...

Разсадниците в Енина и Мъглиж бяха образувани върху общинска мера, използувана дотогава от частни лица за хармани. Ние развалихме харманите на хората. Това предизвика негодуванието на засегнатите лица, с които имах много неприятности, особено в Енина.

— — —

В държавния бюджет за 1905 г. бе предвидено едно Бюро за укрепяване на пороищата и залесяване със следния персонал:

1) началник — чужденец-специалист, ангажиран от държавата с договор за три години;
2) първи помощник на началника — чужденец-специалист, ангажиран от държавата с договор за три години;
3) втори помощник на началника — българин-лесовъд;
4) един инженер — българин;
5) двама лесничеи — българи;
6) един чертожник;
7) един деловодител;
8) един разсилен — прислужник.

Преди да почне да функционира предвиденото в бюджета Бюро за укрепяване на пороищата и залесяването, ако не

ме лъже паметта, към средата на февруари 1905 г. в с. Шипка пристигна Йордан Митрев, родом от Кюстендил, бивш началник на Отделението за горите при Министерството на търговията и земеделието, впоследствие районен горски инспектор. В Шипка той пристигна след назначението му за втори помощник на началника на Бюрото.

След неговото пристигане в казанлъшкото лесничейство започнаха да се получават от Саксония опаковани в сандъци фиданки от бял и черен бор, ларикс, дуглазка ела и веймутов бор, с които Митрев почна да залесява усилено местностите „Курника", „Лъжи душа" и „Димовец" източно от Шипка. Изобщо работата по залесяването в Шипка и Енина, Гюсово и Мъглиж закипя. Надзорът по залесителните работи в трите последни общини бе възложен на мене.

Както казах по-горе, Йордан Митрев беше родом от Кюстендил. Той имаше дълги и тънки крака и ръце, късо туловище, силно издадена гърбица отзад и изпъкнала напред гръдна кост. Лицето му беше едро, четвъртито, цялото набраздено с дълбоки бръчки, които го правеха по-стар, отколкото беше в действителност. Очите му бяха сини, мустаците — кестеняви, дълги и рошави. Приличаше на грамаден паяк. Той притежаваше солидни знания по лесовъдство и беше работлив човек, но имаше една голяма слабост — жените. Жена му беше дошла с него в Шипка, но това не му пречеше да завързва интимни любовни връзки със своите работнички — нещо, с което настрои против себе си както работниците, така и останалите жители на Шипка.

Една вечер късно няколко работници по залесяването го забелязали да се вмъква в къщата на една своя работничка близо до хотел „Москва". Те заобиколили къщата и повикали общинската власт да направи обиск, за да го заловят на местопрестъплението. Кметът Андрей Караджов, общинският съветник Христо Хаджиев и селската нощна стража обискирали къщата, но не намерили Митрев. Усетил тяхното идване, през огнището той се наврял в комина — облегнат между стените му с гърбицата и гръдната кост, висял там през цялото време на обиска. Никой не се сетил да погледне нагоре в комина или да подпали в огнището една ръкойка ръженица, та да капне отгоре любителят на нощните похождения.

На другата сутрин Митрев се подиграваше с работниците, като възпроизвеждаше разговора им, който слушал, скрит в комина при обиска.

Неговото трудолюбие и качествата му на добър лесовъд се засенчваха от още един негов недостатък: той беше интригант и голям майстор да пуска на хората „конски мухи", както сам казваше, и след това да им гледа сеира.

— — —

Част от докараните в Шипка иглолистни фиданки бяха току-що извадени от семенището. Митрев беше постъпил правилно, като беше решил да ги пикира и по такъв начин да разполагаме с достатъчно посадъчен материал за залесяване, приспособен към местните почвени и климатически условия през следните сезони. В книгата на Ст. Брънчев се даваха упътвания за „разсаждане" на фиданките, произхождащи от семенището. Употребяваната от Митрев дума „пикиране" беше за мене непознато понятие. Той ми обясни, че пикирането било разсаждане, но по особен начин — коренът на едногодишните фиданки, които ще се пикират, трябва да се върже на възел. Така кореновата им система щяла да се развива по-добре, отколкото при обикновеното разсаждане с невързани корени. Аз го запитах:

— Ами защо в книгата „Гората" на Брънчева не се споменава нищо за разсаждане по този начин?

— Ти не гледай какво пише Брънчев в „Гората"! Слушай аз какво ти казвам! Па ако толкова не вярваш, направи опит, посади една леха с вързани корени и ще се убедиш, че съм прав!

Аз направих опита в шипченския горски разсадник. Във всички лехи разсадих фиданките според наставленията на Брънчевата книга. Само в една леха накарах работничките да връзват корените на фиданките, та да се образува нещо като окръжност. Те връзваха корените и се подиграваха с тая нова мода разсаждане. Разбира се, нито една от така разсадените фиданки не се хвана и след няколко дни цялата леха представляваше няколко реда почервенели и изсъхнали фиданки . . .

— — —

Не мога да пиша за първите моменти от залесяването в с. Шипка, без да си спомня за игумена на Шипченския руски манастир — отец Ерапонт. Със среден ръст, свет-

локестеняви коса, брада и мустаци, със сиви очи, бледо и сухо лице, той имаше вид на отшелник. В начина му на **живот обаче нямаше нищо отшелническо.** Те двамата с Митрева бяха еднакво големи любители на красивите млади вдовици, поради което много се спогаждаха, ако и Митрев да не говореше руски, а отец Ерапонт да произнасяше „грьоздей“ вместо „грозде“ и веднага да го превеждаше: „Это по русски виноград“.

Отец Ерапонт спазваше благоприличието и не ходеше като Митрева из селото на нощен лов по къщите, а си го чакаше и приемаше в манастира. Знае се, че вдовиците, особено младите и красивите, са набожен народ, а в манастира, в тишината на нощта бог се намира най-близо до сърцата на верующите . . .

Отец Ерапонт с голямо възмущение говореше за поп Гапона — оня руски свещеник, който на 9 януари 1905 г. в Петербург беше тръгнал начело на процесията на площада пред Зимния дворец. Той толкова много се възмущаваше от поведението на поп Гапон, толкова много говореше против него, че най-после шипченци му извадиха прякор „поп Гапон“ — нещо, което много го дразнеше и ядосваше.

От друга страна, не мога да си спомня за „поп Гапона“, без да спомена и за Христа Загоров, шипченец, прислужник в руския манастир и доверено лице на отца Ерапонта. Те двамата — игумен и прислужник — бяха една интересна двойка „гризачи“. Всеки по свой начин, и двамата най-усърдно гризеха отпусканите от руската държава редовни ежегодни или извънредни суми за поддържане и поправка на шипченския руски храм-паметник и на зданията, находящи се в оградата на манастира. В резултат на това тяхно няколкогодишно усърдие и на други богоугодни занимания отец Ерапонт се разболя от венерическа болест и се помина, а Христо Загоров си построи в с. Шипка голяма, хубава и модерна къща, която шипченци нарекоха „малкия манастир“.

Една вечер през 1906 г. Христо Загоров покани и събра в хотел „Москва“ няколко души шипченци, между които се случих и аз. Покани ни на вечеря и чашка вино. Менюто беше прясна пържена риба — едни хубави тлъсти шаранчета, дълги по 25—30 см. Понеже в шипченската Селска река, в Тунджа при Казанлък или на друго място в Казанлъшко не се намираше такава риба, особено по това вре-

ме на годината, явно беше, че Христо Загоров я беше уловил в басейна на манастирския шадраван. Казах му, че рибата е много вкусна, но когато отец Ерапонт забележи липсата ѝ от шадравана, шаранчетата ще му излязат през носа. Христо Загоров ми отговори:

— Ти яж сега и не бери грижа за мене! Как ще се разправям с поп Гапона — то си е моя работа!

На другия ден отец Ерапонт забелязал, че в басейна на шадравана рибата я няма. Той повикал Христа и го упрекнал, че не си гледа работата и не е забелязал кога рибата е била изловена от неизвестни злосторници. Загоров не се смутил и отговорил:

— А ви знаете, отец? Вчера я увидел кошка Парцуневи возле фонтана. Она смотрела в воду на риб... Должно бить, она-то и наделала этого!

Трябва да отбележа, че къщата на шипченското семейство Парцуневи се намираше до южната стена на манастирската ограда. Отец Ерапонт, след като помислил малко, вдигнал показалеца на дясната си ръка и, вече успокоен, продумал:

— Правда! Это кошка Парцуневых! Я тоже её видел несколько раз возле фонтана!

— Видел той вятъра! — прибави Христо Загоров на следния ден, когато ми предаваше разговора. — Видел вятъра отец Ерапонт! Хич — котка във вода влиза ли да лови риба! Това да не е видра!...

— — —

На 23 април 1905 г. стар стил (6 май нов стил), Гергьовден, аз бях на работа в Енинския горски разсадник. Сутринта рано един горски стражар, изпратен на кон от Блъскова, пристигна и ми съобщи, че в Шипка щял да пристигне министърът на търговията и земеделието Н. Генадиев с файтон от Пловдив (тогава железопътната линия Стара Загора — Тулово още не беше открита, а оная от Тулово до Казанлък още не беше в проект), та да отида в с. Шипка да му се представя.

Понеже нямах никакво превозно средство, без да сменям работното си облекло, веднага заминах пеша за с. Шипка. Спомням си, че бях обут с ботуши, които бяха приспособени за работа в дълбока тиня — с обърнати надолу горни краища и закопчани отзад с ремъчки; шапката ми бе-

ше бежова, островърха, с много малка периферия, та мя заше на нещо като шлем. В тоя каяфет, с моя ръст и тантуресто телосложение, с тия ботуши и шапка, липсваше ми само магарето на Санчо Панса, за да приличам досущ на оръженосеца на героя на Сервантесовия „Дон Кихот".

В Шипка пристигнах към 9 часа преди пладне. Малко преди моето пристигане, придружен от някакъв си чужденец, министър Н. Генадиев пристигнал в с. Шипка и веднага отишли с чужденеца да посетят руския храм-паметник. Аз също се запътих към руския манастир и влязох в двора на черквата точно, когато една група хора се беше запътила към пътната врата. Начело вървеше министър Н. Генадиев, а редом с него — един млад, висок, рус и синеок господин, който внимателно слушаше Генадиева да му разказва епизоди от опълченската отбрана на Шипченския проход по време на Освободителната война през 1877 г.

Аз поздравих министъра, а той ме представи на чужденеца — Вожьли, инспектор по водите и горите във Франция, сегашен началник на Бюрото за укрепяване на пороищата и залесяването, повикан да организира тази служба в България. Аз се присъединих към групата, която следваше министъра и Вожьли.

На първо място след тия последните вървеше Йордан Митрев, а след него шипченският кмет Андрея Караджов, общинският съветник Христо Хаджиев, общинският съветник Пеню Паламудов с прякор от шипченци „Пеню Засмянът" и др. При хотел „Москва" Н. Генадиев се сбогува с всички, качи се на файтона и замина за Казанлък.

От всичките, които съставлявахме останалата група, само аз говорех криво-ляво френски, така че Вожьли по неволя трябваше да си служи с мене за преводач. Той пожела да види направените досега залесявания. При обиколката, като оглеждаше гнездата с поникналите в тях дъбови фиданки и като да говореше сам на себе си, Вожьли повтаряше:

— Bien! Bien! (Добре! Добре!)

След обиколката на залесяванията той поиска да посети разсадника. Внимателно оглеждаше лехите и внезапно се спря при лехата с изсъхналите „пикирани" фиданки.

— Я! — продума той. — Това ще да е ларвата на майския бръмбар, нали? Но при все това туй е нещо необикновено!

Митрев се наведе, отскубна една от изсъхналите фиданки и показа корена ѝ на Вожьли.

— Я! — учудено извика той. — Коренът ѝ е вързан на възел!

Той се наведе пак, отскубна друга фиданка и пак я показа на Вожьли.

, — Я! И на тая фиданка коренът е вързан на възел!

Той отскубна още няколко фиданки, издигаше ги нагоре и показваше на всички корените. Най-после се обърна към мене:

— Ти ли си наредил работниците да връзват корените на възел?

— Та нали вий ми заповядахте да се пикират фиданките с вързани корени! Така щели да се развиват по-добре. Какво се учудвате?

— Кой ти е заповядал това? Аз? Кому разправяш тия бабини деветини!

— Та нали вий ми заповядахте да се пикират фиданките с вързани корени! Да направя опит, за да се убедя, че така се усилвала коренната им система и че фиданките се развивали по-добре...

— Това не е вярно! Направил си глупост — поне си я признай и не я приписвай на мене!

Вожьли мълчеше. Той не знаеше български и не можеше да вземе участие в нашата разправия. Най-после продума:

— Стига сте се препирали! Хайде да си ходим!

Ние излязохме от разсадника и отидохме в хотел „Москва", където обядвахме. След обеда бай Минчо Трингов прати да извикат бай Къня Кутев — един шипченец-файтонджия, чиято къща се намираше на другата страна на площада. Бай Къню впрегна конете и ние тримата — Вожьли, Митрев и аз — се качихме на файтона и заминахме за Казанлък.

На следния ден — неделя, 24 април 1905 г. — заминахме с ландото на Ламбри файтонджията за с. Мъглиж. Вожьли беше станал строго официален, студен и недостъпен. Вероятно шипченската история с вързаните корени на пикираните фиданки му беше подсказала, че трябва да бъде нащрек с нас, хората от Балканския полуостров, способни да си устройват такива шеги.

— — —

Вожьли се настани на квартира и пансион при швейцареца учител по гимнастика Фардел, живущ в къщата на Стефан Енински в Куленската махала, при брега на Старата река. Малко по-късно в Казанлък пристигна и първият помощник на началника на бюрото Жан Кристиян Ягершмдит. Той също се настани на квартира и пансион при семейство Фардел. Когато впоследствие Фарделови се изселиха от Казанлък в София, двамата французи си взеха за готвачка една стара жена — баба Иваница Главанакова, която се грижеше за тях като същинска майка. През 1907 г., когато Ж. Ягершмидт се ожени, той се отдели и нае за жилище другата къща на Ст. Енински, находяща се в центъра на града срещу зданието на културно-просветното дружество „Искра".

Жан Кристиян Ягершмидт произхождаше от Елзас. Без да се гледа на немското му фамилно име, той беше французин до мозъка на костите. Със среден ръст, тънка талия, сини очи и руси мустаци, той беше смел, решителен, жив, пъргав, нервен, не така търпелив като Вожьли. Като всеки французин, той беше много остроумен, понякога саркастичен, и като всеки французин, отлично умееше да се носи според хората и обстоятелствата и с лек хумор да ги обрисува. Те двамата — началникът на Бюрото и първият му помощник, Вожьли и Ягершмидт — се допълваха взаимно във всичко: след сериозното обсъждане на дадени въпроси от Вожьли следваха остроумните, понякога саркастичните бележки на Ягершмидт.

Двамата си купиха от пазара коне, за да обхождат обектите. За тази цел в двора на същата къща, където живееха, една стара пристройка биде превърната и приспособена за яхър на конете.

— — —

На първо време, докле прислужникът Ганю Делистоянов изпълняваше добросъвестно нарежданията на Вожьли относно конете, всичко вървеше добре. Но Ганю беше много духовит, а същевременно и много мързелив — истинско олицетворение на народната поговорка „Накарай мързеливия на работа, за да те научи на акъл". Та Ганю използуваше, дори злоупотребяваше с добродушието на двамата

французи. Понякога, легнал на сундурмата пред къщата на баба София Къркиланова, където се помещаваше Бюрото, той казваше:

— От кое време съм почнал да се моля на бога да ми даде такава работа, при която хич да не работя! Хеле тая година господ ми чу молитвата и сега хем съм на работа, хем нищо, нищо не работя. Тъкмо така, както се бях молил на бога!

Ганю почна да клинчи при изпълнение на задълженията си. Според нареждането на Вожьли всякога при връщането на конете след обиколка Ганю трябваше да избърше юздите, да смаже със зехтин железните им части, за да не ръждясват и след това да ги окачи на стената в яхъра.

Веднъж Вожьли забелязал, че юздата виси на стената в яхъра, ненамазана и ръждясала. Той извикал Ганя и го запитал защо юздата не е смазана и желязото, което се поставя в устата на животното, — ръждясало. Ганю, който дотогава разчитал на неговото добродушие, небрежно отговорил:

— Защото забравих!

Какво е станало след това, не знам. Ганю не го разпраьяше, а и Вожьли не си спомняше добре. Но когато по някаква служебна работа бях отишъл в къщата, където живееше Вожьли, заварих на двора Ганя, коленичил и прегърнал с двете си ръце коленете на Вожьли, да плаче с висок глас като дете и да се моли:

— Ох! Моля ви се! Моля ви се, господин Вожели! Стига, стига, господин Вожели!

А в това време, уловил юздата за горните каиши, Вожьли я извиваше и удряше Ганя, без да гледа къде. Аз му улових ръката:

— Но какво правите, господине? Вие ще го убиете!

— Той заслужава това! — И Вожьли ми обясни: — На коня е неприятно да гризе желязо, а още повече, когато то е ръждясало. Животното не може да се оплаче и това го нервира. Сега аз накарах Ганя да изпита върху себе си същата онази неприятност, която неговият мързел искаше да поднесе на коня.

Оттогава насетне Ганю си отваряше очите на четири, когато получаваше каквото и да било нареждане от Вожьли или Ягершмидт. След тая история Ганю намираше, че господ е чул молитвата му, но не я е разбрал хубаво, та я е изпълнил само наполовина.

— — —

След настаняването на Бюрото в къщата на баба София Къркиланова, находяща се на площад „Мезгяха“ в съседство с казанлъшкото лесничейство, Вожьли заведе деловодството и отчетността на службата, като лично той класира преписките и започна вписването на сумите в счетоводните книжа. При това вписване стана следната история.

Когато почна да завежда главната счетоводна книга, Вожьли ме запита как да го напише на български.

— „За надниците на работниците?“ — отговорих аз.

Френското ухо на Вожьли още не беше свикнало с предлозите в българския език. След като се беше навел над главната счетоводна книга и беше вписал продиктувания от мене текст, Вожьли ми показа написаното.

Аз прочетох: „На задниците на работниците“ — и се засмях. Вожьли ме изгледа въпросително и строго. Но когато му обясних защо се смея, засмя се и той. След това с червено мастило вписа отгоре правилния текст.

След 38 години, по време на Втората европейска война, през 1943 г. бях се евакуирал със семейството си в Казанлък. Отидох в Секцията за укрепяването на пороищата и залесяването. В архивата още се пазеше тая счетоводна книга и аз имах случая пак да се посмея на вписания от Вожьли предмет на разхода ... Тогава не знаех, че по същото това време Вожьли е бил у дома си в гр. Шамбери (Савоя, Франция) на смъртно легло, болен от пневмония, добита след една обиколка на съоръженията по укрепяването на пороищата във Високите Алпи. Той се поминал от гореказаната болест на 23 ноември 1943 г.

— — —

Постепенно персоналът на Бюрото се попълни според предвижданията в бюджета по следния хронологически ред:

деловодител — Петър Манджуков;

втори помощник на началника — Йордан Митрев;

началник на Бюрото — Феликс Луи Мари Вожьли;

разсилен-прислужник — Ганю Делистоянов;

първи помощник на началника — Жан Кристиян Ягершмидт;

чертожник — Григор Марчев;

инженер — Кръстю Николов;

лесничей — Васил Бочев;
лесничей — Недялко Казанлиев.

По онова време горските инспекции и лесничействата не разполагаха с държавни превозни средства. Горските инспектори инспектираха горите от канцелариите, та нямаха нужда от коне.

Лесничеите обикновено имаха свои собствени коне, а понякога, както беше случаят с П. Блъсков, имаха собствени кабриолети, с които пътуването не е така уморително, както ездата.

За да могат да контролират лично и отблизо извършването на работите, които се проектираха за в бъдеще, както вече казах, Вожьли и Ягершмидт си купиха от пазара собствени коне. Разсилният прислужник Ганю Делистоянов биде заставен също да си купи собствен кон, с който, когато станеше нужда, да занася писмените нареждания на ръководните лица до персонала, пръснат по полска работа в землищата на селата Шипка, Енина, Гюсово и Мъглиж, та така изпълняваше същевременно и куриерска служба.

— — —

Конят на Вожьли на име Пенчо беше едър, красив, здрав, набит 12-годишен кон с тъмен косъм — едно много умно и кротко животно. Понякога Вожьли му се качваше отзад, като облягаше двете си ръце върху задницата на коня и с един скок се мяташе на гърба му.

Когато работата го задържаше в Казанлък, а трябваше да се направят някакви важни и бързи нареждания до сериите, Вожьли ми даваше своя кон. Веднъж през лятото на 1905 г. Вожьли ме изпрати по някаква много бърза работа в с. Шипка. За да стигна по-скоро там, той заповяда на прислужника Ганю Делистоянов да оседлае Пенча. Аз се качих на коня и заминах тръс. При Хашката кория, на около 4 километра от Казанлък, усетих, че седлото под мене се извива и — докле си дам сметка какво става — аз се наклоних на едната страна и паднах от коня. Ганю не бил стегнал колана, който крепи седлото върху гърба на животното, а и аз, преди да се кача, не го бях проверил. Така стана, че седлото се извъртя и дойде под гърдите на коня. Още при падането на земята усетих някакъв много силен удар по темето; както бягал, конят ме ударил с предния си крак по главата, когато съм падал от седлото. Аз съм загубил съзнание.

Когато дойдох на себе си, видях се проснат на земята. Конят, наведен над мене, ме подушваше, от време на време си вдигаше главата и, загледан по шосето, откъдето бяхме дошли, тревожно цвилеше — той викаше за помощ, каквато не идваше, защото по шосето не се мяркаше жива душа.

Преди да напусне България, през пролетта на 1911 г., Вожьли продаде коня. От казанлъшкия сър пазар Пенчо замина с новия си господар джамбазин и заскита отново по божия свят.

След една година и половина, към края на октомври 1912 г., като войник на 23-и пехотен Шипченски полк, аз се случих при чифлика Демеранлъ около гр. Одрин. Група висши офицери, яхнали на коне, инспектираха провеждането на обсадата. Начело яздеше генерал Грънчаров върху един красив кон с тъмен косъм. Когато групата ни наближи, конят на генерала си обърна главата, позна ме, направи движение да дойде при мене и започна да цвили радостно. Това беше Пенчо, умният, кроткият Пенчо. Ездачът грубо дръпна юздата и му извъртя главата на другата страна, след това започна гневно и жестоко да му реже корема с шпорите.

Нещастният Пенчо! Той не беше чел военния устав и не знаеше, че в строя, особено когато те язди началство, е забранено да се поздравяват познати и да се изразяват приятелски чувства.

— — —

Още в първите дни след встъпването си в длъжност Вожьли въведе няколко задължителни формуляра, чрез чието редовно водене службата много скоро започна да функционира правилно:

1. Общ регистър на работниците в дадена серия, където всеки работник биваше записван под даден номер, един и същ за цялата година. В него всеки работник се разписваше собственоръчно или, ако беше неграмотен, това се означаваше.

2. Лична работническа карта, носеща същия номер, под който работникът беше вписан в общия регистър. Тая карта носеше също собственоръчния подпис на работника или обозначение, че е неграмотен.

3. Седмичен надничен лист. Вписването на работниците в надничния лист ставаше всяка сутрин преди почване на работата и всяка вечер след свършването ѝ при специална проверка. По такъв начин прережданото на номерата означаваше, че работникът, чийто номер следва след по-голям, се е явил на работа по-късно — най-малко след една полунадница. Така контролата на полунадниците за всеки работник се установяваше автоматически.

Седмичният надничен лист се поставяше в рамка. Надзирателят беше длъжен да държи надничния лист изложен пред работниците, за да могат те всеки момент да контролират редовното вписване на полунадниците. На това Вожьли държеше много и считаше, че то е съществено условие за правилното разходване и изплащане на сумите.

4. Карнет със сметки за направените покупки или за работите, извършени на кутурица. Всеки ден съдържаше данни за естеството и количеството на купените вещи или за изработената работа, единичната им цена, общата сума, с която е задължена службата, и подписите на доставчика и надзирателя.

5. Седмичен отчет за извършените работи и разходваните суми.

6. Ежеседмично положение на разходваните суми по серия и категория на работите, както и на сумите, които остават на разположение за в бъдеще.

— — —

Още щом почнаха полските работи по геодезическата снимка на поройните области в землищата на селата Шипка, Енина, Гюсово и Мъглиж, персоналът в бюрото почувствува нуждата от превозни средства.

По онова време с цел да направят икономии по издръжката им военните артилерийски части отпуснаха в условна собственост на разни учреждения и частни лица коне. Ония, които получаваха такива коне, се задължаваха да ги представят здрави и работоспособни при поискване. В случай, че животните умрат или станат неработоспособни, получателят заплащаше в полка покупната им цена.

През август 1905 г. Вожьли и прислужникът Ганю Делистоянов със собствените си коне и аз с коня на Ягер-

шмидт заминахме за Сливен. Отидохме да вземем три коня в условна собственост от 4-и артилерийски полк, квартируващ в града. Аз тръгнах по искането на Вожьли като преводач, защото при всичкото си старание да научи нашия език той говореше така, че никой българин не можеше да го разбере. Един пример:

Вожьли се разплаща в с. Шипка. Работниците се легитимират пред него с въведените лични работнически карти. Той пита едного от тях:

— Как вие казвате ви?

Работникът се мъчи да разбере въпроса и най-после се досеща, че началникът на службата го пита за името.

— Гочо Куцаров.

— Колко дни имате работеше ли?

Трябваше да се намеся аз с моя превод, за да се разберат.

— — —

В Сливен от командира на 3-а батарея — артилерийския капитан Васил Петров — получихме три коня, отбелязани в книгата за живия инвентар на батареята под имената Формат, Цит и Црън. Веднага след получаването им се върнахме в Казанлък, където за взетите в условна собственост коне и за собствения кон на Ганю биде наета конюшнята на Илия Стоков.

След историята с несмазаната юзда Ганю Делистоянов биде освободен от грижи за личните коне на Вожьли и Ягершмидт. За тая цел те си наеха частен коняр — един турчин, някой си Ахмед. Работата на Ганя се ограничи в почистване на канцеларията, в хранене и оборка на конете, взети в условна собственост.

Конят Формат, най-спокойният и най-кроткият от тях, биде даден на инженера при бюрото Кръстю Николов, родом от с. Градец, Котленско, който като ездач беше най-неопитен от всички. Конят Цит — един сивобелезникав кон, едър, с много красиво телосложение — беше даден на Митрева. На мене дадоха Црън — един 12-годишен кон с червен косъм и извънредно лош нрав: той хапеше като куче; риташе както със задните, така и с предните крака; лягаше, когато го принуждаваха да се отдели от другите коне и всячески се стараеше да събори ездача на земята.

Първия ден, когато му се качих, с шпорите и с пръчка в ръка аз успях да ида с него до северния край на града. Црън се дърпаше назад към конюшнята, но все така вървеше. Обаче когато погледна шосето към с. Хасът и разбра, че трябва да измине шестте километра, проснати пред него, Црън решително отказа да върви напред и по най-категоричен начин изяви твърдото си намерение да се върне обратно в конюшнята. Напразно го пришпорвах и шибах с пръчката — той се заинати и всячески се мъчеше да ме събори от гърба си. Това продължи повече от четвърт час. Наблизо беше данъчната барака и аз помолих един човек да ми подаде кърпела, който виждах изправен до стената й. Почнах да удрям с него заинатеното животно и на всеки негов опит да ме събори от гърба си отговарях с все по-силни и по-силни удари. След един такъв удар, който му нанесох между ушите по темето, конят се разтрепера, олюля се и падна на земята. Аз едва успях да си измъкна краката от стремената и да скоча долу, а конят, цял в пяна, остана неподвижен с простреми крака на земята. Човекът от данъчното се притече с една кофа вода. Върху главата на заинатения кон изсипахме няколко кофи вода. Той се свести. Изправихме го на четирите му крака. Аз минах под корема му, за да наглася седлото, което се беше изкривило на едната страна. Црън мируваше и от време на време потреперваше, сякаш през него минаваше електрически ток.

Така Црън ме призна за свой господар. Той мируваше, когато с чесалото го гъделичках по корема, позволяваше ми — вече мирен, но със свити уши — да го чистя от конските мухи, които се криеха между кълките и под опашката му.

— — —

През лятото на 1905 г. за чертожник при Бюрото биде назначен някой си Григор Марчев, родом от Битоля, далечен роднина на министъра Н. Генадиев. Новоназначеният чертожник въобще нямаше идея за устройството на геодезическите инструменти, изпратени ни наскоро от Министерството, а му липсваше и желанието да научи как се манипулира с тях, как се получават суровите данни за изчисляване на координатите и за нанасяне на снимките. Свикнал да живее при удобства в града, той никак не бе възхитен

от перспективата да скита по кърищата за измерване на поройните области. Още щом постъпи в Бюрото, той ми направи предложение да си сменим работата: той да завежда канцеларията и да извършва работата на деловодителя, а аз — оная на чертожника-землемер. Понеже нямаше разлика в заплатите и тая смяна нямаше да накърни интересите на никого от двама ни, аз се съгласих. Марчев се яви при Вожьли, изказа му своето желание и в края на краищата ние се сменихме. Той прие от мене канцеларията, деловодните и счетоводните книжа, а аз отново тръгнах да дивея по кърищата, за да измервам поройните области из Казанлъшко.

— — —

Марчев изяви претенция да получи и той кон. Вожьли му отказа — конете са за ония от чиновниците, които са заети с полска работа или с контролата на работите по залесяването и по укрепителните съоръжения; на персонала, зает само с канцеларска работа, не се полагат коне. Тоя отказ изглежда дълбоко засегна Марчева, който обичаше, когато Митревият кон Цит биваше в Казанлък, да се разхожда надвечер по главния казанлъшки площад „Кюл боклук", яхнал коня, с високо вирната глава и с лявата ръка, облегната на бедрото. При една такава вечерна разходка по „Кюл боклук" Вожьли видял Марчева и на следния ден му забранил да продава пред казанлъшките граждани такъв безполезен салтанат. Това още повече засегнало Марчева.

През един горещ юлски ден на 1906 г. след пладне Ганю Делистоянов спял в стаичката при конюшнята. Той не усетил, когато някой отворил пътните врата, влязъл в двора и отишъл в яхъра. Не усетил и когато тоя „някой" излязъл от яхъра, отворил пътните врата и бързо се отдалечил по направление към „Кюл боклук". Към 3 часа след пладне Ганю се събудил от някакъв голям шум в конюшнята. Като отишъл там, видял Црън да се дърпа неспокойно насам-нататък, за да скъса повода. Главата и шията на коня били облени в кръв. Лявото му око било пробито. Кръв течала и от двете рани, нанесени с нож на шията на коня. Ганю тичешком дойде в Бюрото и съобщи това. Изпратен от Вожьли, той отиде да извика ветеринарния лекар д-р Железов, който живееше на площада „Кюл боклук". Трима-

та — Вожьли, Железов и аз — отидохме в конюшнята. Констатирано биде следното.

Въоръжен с голям и островърх нож, наранителят се прокрадналз към лявата страна на коня и му нанесъл с ножа силен удар в шията. Ножът потънал на около 3 сантиметра в мускула, но не можал да пресече вратната вена. Животното протегнало главата си да ухапе наранителя, който по тоя начин се намерил в положение на отбрана и забил ножа в лявото око на коня. Изглежда, че между наранителя и коня ще да е имало борба, защото след първия удар той нанесъл още един по-слаб към средата на шията. Още при първия удар конят започнал да рита със задните си крака и да се дърпа на всички страни, с което правил голям шум. Види се, от страх да не събуди коняра и да не бъде заварен на местопрестъплението наранителят побързал да излезе от конюшнята.

На връщане от конюшнята към Бюрото се отбих в кафенето на Васил Ямука, където е сега ловният дом. Там се събираха обикновено казанлъшките ловджии и си разказваха ловджийски, злободневни и весели казанлъшки масали. По това време на деня освен кафеджията в кафенето нямаше никого. До този момент случилото се с Црън беше известно само на нас четиримата: на Ганю, Вожьли, Железова и мене. Отбих се при Ямука да го питам видял ли е днес към 3 часа след пладне някого да бърза от западния край на града към „Кюл боклук".

— Видях. Оня, дето работи при вас в Бюрото, очилатия . . . Как се казваше?

— Да не е Марчев?

— Ха! Той, Марчев. Видях го много да бърза към „Кюл боклук". Защо питаш?

— Така, питам.

Аз веднага отидох в околийското управление, намерих секретаря Николов и му съобщих станалото. Помолих го да дойде лично в Бюрото и да снеме дознание, за да се установи кой е наранителят.

Марчев твърдеше, че този ден не бил ходил към конюшнята, изобщо на запад от „Кюл боклук". Аз му възразих:

— А пък аз мога да установя, че днес към 3 часа след пладне ти си бил в конюшнята и че са те видели, когато си се връщал оттам за към „Кюл боклук".

Марчев се заплете. Вожьли се намеси:

— Преустановете дознанието! Аз ще платя коня!

Той не искаше да се разчуе из града този инцидент, който уронваше престижа на службата.

В резултат на всичко Вожьли натовари Ягершмидта и мене да върнем в Сливен на полка ослепелия кон и да внесем в полковата каса 800 лева от неговите лични средства — сумата, определена като стойност на коня.

Въпросът с плащането на коня се уреди по най-задоволителен начин: полковата комисия при неговото приемане намери, че ако и ослепен с едното око, конят е напълно годен за предназначението си, следователно, няма защо да се заплаща неговата стойност.

Ние с Ягершмидт се върнахме обратно в Казанлък. След нашето завръщане от Сливен Вожьли извика Марчева и доколкото си спомням, му каза:

— Господин Марчев, моля ви веднага да си потърсите друга служба, където вероятно ще можете да бъдете повече полезен, отколкото тука.

Или, с други думи, Вожьли го изпъди.

— — —

Когато през май 1905 г. Вожьли прие своята длъжност като началник на Бюрото, сезонът за залесяване беше минал. Работата в разсадниците се ограничи само в плевене, прашене и поливане. Веднага след настаняването на Бюрото в къщата на баба София Къркиланова Вожьли поиска от Министерството да му бъдат изпратени геодезически инструменти и пособия за снимане на поройните области по стръмните южни склонове на Стара планина в Казанлъшко за определянето на строго охраняваните периметри, съгласно чл. 12 оттогава действуващия закон за горите от 1904 г. До пристигането на исканите инструменти Вожьли взе от Казанлъшкото лесничейство универсалната бусола, за да тури в ход работата по снимката на водосборния басейн на Гръцкото дере. Това дере беше най-опасното пороище в землището на Шипка, което опустошаваше голяма част от работните земи на селата Шипка, Шейново и Секирчево.

Прочее на 6 май 1905 г., стар стил, сутринта рано, тримата — Вожьли, Митрев и аз — с един файтон заминахме за Шипка. С нас носехме кутията с инструментите, триногата, една четириметрова лата, прегъната на две, и един

карнет за бусолна снимка. Оттам пеша отидохме до насипния конус на Гръцкото дере на около два километра западно от селото.

Като пояснявaше всяко свое действие, Вожьли постави инструмента и го приготви за работа. След това го премести и накара Митрева и мене да го приготвим за работа по същия начин, както беше направил той. Така ние двамата научихме устройството на инструмента, без да се губи за това излишно време. След като се убеди, че можем да боравим с него, Вожьли пристъпи към снимката, като при всяка визура предоставяше на Митрева и мене да отчитаме данните и да ги вписваме в карнета след неговата проверка. Едва след като се убеди, че може да разчита на нашата работа, Вожьли ни остави да продължим снимката на Гръцкото дере и си замина за Казанлък. През целия месец май и докъм края на юни 1905 г. двама с Митрева работихме на полето по тая снимка и я привършихме.

Спомням си една весела история при снимката на Свинарски дол, главният от притоците на Гръцкото дере. В средното си течение тоя дол пресича тогавашното шосе Шипка — Габрово. Ние бяхме на станция близо до шосето. По него, идещи откъм Габрово, слизаха на групи млади момчета и момичета, габровски колибари, които отиваха в Старозагорско, Ямболско и Карнобатско „на романя", т. е. отиваха да жънат. Няколко души от една група ни заобиколиха и поискаха да погледнат през тръбата. Едно от момичетата тури окото си на окуляра и насочи тръбата към групата, която слизаше надолу по шосето. Като въртях винта за удължаване и скъсяване на тръбата, аз докарах визираната група на фокусно разстояние, за да я види ясно любознателната наблюдателка.

— Мари, у-у-у! — извика тя към другарките си, които слизаха надолу. — Мари, у-у-у! Бягайте, мари-и-и! Бягайте всички сте с краката нагоре!

Със смях и викове всички момичета хукнаха да бягат и скоро се закриха зад острия завой на шосето.

— — —

През цялото време, докато Вожьли беше началник на Бюрото за укрепяване на пороищата и залесяването в България, в отношенията на някои хора от Министерството към тая служба имаше известна неприязън. Така, вместо

да бъде настанено в София при Централното управление на горите, Бюрото биде закрепостено в един малък провинциален град, далеч от железопътните съобщения, какъвто беше по онова време Казанлък. С това някои господа от Отделението за горите имаха за цел да подчертаят второстепенното значение на тая служба спрямо земеделския поминък на населението. Даже след откриването на подведомствените на Бюрото секции в Кюстендил, Трън и Сливен през 1910 г. то продължаваше да бъде държано в Казанлък, ... докле изтече договорният срок на Вожьли в началото на май 1911 г.

Всяка есен Вожьли най-добросъвестно изготвяше проекти и оценителни девизи за работите, които предстоеше да се извършат през следната година, и ги представяше в Министерството за утвърждение. Там обаче не им обръщаха необходимото внимание.

За помощен персонал като техници-лесовъди Министерството понякога назначаваше в Бюрото хора, неподготвени и даже покварени, които спъваха работата, вместо да бъдат в помощ на началника си. Въпреки лошата си репутация като отчетник Никола Радивоев от град Елена бе назначен за лесничей в Бюрото. Вожьли отказа да го приеме. Същият този Никола Радивоев, с когото Министерството смени казанлъшкия административен лесничей П. Блъсков, по-късно злоупотреби тримесечната заплата на държавната и общинска горска стража в Казанлъшко и избяга в Америка. Такъв беше и лесничеят Васил (Цико) Бочев, родом от Карлово, който със своето арогантно поведение и държане предизвика против себе си всички работници, служащи и чиновници на Бюрото.

Отпусканите по бюджета на държавата суми биваха всякога недостатъчни. Те се определяха от Министерството на приумица без оглед на служебните нужди и на представяните проекти и девизи. А когато службата се нагаждаше така, че да използува по най-рационален начин тия просешки кредити, Министерството или ги суспендираше напълно, или пък ги намаляваше до смешно малки размери точно тогава, когато работите — с оглед на утвърдените и разполагаеми кредити — бяха в пълен ход.

— Ако това би се случило във Франция или друга някоя държава, то би било достатъчен повод за министерска криза — казваше Вожьли.

•

За да съществува в бъдеще дух на единство и последователност във всички секции, които ще се откриват в България, още през 1905 г. Вожьли изработи един правилник за тая служба и го предостави за утвърждаване. Така приготвеният проектоправилник за службата по укрепяването на пороищата и залесяването заглъхна, забравен някъде из шкафовете на Отделението за горите при Министерството на търговията и земеделието. През всичкото време на служенето му в България Вожьли периодически и начесто напомняше за него, но всичките му настоявания да се прегледа и утвърди останаха без резултат.

Много по-късно, след приключването на Балканската война през 1914 г., Министерството откри, че правилник за службата по укрепяването на пороищата и залесяването е необходим. То изрови от шкафовете на Отделението за горите представения преди девет години проектоправилник на Вожьли, издуха от него пепелта на забвението и натовари няколко лесовъди, между които бях и аз, да изработят нов правилник, като се ръководят от проекта на бившия началник на тая служба Ф. Вожьли.

В Отделението за горите при Министерството на търговията и земеделието не можеха да простят на Ф. Вожьли няколко неща:

1) неговите пълни и обширни познания по всички технически-стопански въпроси, както и практическия му похват за приложението на тези негови познания в живота;

2) неговата независимост от управляващата политическа партия и това, че в дейността на службата той се ръководеше единствено и само от съображения за съгласуване изискванията на техниката със съществуващите в страната закони;

3) неговото положение на чиновник, свързан с държавата чрез договор, гласуван от Народното събрание, не даваше възможност на личностите, които управляваха горите, да му влияят чрез прилагането на дисциплинарни мерки или чрез уволнение;

4) неговата заплата — той получаваше 1000 златни лева месечна заплата и 208 лева безотчетни; а това будеше завистта на всички големци от Отделението за горите.

— — —

През април 1905 г. в проектираното от държавата Бюро за укрепяване на пороищата биде назначен на работа ин-

женер Кръстю Николов, родом от с. Градец, Котленско, на когото идването на Вожьли през май същата година подействува много неприятно. При всеки удобен случай навсякъде той се оплакваше от тая аномалия, както казваше той, възможна само в България: един инженер да бъде поставен под заповедите на някакъв си лесничей. Той не работеше абсолютно нищо. Нито веднъж не излезе на полето, било за да вложи своя личен труд при изучаванията и снимките, било за да провери как работят неговите подведомствени от помощния персонал. Нито веднъж той не се яви в помещението, наето от Бюрото в с. Шипка (къщата на шипченския жител Пеню Еминеджиев).

С надзора и контролирането на работата на тоя помощен персонал Вожьли натовари мене. А това ме застави да прелистя отново алгебрата, геометрията и тригонометрията, за да не бъда изненадан от въпросите на хората, които изчисляваха суровите данни от снимките.

През септември 1906 г. Вожьли биде принуден да отърве службата от тоя бездеятелен висш чиновник. Даде предложение в Министерството да бъде уволнен инж. Кръстю Николов.

Впрочем отсъствието на Кръстю Николов не се отрази никак върху работите. В следващите бюджети длъжността „инженер при Бюрото" биде закрита, без това да повлияе на службата, чието значение ежедневно растеше.

— — —

От началото на 1906 г. Вожьли прехвърли върху мене както общия надзор върху предприеманите от Бюрото работи в Казанлъшко, така и инициативата за тях. Всичките ми действия и нареждания бяха контролирани отблизо от Жан Ягершмидт. Без да ме уведоми за своите намерения, той ме застави да опресня знанията си най-вече по математика, естествена история и растителна биология. След дневните служебни занятия аз бях длъжен да отивам в жилището му, където той ми преподаваше по гореказаните дисциплини. Като преподавател Ягершмидт беше неумолимо строг — изискваше от мене да заучавам и цитирам наизуст, без запъване както математическите формули, така и класификацията на животните и растенията. Аз още си спомням в какъв ужас ме беше докарала класификацията на гъбите.

При обиколките, които правехме из периметрите, аз бях длъжен да нося преметната през рамото една кутия за растения. Вечерта трябваше да държа изпит върху фамилията, рода и вида, както и върху свойствата и разпространението на събраните през деня растения.

Когато Ж. Ягершмидт отсъствуваше от Казанлък, а Вожьли ходеше в командировки по проучване на поройния режим в Трънско, Босилградско и Кюстендилско, той ме оставяше за свой заместник и по тоя начин ме подготвяше за самостоятелна и отговорна работа.

— — —

През лятото на 1906 г. вторият помощник на началника, Йордан Митрев, биде уволнен. Не си спомням по какъв случай министърът Н. Генадиев, придружен от началника на Отделението за горите при Министерството Константин Байкушев, беше дошъл в с. Шипка. На министъра и на хората, които го придружавали, бил сервиран обяд на открито в Шейновската кория. Между другите поканени били Вожьли, Ягершмидт и Митрев. По време на обяда Байкушев и Митрев — сегашният и бившият началник на Отделението за горите — се скарали за нещо. Препирнята между тях се разпалила. Митрев, който бил пийнал здравата, напсувал Байкушева на майка, и то така гръмогласно, че бил чут от всички сътрапезници.

Министърът Н. Генадиев счел за неуместно да стои повече в компания с непристойни сътрапезници, станал и тръгнал да си върви. Без да продума нещо на Митрева, К. Байкушев също станал от трапезата и си заминал с министъра.

След два дни Йордан Митрев биде уволнен телеграфически.

— — —

Още в края на 1905 г. при срещата си с министъра Н. Генадиев в София, където Вожьли отишъл да настоява за отпускане на кредити за предстоящите работи, той поставил въпроса за моето изпращане да следвам Горската академия в гр. Нанси. Министър Генадиев, на когото беше известно моето минало, свързано с най-бурните епизоди от македонските борби за политическа свобода, скептично отговорил:

— Като настоявате толкова много, познавате ли го добре?

— Много добре го познавам! — отговорил Вожьли. — Почти една година работи при мене.

— И аз го познавам. Да поработи още ,за да го опознаете по-добре!

Както към края на миналата 1905 г., така и сега, преди да изтече декември 1906 г., Вожьли замина за София да настоява за вписване в бюджета за следната 1907 г. необходимите суми за извършване на работите по представените оценителни девизи. При тръгването си той ми каза, че ще действува да ме повишат в „управител на горските разсадници" с годишна заплата 2700 лева.

След уволнението им от Бюрото Митрев и Марчев не стояли със скръстени ръце и създали в Отделението за горите такава атмосфера, че когато Вожьли отишъл в Министерството, заварил заповедта за моето уволнение приготвена и поднесена на министъра Н. Генадиев за подпис. Според текста на тая заповед ме уволнявали „в интереса на службата".

— В случая къде е истината? — запитал Н. Генадиев началника на Отделението за горите К. Байкушев, когото повикал в кабинета си, където бил и Вожьли. — Къде е истината? Единият от вас счита тоя чиновник вреден за службата и иска неговото уволнение, а другият иска повишаването му за проявеното от него усърдие спрямо същата тая служба. Къде е истината? Ето какво: аз няма да удовлетворя никого от вас. Или по-добре, ще удовлетворя и двама ви — ще го уволня, но вероятно ще го повиша! Нека стоят на Бюрото ми и двата рапорта! А той да поработи още. Тогава ще видим!

По тоя начин 1907 г. ме завари в едно съвсем неопределено положение, при което не можеше да ми се требва заплата. Вожьли се върна от София полузадоволен по отношение на утвърдените кредити за веществените разходи на Бюрото и съвсем недоволен от резултата по въпроса за моето повишение.

Предстоеше изпълнението на предвидените и утвърдени проекти. Аз тръгнах по обиколка на сериите да турям в ход работите. Така, без заплата и без определено служебно положение продължих да работя няколко месеца.

— — —

Наближаваше да изтече август 1907 г. Стипендиантите, изпратени през 1904 г. в Нанси, бяха завършили курса на Академията и се завърнаха в България. Те всички бяха назначени на горска служба — да завеждат административни лесничейства. Само един от тях — Константин Христов, родом от София, най-силният по успех и най-работливият, биде назначен „управител на горските разсадници" при Бюрото в Казанлък. Едва тогава в Бюрото биде изпратена от Министерството и заповедта № 353 от 19 март 1907 г., задържана до края на август 1907 г., с която бях повишен в „управител на горските разсадници при Бюрото за укрепяване на пороищата". Министърът Н. Генадиев ме беше принудил да работя в продължение на пет месеца при големи лишения и трудности, в пълна неизвестност, преди да се реши да ме изпрати да следвам лесовъдство във Франция.

На 26 август получих телеграма лично от министъра Н. Генадиев да се приготвя за заминаване в Нанси, за да следвам Горската академия като стипендиант на Министерството. От Казанлък тръгнах на 9 октомври стар стил. Отбих се в София, където от Министерството ми дадоха едно писмо, адресирано до директора на Академията в Нанси. Четири дни по-късно пристигнах в Нанси и си наех квартира. В Горската академия се представих на директора и постъпих като редовен студент с месечна стипендия 200 лева златни, които получавах редовно чрез банката. Така върви и сега няколко месеца.

През ноември 1907 г. на път за Париж в Нанси ме намери Ж. Ягершмидт. Той се беше оженил през лятото и беше довел булката си в Казанлък. Сега тя беше бременна и отиваше да се освободи в Париж. Ж. Ягершмидт беше развалил договора си с българската държава и се връщаше да се установи за постоянно във Франция. В куфара си той носеше в ръкопис своя френски превод на „Бай Ганю" от Алеко Константинов.

— — —

Наскоро след моето заминаване за Франция, през ноември 1907 г., назначеният на моето място управител на горските разсадници при Бюрото в Казанлък Константин Христов правил редовно и добросъвестно своите обиколки, за

да контролира работите по залесяването. Една сутрин рано той тръгнал от Казанлък за с. Шипка пеша. Когато минал „Чернювия мост“ (на около два километра по шосето от с. Хасът към с. Шипка), той бил смразен от извънредно студения вятър. Бил леко облечен, разболял се от пневмония и след няколко дни починал.

Вожьли, аз и всички, които познаваха покойния Константин Христов, считахме неговата смърт за голямо и истинско нещастие за службата. Именно сега, когато Ж. Ягершмидт напусна България, а договорният срок на Вожьли наближаваше да изтече, Бюрото трябваше да бъде подето от млади, честни, способни, деятелни и трудолюбиви хора със солидна научно-практическа подготовка, от човек, какъвто беше покойният Христов.

Веднага след смъртта му Вожьли настоял пред Министерството да му бъде изпратен някой друг от свършилите в Нанси млади български лесовъди, на когото да предаде ръководството на службата за в бъдеще. Министерството удовлетворило неговото искане и му пратило едного от съвипускниците на починалия Константин Христов — Тодор Димитров, най-слабия по успех и с най-слаба практика от целия випуск. Тодор Димитров заел мястото управител на горските разсадници в Казанлък. Но той не бил като предшественика си.

По-късно, след завръщането ми от Франция, Вожьли ми разказа следното.

През пролетта на 1908 г. той натоварил Тодор Димитров да иде в с. Горно Гюсово и там в общинското управление да уреди въпроса за някакво вървище на добитъка между селата Средно и Долно Гюсово. След като получил горното нареждане, Димитров казал:

— Разбрано. Утре сутринта се качвам на коня и заминавам за там.

Спокоен, че въпросът ще се уреди на следния ден, Вожьли, който имал някаква среща със селянин от с. Емишлери (сегашното с. Овощник), същия ден тръгнал на кон по шосето, което води от Казанлък за Емишлерските бани. Когато към 9 часа сутринта наближил баните, Вожьли забелязал Тодор Димитров, яхнал коня Цит, да препуска по един коларски път из ливадите, които окръжават Емишлерските бани.

Вожьли имаше навик да проверява както геодезическите снимки и камералната работа по изчисленията и нанасяне-

то на снимките, така и действията на своите подведомствени. Щом забелязал Тодор Димитров на 15 километра от мястото, където трябвало да бъде по това време по служба, Вожьли веднага се върнал в Казанлък. Около един час по-късно пристигнал и Тодор Димитров и се явил при него.

— Ходихте ли днес в Гюсово? — попитал Вожьли.

— Ходих.

— Уредихте ли въпроса за вървището?

— Отидох днес сутринта. Извиках представители от Долно и Средно Гюсово в общинското управление и съвместно с тях уредих въпроса за вървището. Току-що пристигам оттам.

— Благодаря ви. Свободен сте.

Още същия ден след пладне Вожьли яхнал коня и отишъл в с. Гюсово да провери казаното. Там установил, че никакъв чиновник от Бюрото не бил дохождал в с. Гюсово и че по въпроса за вървището никой нищо не е направил. На следния ден Вожьли повикал Тодор Димитров при себе си.

— Господин Димитров! Още днес ще пишете в Министерството и ще кажете да ви поверят друга служба, където да бъдете повече полезен, отколкото сте тук в Бюрото. Заставлявам ви да направите това!

Така завършил своята служба при Вожьли Тодор Димитров.

След заминаването на Вожьли от България през 1911 г. между онези, които хвърляха кал по негов адрес, беше и Тодор Димитров.

— — —

След завръщането си от Нанси в Казанлък заварих на работа в Бюрото австриеца Паул Щегер. Като всеки немец, той беше много трудолюбив и методичен. Работеше бавно, но без грешки и без да губи от работното време.

Паул Щегер беше много интересна личност. Преди всичко той беше пълен с всестранни знания. Познаваше България така, както не я познаваше дори българин. Притежаваше една интересна и много добре подредена сбирка от нашенски видове дървета и храсти с кората и дървесината им, представени в напречни, надлъжни и наклонени сечения, с листата, цвета и плодовете им. Съставената лично от него геологическа карта на България беше нещо велико-

лепно. Тя предшествуваше и превъзхождаше оная, издадена по-късно от професор Златарски. Щегер беше нанесъл своите лични наблюдения на геологическите пластове, които образуват земната повърхност на България върху руската триверстова карта 1:126 000 — нещо, което я праваше много ценно помагало в нашата лесоукрепителна работа.

Интересен беше животът на Паул Щегер. Преди повече от 20 години той бил на държавна дворцова служба в Австрия. Той именно е бил лесничеят на Майерлинг по времето, когато в лесничейския дом е станало самоубийството на австрийския престолонаследник Рудолф — единствен син на австрийския император Франц Йосиф. Според това, което съм слушал от Паул Щегер, истината по трагедията в Майерлинг била следната.

Към 1868—1870 г. австрийският император Франц Йосиф имал за любовница една унгарка — графиня Вечера, от която имал незаконно дете — момиченце на име Мария Вечера. То пораснало и минавало за най-красивото момиче в империята. Случило се така, че Рудолф, синът на Франц Йосиф, се влюбил в дъщерята на бащината си любовница. Мария Вечера отговорила с взаимност на тия Рудолфови чувства. Лесничейският дом в Майерлинг било мястото, където ставали срещите на двамата влюбени — брат и сестра по баща. Много обезпокоена от тая любов, която всъщност била кръвосмешение, старата графиня Вечера била принудена да обясни на дъщеря си, че тя е влюбена в брата си. След полученото обяснение Рудолф и Мария Вечера се срещнали отново в Майерлинг, в лесничейския дом.

Както винаги при такива срещи, цялата прислуга получила нареждане да отсъствува от Майерлинг. Лесничеят бивал отпращан в някакъв си павилион в парка, на няколко десетки крачки от лесничейския дом.

Този път малко след отиването си в павилиона Щегер чул изстрел от револвер откъм лесничейския дом. Той изтичал, влязъл и заварил двамата любовници в ужасно състояние: Мария Вечера, застреляна от Рудолфа, цяла обляна в кръв, агонизирала. Рудолф, с отрязана известна част от тялото, откъдето кръвта обилно бликала, също агонизирал.

Щегер предполагаше, че тая вечер Мария ще да е турила в течение на истината по тяхното близко родство и ще да е искала да скъса техните любовни отношения. Как-

ва точно трагедия се е разиграла между двамата влюбени, може само да се предполага.

Полупобъркана от скръб по единственото си дете, майката на Рудолфа, Елисавета Австрийска, за да разсее мъката си, тръгнала да пътува. При едно от тези й пътувания, на 25 август 1898 г. стар стил, аз бях случайно свидетел на нейното убийство в Женева, извършено от един обущарски работник-италианец, анархист — Букени. Той я беше промушил в сърцето с едно обущарско шило в момента, когато тя се качваше на парахода, за да посети парка „Ариана".

Щегер получил заповед от двореца да пази пълно мълчание върху „самоубийството" на престолонаследника. Но когато в обществото почнала да прониква истината по смъртта на Рудолфа, Щегер бил изгонен от Австро—Унгария.

Изгонен от родната си страна, Щегер отишъл в Сърбия. Там постъпил на горска служба. Способен и деятелен лесовъд, той бърже авансирал и след няколко години станал началник на горите в Сърбия. Там обаче бил заподозрян в шпионаж и един прекрасен ден отново бил изгонен вън от държавата. Той дошъл в България и постъпил на служба по експлоатацията на иглолистните гори в Чепинското корито. Местността там бе изучил в горскостопанско отношение по-добре, от който и да било български лесничей. Отпуските си прекарвал в пътуване из България и така проучил основно страната както в горско, така и в геологическо отношение.

— — —

Когато се върнах от Франция, заварих Щегер да завежда работите по геодезическите снимки на Бюрото, както и изчислението и нанасянето им, и да контролира персонала, на който се плащаше по бюджет. Точен и педантичен като всеки немец, Щегер беше много взискателен спрямо този персонал.

Преди да замина за Франция, аз бях настанил на работа в Бюрото като общ работник Тома Пожарлиев, на когото Вожьли, както и на другите чертожници-землемери, беше преподавал вечерно време в продължение на няколко месеца курсове по тригонометрия и геодезия.

Та управителят на горските разсадници Тодор Димитров и току-що споменатият Тома Пожарлиев, на които ом-

ръзнала взискателността на Щегера, съчинили един анонимен донос до Военното министерство в София, че Щегер е австрийски шпионин. Като доказателство към доноса те приложили едно копие на прогледно платно от моя снимка на Шипченския строго охранителен периметър, върху което копие нанесли няколко въображаеми окопи и люнети. В доноса писали, че чертежът е направен от Щегер. Без да провери истинността на тоя донос, Военното министерство се отнесло до Министерството на търговията и земеделието с настоятелно искане Щегер да бъде уволнен. Нашето Министерство удовлетворило искането.

Когато аз се върнах от Франция, заварих Щегера, задържан от Вожьли да работи в Бюрото с надница.

По-късно, след заминаването на Вожьли от България, както Тодор Димитров, така и Тома Пожарлиев ми се хвалеха с тая своя постъпка, с която „спасили" отечеството от „австрийския шпионин", както те таксуваха Щегера.

Ще направя едно малко отклонение. Паул Щегер имаше едно куче, на което бе дал името Мурджо. Мурджо не можеше да си извива врата, за да погледне назад. Той извиваше цялото си тяло. Това куче със силно развити и здрави челюсти, с дебел врат, с къси щръкнали остри уши, с дълга, дебела и всякога наведена опашка приличаше на същински вълк. То не можеше да лае — скимтеше, когато беше в добро разположение, и виеше, когато беше раздразнено. Спуснеше ли се, не хапеше, а направо късаше.

Къщата, в която живееше Паул Щегер със семейството си, се намираше в казанлъшката махала Кулата, на около 200 крачки североизточно от „Зеления мост". Пътната врата на тая къща биваше винаги затворена със сюрме — не смееха да я оставят даже притворена поради Мурджа, който от всички хора, които живееха в Казанлък, не се нахвърляше само върху пет души. Вожьли, мене и тримата члена на семейството Щегер (той, жена му и дъщеря му — едно 17—18-годишно момиче, много красиво, със светлокестенява къдрава коса и бляскави кафяви очи).

— — —

Към началото на юни 1910 г. от Казанлъшкото околийско управление уведомиха Щегера, че се получило нареждане за неговото изгонване от България. Дадоха му срок да се приготви и да напусне страната. На Щегера това се

случваше не за първи път. За един-два дни семейството Щегер опакова своите вещи и се приготви за път. Аз го помолих да ми даде или продаде своята сбирка от горски видове дървета и храсти.

— Не е пълна — отговори ми Щегер. — Трябва да я попълня с видовете, които растат в Турция — в Тракия, Македония и Мала Азия. Един ден, когато е попълня, ако сме живи, здрави и се видим пак, ще ви я подаря пълна, а не каквато е сега.

Като произнасяше горното, той взе едно руло книги и ми ги подаде:

— Вземете ги. Те вече няма да ми трябват, а на вас ще бъдат полезни.

— Какво е това?

— Планшети от руската триверстова карта на България. Там съм нанесъл и обозначил геологическите пластове, които се срещат по повърхността на цялата страна.

Аз приех този подарък с най-голяма благодарност, като много ценно помагало в моята служба. Като си турих на лицето перде, аз помолих Щегера да ми подари и Мурджа. Казах му, че и без това неговите грижи сега не са малки, та няма да бъде зле, ако се освободи поне от грижите за едно такова зло куче, което може да му създаде по пътя големи неприятности.

— Мурджа? А, не! Не го давам!

Той повика кучето, което се приближи към него с подмилкване. Щегер му подаде едно много голямо парче салам; след като Мурджо го изяде, легна в краката на господаря си и взе да му бличе обущата. Щегер препаса около шията на кучето кожения гердан със закачена за него желязна верига. След това препаса веригата около стъблото на едно дърво и я закопча. Лицето му беше мрачно, съсредоточено и строго. Щегер влезе в къщи и излезе оттам с ловджийската си пушка в ръцете.

— Тук, в България, даже моето куче не бива да живее! — мрачно продума той. След това извади от джоба си носната кърпа, изтри си очите и очилата, вдигна пушката, прицели се в кучето, което го гледаше приятелски и радостно си въртеше опашката, и натисна спусъка. Гърмеж, дим, изквичаване... Щегер се разплака с хълцане, като дете.

Около един месец, след като Щегер си замина от Казанлък, аз получих от него писмо. Обаждаше се от Анадола. След като дошъл в Турция, той се явил на аудиенция при

Нязи бей — един от ония младотурци, които организираха свалянето на султан Абдул Хамид II. Нязи бей приел на служба Щегера и го натоварил с пресушаването на блатистите места около едно езеро в Анадола — не си спомням кое. В писмото си Щегер ме канеше да ида при него в Мала Азия на работа. Той ми изброяваше условията, живота и плащането — много съблазнителни в сравнение с ония в България. Аз бях се много ангажирал в работата на Бюрото и му отказах.

Оттогава загубих дирите на Паул Щегер. Чрез настоящите редове, които пиша 43 години след нашата раздяла, ще бъда щастлив, ако мога да предам на читателя чувствата на уважение и възхищение, които всякога съм хранил към този човек с всестранни познания, човек на неуморната деятелност и на упоритя труд.

— — —

Около една година преди моето заминаване за Франция, ще рече още през 1906 г., Вожьли се зае с написването на своята книга „Укрепяване на пороищата и залесяване". Едновременно с това той събра и обобщи необходимите данни за съставяне на *първата дъждомерна карта на България*, която впоследствие биде приложена към неговата книга — едно капитално, пълно и изчерпателно съчинение по въпроса за укрепяването на пороищата и залесяването в България.

Ако дейността на Вожьли се бе ограничила само в написването и издаването на тоя негов труд, който прави чест не само на българската горска литература, неговите заслуги спрямо нашата страна пак биха стояли по-горе от всякаква преценка. Неговата дейност се простря както върху практическото приложение на посочените в неговата карта методи, така и върху психиката на младите български лесовъди, на които беше съдено да отбиват понякога едновременните атаки отдолу от населението и отгоре от Министерството, което често ставаше жертва на партизански съображения и страсти.

През пялото време — от деня, когато се върнах от Франция, до края на април — 1910 г. — след дневните служебни занятия аз отивах в жилището на Вожьли. Там оставах обикновено до полунощ, за да превеждам книгата „Укрепяване на пороищата и залесяване". След превода на

оная част, която Вожьли беше написал на френски, веднага се залових с превода на тази, която Щегер беше написал на немски. Понеже аз не зная немски, тоя превод вървеше много трудно — Щегер ми превеждаше мъчните термини на сръбски, който владееше по-добре от българския.

Както и да е, преводът биде свършен, преди да се получи нареждането за изгонването на Щегера от България, и Вожьли се зае с издаването на своята книга. След нейното напечатване чрез мене Вожьли подари на Българското лесовъдско дружество цялото издание, като запази за себе си само труда по неговото написване и разходите по напечатването и издаването му.

Пътьом трябва да отбележа, че тая книга на Вожьли почна много да се търси както от лесовъдите, така и от инженерите. Тя бърже се разпродаде и Българското лесовъдско дружество реализира значителен доход. То обаче не се сети поне да благодари на Вожьли за тоя негов подарък.

— — —

Дейността на Вожьли не се ограничи в изброеното дотук. По онова време в Казанлък съществуваше един кръжок от млади, охолни хора, които сами си бяха дали името „декамерони".

Веднъж през пролетта на 1910 г. Вожьли беше излязъл по обиколка на залесените места и по проверка на проектираните от мене укрепителни съоръжения в серия Енина. Един от казанлъшките „декамерони" — Генчо Стайнов, казанлъшки жител, дребен индустриалец, по произхождение от с. Енина, ни придружаваше. Когато излязохме от селото и тръгнахме край Старата река, Генчо Стайнов посочи долу, вдясно от нас, един „оджак", както наричат в оня край ниските водни падове, служещи за тепане на аби и шаеци.

— Ей тоя е наш оджак! — продума Генчо Стайнов и посочи на Вожьли мястото, където в един чибур за тепане на шаеци отбитата от реката вода падаше от височина около един метър, и запита: — Как мога да използувам по-добре тоя пад?

— Много тесен кръгозор имате, господин Стайнов — отговори Вожьли. — Колко конски сили ще получите от един метър височина за двете или трите хиляди литра в секунда, които ще ви даде Енинската стара река? Не повече от тридесет конски сили.

— Като няма повече, ще се задоволя и с 30 конски сили.

— А я погледнете отсреща! — каза Вожьли и посочи стръмните скали край източния бряг на реката. — Същото количество вода, спусната отгоре, ще ви даде сто или сто и петдесет пъти повече енергия! — Вожьли се обърна към мене. — Ще бъдете така любезен, нали, утре да направите снимка на ейлонова място срещу нас! — и посочи скалистия склон, който стръмно се спускаше над източния бряг на реката.

На следната сутрин аз направих обходен полигон, като почнах от течението на реката северозападно от посоченото място. Минах северно от скалите, спуснах се източно от тях и въз течението на реката сключих полигона горе, откъдето бях почнал снимката. Оттам с един полигон минах по средата, като с радиални визури снех чупките и особеностите на терена. По нареждането на Вожьли аз веднага направих изчисленията. След два дни нанесох снимката и начертах картата на снетото от мене място.

Върху така приготвената карта Вожьли проектира баража за хващането на водата, канала за нейното отвеждане, начина за нейното спускане, разположението и плана на електрическата централа. Падът, който се добиваше от тая височина, беше 105 метра, а енергията, която щеше да се добие при средни води — към 3000 конски сили.

Още през 1911 г. фирмата „Братя Стайнови", след като получи концесия, започна работите по отвеждане водите на Старата река. Вожьли си замина от България. На 1 януари 1914 г., доставено от с. Енина в Казанлък от дружеството „Победа", електричеството светна в Казанлък — *първият електрифициран град в България*.

След няколко години посетих електрическата централа на „Победа" в с. Енина. В естествена големина, окачени на стените, видях да се мъдрят портретите на Стоянчо Стайнов, баща на Генча Стайнов, и на хаджи Генча от Дряново, баща на едного от съдружниците на „Победа". Запитах Генча Стайнов:

— Защо не сте поставили портрета на Вожьли? Нали той е истинският инициатор на вашето предприятие?

Вместо отговор Генчо Стайнов направи една кисела гримаса и презрително махна с ръка.

— — —

В началото на 1908 г. правителството на народно-либералите в България биде сменено. На власт дойдоха демократите. Андрей Ляпчев, македонец от гр. Ресен, смени Н. Генадиев. Както ставаше обикновено в България, новият министър на търговията и земеделието се постара да унищожи онова, което беше създал неговият предшественик.

Една от първите работи на Андрей Ляпчев беше да зачеркне кредита за укрепяване на поронщата и залесяването и да отнеме стипендиите на 19 души, изпратени от Н. Генадиев във Франция да следват земеделие и лесовъдство. В списъка на тези последните аз бях 16-и по ред (справка в. „Вечерна поща", бр. 2383 от 18 април 1908 г.). Напразно дирекцията на Горската академия в Нанси се беше застъпила за мене и беше писала в българското Министерство на търговията и земеделието, че съм редовен студент с много добър успех и че моето завършване на Академията ще бъде от полза за страната ни. Министър Андрей Ляпчев зачеркна и моята стипендия. При цялата нелогичност на тази негова постъпка той беше нормален човек и действията му имаха винаги разумни основания, Е, не винаги тези основания преследваха обществения интерес, но това е друг въпрос.

За да обясня психиката на Андрей Ляпчев и причината за неговото неприязнено отношение спрямо моята личност, ще направя едно малко отклонение. Предполагам, че такива или подобни причини ще да са ръководили новия министър, за да лиши и останалите 18 стипендианти от техните стипендии.

Беше началото на април 1901 г. Тогава на власт бяха демократите. Министър-председателят Петко Каравелов под влияние на чуждата преса по повод убийството на румънския журналист Микаелану в Букурещ миналата 1900 г. бе наредил да се арестува на 24 март 1901 г. стар стил съставът на Върховния македонски комитет в София с председател Борис Сарафов. По онова време Андрей Ляпчев беше редактор на партийния демократически вестник „Знаме".

Та на 2 април 1901 г. в София в цирк-театър „България" беше свикан извънреден конгрес на македонските дружества в Княжеството, за да се разгледа новосъздаденото положение. По времето, когато един от делегатите излага-

ше пагубните последици от това арестуване, Андрей Ляпчев, който се намираше близо до мене, започна да апострофира оратора и да всява смут в събранието. Аз го помолих да слуша и да вземе думата по установения ред, ако има да оспорва онова, което излага ораторът. Без да обърне внимание на моята бележка, Андрей Ляпчев продължи да смущава събранието. Тогава го хванах за яката и го изблъсках вън от залата.

— Яз ке те научим тебе! Со фаизот ке ти го вратам това избъркване! — ми се закани той, когато се намери вън от вратата.

— Ке ми го бричиш! — отговорих аз и затворих вратата зад протестиращия **редактор на демократическия** вестник „Знаме".

Ще отбележа пътьом, че Андрей Ляпчев през целия си живот не можа да се научи да говори литературен български език.

Сега, след повече от шест години, Ляпчев не пропусна случая да ми плати с лихва за изгонването му от събранието на македонските дружества през 1901 г.

Както и да е, след много несгоди и лишения аз завърших частно Горската академия в Нанси. През август 1909 г. се завърнах в България. Подадох заявление за постъпване на горска служба и се явих при тогавашния министър на търговията и земеделието Андрей Ляпчев.

— Е, сега сме квит! — ми каза той още щом влязох в кабинета му. — Ти ме избърка от събранието, а яз ти го платиф со отнимане на стипендията. Сега сме квит! Къде сакаш да те назначим?

— В Бюрото за укрепяване на пороищата, господин министре. В Казанлък, под заповедите и ръководството на господин Вожьли.

— А, Вожьли! Не знам що да праам со овай френец!

— Да използувате неговите обширни знания, господин министре. И умението му да прилага на практика тези знания.

— Па що толко сакаш — иди при френецот!

Аз заминах за Казанлък като надничар в Бюрото със седем лева надница, защото в бюджета на държавата не беше предвиден никакъв персонал за тая служба.

По необходимост поради договора, който обвързваше държавата, в бюджета за 1909 г. бе предвиден един началник на Бюрото за укрепяване на пороищата с годишна за-

плата 12 000 лева и 2500 лева безотчетни — всичко 14 500 лева. Друг персонал по бюджет не се предвиждаше.

За веществени разходи в бюджета за същата тая година беше предвидена сумата 9000 лева. От това следваше, че за персонал бе предвидено да се разходват 62%, а за практическа работа по укрепяването на пороищата — 38% от общата сума по бюджета.

При едно разумно и целесъобразно разходване на държавните средства общата сума за персонал би трябвало да бъде 5 до 10% от общата сума. Или, с други думи, при разход за персонал 14 500 лева, сумата за веществени разходи би трябвало да възлиза на 145 000 до 290 000 лева. А всъщност тая сума за извършване на работите по укрепяването на пороищата и залесяването представляваше само 6,2% от оная, чието разходване би оправдало стоенето на Вожьли в България като началник на тая служба.

Това състояние на Бюрото за укрепяване на пороищата, в каквато го заварих след връщането ми от Франция, не беше друго, освен атестат за некадърността и късоумието на демократическата партия, която управляваше по онова време България.

— — —

Въпросът за залесяването и укрепяването на пороищата е неразривно свързан с въпроса за ограничаването и регулирането на пашата. Действително при неограничена и нерегулирана паша най-опасните пороища се появяват върху местата с дълбока почва по стръмните южни и западни склонове на планините — там, където снегът се задържа най-малко и се топи най-бързе, където напролет най-напред се явява трева за паша на добитъка; където при нерегулирана паша растителността няма възможност да се възпроизвежда чрез естествено осеменяване.

Навсякъде, където почваше да функционира, Службата за укрепяване на пороищата и залесяването се натъкваше на всевъзможни неприятности поради ограничаването или забраната на пашата. Свикнало да пуска на паша неограничено число добитък, когато ще и където ще, населението биваше много засегнато от налаганите му ограничения и живо реагираше против тях. Местните водачи на политическите партии използуваха случая, за да печелят привърженици между недоволните, обещаваха свободна и неогра-

ничавана паша. Те засилваха своето влияние сред населението за сметка на изтощаването на почвата, намаляването както на нейното производство, така и на общото благосъстояние.

Пак по тая причина управляващите партии упражняваха давление върху Отделението за горите. Оттам по обратен път много често се получаваха нареждания относно пашата в строго охранителните места, които бяха в разрез със здравия разум, с логиката и със закона. Така Службата за укрепяването на пороищата и залесяването беше попаднала, както се казва, „между чука и наковалнята".

— — —

За да респектира населението, без да прибягва до съдействието на властта, Вожьли проявяваше удивителен такт и умение. Като илюстрация на това ще посоча следния случай.

Трябва да беше в ранната пролет на 1910 г. Предстоеше залесяването на местността „Равня" в землището на с. Мъглиж — местност, от която се зараждат няколко опасни пороища. По времето, за което разказвам, те отрупваха с чакъл и пясъци лозята и работните земи, разположени западно от нея. По онова време кмет на с. Мъглиж беше Петко Анастасов.

При залесяването на тая местност в Бюрото се очакваше съпротива от страна на населението. Аз бях натоварен с ръководството на работите по залесяването в серия Мъглиж от Вожьли, който ми даде и своите напътствия как да постъпя в случай, че срещна някаква съпротива.

Не мина и половин час след почване на работата по залесяването, когато по пътя откъм селото се зададе група хора начело с кмета. Щом стигнаха при нас, кметът се развика и заплаши работниците с глоба, ако веднага не преустановят работата и не се върнат в селото. Според дадените и на тях от Вожьли наставления работниците продължаваха мълчаливо да работят, без да отговарят каквото и да било на отправяните им заплашвания. Кметът кипна, приближи се до един от тях и му изкрещя:

— Тебе думам! Чуеш ли? Няма да копаеш!

Работникът не отговори и продължи да работи. Кметът се хвърли отгоре му, изтръгна от ръцете му копача и го хвърли на земята. Без да продума нещо, работникът мъл-

чаливо се оттегли и застана настрана. По същия начин кметът изтръгна и захвърли копачите на всички работници, а те мълчаливо се оттегляха и се нареждаха прави един до друг. Когато кметът, цял запенен от ярост, свърши, той обяви, че глобява работниците по 5 лева за неподчинение на общинската власт. След това заедно с групата общински съветници, които го придружаваха, той тръгна да си върви. Според както му бях наредил, горският стражар Теню Тиков избърза напред, за да слезне по-рано в селото. Заедно с работниците, които ме бяха заобиколили, тръгнах и аз след групата на кмета. Последният се обърна към мене и ме запита:

— Защо оставихте неприбрани копачите и лопатите?

— Кои копачи? Какви лопати?

— Ония, на Бюрото, с които работеха работниците. Защо ги оставихте на поляната?

— Ако те бяха на Бюрото, щяха да бъдат в ръцете на работниците. Сигурно ще да са били ваши, господин кмете, щом вие им ги изтръгнахте от ръцете. Тогава аз няма защо да се грижа за тях. Ваша работа остава да си ги приберете или не.

Ние продължаваме да слизаме към селото, като по пътя си приказвахме най-любезно, без да коментираме начина, по който бе спряно залесяването на „Равня". Когато дойдохме при общинското управление, горският стражар Теню Тиков ни посрещна при вратата, козирува и каза на кмета:

— Господин кмете, моля да подпишете акта!

,— Какъв акт!

— Акта, с който се констатира, че днес чрез насилие вие попречихте на законно установената власт — Бюрото — да изпълнява своята служебна работа.

—Аз няма да подпиша тоя акт!

— То остава ваша работа, господин кмете! Ще го подпишат свидетелите, които ще потвърдят фактите, изложени в него.

И Теню Тиков поднесе на мене и на работниците акта за подпис. Аз прочетох на глас съдържанието на акта и го подписах; след мене, като свидетели, подписаха всичките работници, на брой 19 души, ако не ме лъже паметта. След подписването на акта горският стражар веднага тръгна за Казанлък.

— Ама каква е тая работа, бе джанъм? — запита кметът Петко Анастасов. — Къде ще пратите тоя акт?

— Къде ли? В Стара Загора, бай Петко, при прокурора на окръжния съд. От него ще искаме да ни се върнат и инструментите.

— Бе, възгеч! Няма ли как да се спре тая работа?

— Не знам, бай Петко! Иди в Казанлък при началника, при французина. Ако може да се спре, той ще я спре. Аз не мога нищо да направя.

След като си починах, аз яхнах коня и заминах за Казанлък. Горският стражар Теню Тиков беше дошъл преди мене и беше предал акта на Вожьли. Половин час след моето пристигане в Бюрото нахълта и бай Петко Анастасов. Разправията между Вожьли и кмета не трая дълго и мина при пълно спазване на спокойствието и благоприличието. Между началника на бюрото и кмета на с. Мъглиж биде постигнато следното съглашение:

Ако в продължение на една година от днес кметът на с. Мъглиж Петко Анастасов остави на спокойствие Службата за залесяване и укрепяване на пороищата и й съдейства било лично или чрез общинските съветници, било чрез други жители на с. Мъглиж, на акта няма да се даде ход.

Ако през това време кметът Петко Анастасов, някой от общинските съветници или от жителите на с. Мъглиж упражни каквото и да било насилие спрямо работниците или служащите при Бюрото, за да им пречи при извършването на предприетите от Бюрото работи или агитира между населението, за да го възбужда към противодействия на Службата за залесяването и укрепяването на пороищата, на съставения акт веднага ще се даде ход с ходатайство пред прокурора за бързо и най-строго наказание.

На следния ден залесяването на „Равня“ биде подето отново. При кмета почнали да идват негови политически съмишленици и противници и му съобщавали:

— Господин кмете! Пак залесяват „Равня“! Защо не ги спреш?

— Не „Равня“, а ей тука да ми садят борчета, пак няма да ги спра! — отговарял кметът Петко Анастасов, навеждал си главата и с ръка посочвал темето си ...

— — —

Тоя начин за предотвратяване нарушенията на Закона за горите бе познат в юриспруденцията на Франция под названието „транзакция“. За пръв път той биде приложен в България от Вожьли спрямо кмета на с. Мъглиж. Като

предпазно средство против нарушенията на Закона за горите той се оказа много ефикасен. По-късно аз го прилагах с пълен успех спрямо непоправими рецидивисти по закона за горите както в с. Шипка и другите серии в Казанлъшко, така и в Карловско, а още по-късно и в Разложко. При всеки такъв случай аз изпращах преписката в Министерството с молба да одобри направената спогодба между службата и нарушителите. Всякога получавах един и същ отговор: „В българския Закон за горите не се предвижда транзакция. Дайте ход на актовете!"

На свой риск и отговорност аз се придържах към клаузите на направените съглашения между завежданата от мене служба и нарушителите, с което унищожих нарушенията в периметрите и способствувах, щото най-закоравелите нарушители-рецидивисти да престанат да вършат нарушения по Закона за горите.

В списание „Горски преглед" публикувах една статия „За транзакцията", в която прокарвах идеята за условното опрощаване на нарушенията по Закона за горите, какъвто е и истинският смисъл на юридическия термин „транзакция". Привеждах практически примери от моята служба, където практикувах, така да се каже, контрабанда тоя начин на борба с нарушителите. От всички мои колеги получавах едни и същи възражения:

„Транзакцията е възможна и резултатна само в културните страни, каквато е Франция. При един некултурен народ, какъвто е българският, прилагането на транзакцията ще има за резултат унищожението на горите."

Когато правеха своите заключения за културното ниво на българския селянин, както и за неговите граждански и морални качества, моите колеги вероятно съдеха и заключаваха по себе си . . .

— — —

През 1904 г. Мъглижкият общински съвет взел решение да отпусне част от общинската мера за създаване на горски разсадник. По това време кмет на това село беше Димитър Лидаров, а общински съветници — Калчо Гидиков, Димитър Герганов и Тоню Бояджиев. Те и четиримата бяха фанатични привърженици на идеята за залесяването.

В Мъглиж, на десния бряг на Стара река, непосредствено до моста, срещу общинското управление, което се поме-

щаваше в едно здание близо до левия бряг на реката, имаше кафене. Негов съдържател беше Петър Маказчиев, човек красноречив, върл противник на залесяването и на Службата за укрепяване на пороищата, по партийна принадлежност народняк.

По негово внушение мъглижкият кмет Петко Анастасов, придружен от няколко общински съветници, през 1910 г. се опита да спре залесяването на „Равня". Когато Петър Маказчиев научи резултата от срещата на кмета Петко Анастасов с Вожьли, излезе от кожата си.

След като залесяването на „Равня" биде привършено, преди да си замина за Казанлък, отбих се в кафенето на Петър Маказчиев да пия едно кафе. В тоя момент притежателят на кафенето горещо спореше с едного от общинските съветници Калчо Иванов Гидиков.

— Какво е това чудо? — говореше Маказчиев. — В Мъглиж не остана вече педя място за паша на добитъка! Няма къде човек да пусне магарето си да пасе! Че то излиза ли се на глава — да храниш добитъка си цяла година на ясла?

— Ще му дойде редът и за това — спокойно отговаряше бай Калчо Гидиков. — Ще се намери колай и за изхранване на добитъка. Всичко ще си дойде на мястото, когато му дойде времето.

— Ще му дойде времето, когато си видиш ушите! — горещеше се Петър Маказчиев. — Когато добитъкът измре от глад, триста колая за пара!

— Ти си гледай кефа, бай Калчо! — намесих се аз. — Ще дойде ден, когато мъглижени ще издигнат на вас четиримата паметник!

— Я гледай ти какво било! — злъчно забележи Маказчиев. — И аз се чудя отде се е взел тоя мерак у Калча, у Тоня, у Димитра и у Гергана да се дърлят за залесяването на мъглижкото землище! То било, за да им се издигне паметник!

След една година Петър Маказчиев стана кмет на Мъглиж. Когато Г. Зайков замести Вожьли, Петър Маказчиев почна да се разпорежда със Службата за укрепяване на пороищата и залесяването като със своя мошия и създаде хиляди мизерии както на надзирателя и работниците от мъглижката серия, така и на ония мъглижки жители, които бяха привърженици на залесяването.

И при все това... При все това посадените фиданки продължаваха да живеят. Създадената борова гора порасна и окръжи като зелен венец от всички страни селото. Се-

га тя представлява един действително величествен паметник на тия четирима скромни, но фанатични привърженици на залесяването в мъглижкото землище.

— — —

Началото на укрепяването на пороищата и залесяването не мина и без човешки жертви. Първата бе дадена в с. Горно Гюсово.

По онова време надзирател на серия Гюсово беше Тодор Дянков, родом от Калофер, който беше започнал своята служба като обикновен работник-надничар в работата по създаването на Енинския горски разсадник през есента на 1904 г.

Когато поради сезона работата в сериите намаляваше, надзирателите обхождаха периметрите и в случай на нарушения посочваха на горския стражар констатираните нарушения и заловените нарушители, за да им състави актове. По тоя начин те се явяваха в помощ на горските стражари, които бяха двама за четирите серии и сами не можеха да осигурят ефикасна охрана на периметрите.

Веднъж при обиколката на залесените места в серия Гюсово надзирателят Тодор Дянков констатирал, че един от жителите на с. Горно Гюсово — Мустафа Дели Палооглу — пасе добитъка си в забраненото място. Бил съставен акт, на акта бил даден ход и на нарушителя била наложена глоба. Това било през пролетта на 1906 г.

Същата година през лятото беше предприета постройката на бараж № 1 от суха зидария в пороището „Мезарлък дере", което засипваше с чакъл и пясъци работните земи западно от с. Горно Гюсово. По време на работата по постройката на тоя бараж Мустафа Дели Палооглу, въоръжен с пушка, се прокрал в местността „Таш егрек" („Каменната кошара"), в съседство с мястото, дето строели бараж. Той се прицелил в Тодора Дянков и стрелял в него. Случило се обаче нещо съвсем неочаквано: когато Тодор Дянков бил взет на прицел от Мустафа, той показвал на едного от коларите къде да прокара влака, за да докара влачения каменен блок на желаното място. В момента, когато Мустафа натиснал спусъка, Тодор Дянков се отместил и на неговото място дошъл коларят — някой си Исмаил от с. Горно Гюсово, когото куршумът пронизал в гърдите и той умрял на място.

Следствената власт установи кой е убиецът. Мустафа Дели Палооглу биде заловен, съден от Старозагорския окръжен съд и осъден на смърт. Впоследствие присъдата бе заменена с 15-годишен затвор. Три години след влизането в сила на окончателната присъда Мустафа избяга от старозагорския затвор и взе да обикаля около с. Горно Гюсово. За всички беше ясно, че той търси удобен момент да убие Тодор Дянков.

Още щом научих за бягството на Мустафа от затвора, аз разместих надзирателите: Тодора Дянков пратих в Шипка, а шипченския надзирател Христо Р. Аджаров пратих в Гюсово.

След няколко дни — един вторничен ден, пазарния ден в Казанлък — срещнах на пазара един турчин гюсовец, на име Хасан Кара Иплий, чиято дъщеря беше жена на Мустафа, и му казах:

— Кара Иплий! Чувам, че Мустафата се навърта около Горно Гюсово. Да му кажеш, че няма да търпя това! Да бяга, да се махне оттам, защото лично аз с полиция ще претърся селото! И ако ми падне в ръцете, няма да му простя!

Действително аз поисках от околийското управление няколко полицейски стражари, заминах с тях за с. Горно Гюсово и претършувах цялото село. Мустафата не можа да бъде заловен. Синът му Абдурахман, едва 15—16-годишно момче, бил на пост на височината вън от селото, от която се вижда пътя за Казанлък до „Токваклъ алан". Той ни забелязал, отишъл в селото и предупредил баща си, който се измъкнал и хванал къра. След претърсването на селото стражарите си заминаха за Казанлък, а аз направих обиколка на залесените места, на баражите в „Мезарлък дере", спуснах се през залесяванията в „Орта махле Корусу" и си отидох в Казанлък. Следния вторник у дома, в Казанлък, дойде и ме намери Хасан Кара Иплията.

— Имаш много здраве от Мустафа! — ми каза той. — Онзи ден, когато претърсихте селото, той бил в „Таш егрек" и те видял, когато си вървял по пътя покрай „Мезарлък дере". Прицелил се в тебе и се колебал да те застреля ли или не. Но си рекъл: „Той постъпи с мене честно — няма да го застрелям!" Санким, праща ти много здраве! Той си отиде, махна се от село!

— Къде е сега?

— Не знам!

След два-три дни научих, че Мустафа заедно с друг избягал турчин-затворник се навъртал около с. Шейново, съ-

седно на с. Шипка. Отново разместих надзирателите — Тодора Дянков върнах обратно в Гюсово, а Христа Аджаров — в Шипка.

Минаха няколко седмици. Един вторник у дома в Казанлък дойде и ме намери Абдурахман, синът на Мустафа:

— Бабамдам сени селям вар (От татко имаш много здраве!) — ми каза той. — Обажда се от Анадола, където избяга преди две седмици.

Оттогава насетне всякога, когато получеше писмо от баща си, Абдурахман идваше в Казанлък и ми предаваше поздрава на Мустафата. По-късно, когато бях преместен в Карлово, след всяко получаване на писмо от баща си Абдурахман идвал у дома в Казанлък и предавал на домашните ми неговите поздрави. Това продължи през цялото време до обявяването на Балканската война. Оттогава загубих дирите на Мустафа Дели Палооглу.

Във втората фаза на Балканската война, на 12 юли 1913 г. стар стил, Тодор Дянков загина. Той бил убит при превземането на една сръбска батарея, настанена по височината на Криволак (в Македония).

— — —

Ние бяхме залесили с борови фиданки местността „Кръста", находяща се северозападно от с. Енина. От края на селото над махалата „Речица" до височината „Кръста" и оттам нагоре през поляната „Кичов топ" за поляната „Дедювец" и пасището „Бузлуджа" бяхме оставили от двете страни на пътя за вървище на добитъка по един пояс от по 25 метра. Между вървището и залесеното пространство бяхме прокарали ограда от жив плет — четири реда акациеви фиданки.

При една обиколка аз констатирах, че посадените вчера фиданки от живия плет са изскубани до едно цели 27 метра, а боровите са огризани от добитък. Дадох нареждане на надзирателя да възстанови веднага живия плет и да презалеси с нови фиданки огризаното от добитъка пространство. В мое присъствие тая работа биде извършена още същия ден.

На следния ден в Казанлък получих телеграма от надзирателя, с която ми съобщаваше, че живият плет при „Кръста" е изскубан и унищожен по едно протежение от 70 метра, а залесените фиданки — отново и изцяло огризани.

Аз веднага заминах за с. Енина, като предварително те-

леграфирах на горския стражар при бюрото, който охраняваше периметрите в Шипка и Енина, да ме намери в местността „Кръста". С пристигането си в Енина веднага наредих да се изнесат от разсадника необходимите акациеви и борови фиданки за възстановяване на живия плет и за презалесяване на огризаното пространство. На „Кръста", където ме чакаше горският стражар, в мое и негово присъствие живият плет биде отново възстановен и огризаното пространство презалесено. Когато работата биде привършена, аз казах на Пеня Ганев (горския стражар):

— Видиш ли? Това място стана нужда два пъти да го презалесяваме, както и живия плет да го възстановяваме отново. Тук има хора, които искат на всяка цена да ги унищожат. Искам да знам кой прави тая пакост. Повиках те тука, за да ти възложа да узнаеш кой е тоя негодник. На всяка цена!

— Господин управител! Преди три месеца на Бузлуджа енинци пребиха от бой горския стражар Йовка и той умря от побоя. Страх ме е, че ще убият и мене!

— Като те е страх, върви си в къщи! Аз ще поставя за горски стражар другиго, който няма да се страхува!

Пеню наведе глава, помисли един момент, след това си изправи главата и каза:

— Ще остана, господин управител! И ще узная кой е пакостникът. Ами ако са мнозина и ако се опитат да ме убият?

— Тогава ще застреляш оногова, който се опита да те убие! Ето, работниците са тука и пред тях ти давам тая заповед: ако при охраната на това място някой се опита да посегне на тебе, ще го застреляш на място!

Аз се върнах в Казанлък. Няколко дни минаха в спокойствие. На 1 ноември 1909 г. в Бюрото се получи телеграма от енинския надзирател, с която се съобщаваше, че предната вечер горският стражар Пеню Ганев убил на място в местността „Кръста" енинския жител Никола Куренов. Вожьли и аз веднага заминахме за Енина, където заварихме следователя, който се беше приготвил да иде на местопрестъплението.

Следователят беше извикал за разпит на самото място двамата овчари, които били заедно с убития. Спомням си името само на единия от тях — Христо Абрашев. Изведоха арестувания и всички заедно с някои заинтересовани родници на убития отидохме на „Кръста". Там биде възпроизведена картината на убийството. Ето какво се беше случило.

Горският стражар Пеню Ганев по няколко пъти на ден обикалял „Кръста“ и залесените места под него. Вечерта на 30 октомври 1909 г., когато овчарите се връщали със стадата си отгоре, той се спрял на кръстопътя, за да ги предупреди да не минават направо през „Кръста“, а да карат добитъка си по пътя и оставеното от двете му страни 50-метрово вървище. Тая вечер откъм „Кичов топ“ слизали стадата на Никола Куренов, Христо Абрашев и на още един овчар. При „Кръста“ Никола Куренов наюрил овцете през живият плет направо за селото. Горският стражар, застанал при оградата от жив плет, се опитал да разпъди овцете, за да вървят по пътя и вървището за село. Никола Куренов се затирил към него и заплашително запитал:

— Ти откъде си дошъл — от майната си — та да буюрдисваш в нашето село?

— Махнете се, бе хора! Вървете си по пътя! — отговорил Пеню Ганев. — Имам заповед да узная чие стадо огризва зелените фиданки по „Кръста“ и кой разваля живия плет на залесеното. Вървете си по пътя!

— Ах, твоята мама! Ти ли ще буюрдисваш на нашето село? Дръжте го, бре! — и Никола Куренов се спуснал върху Пеню Ганев, който се бил обърнал, за да връща овцете. Тъй както бил обърнат гърбом към овчарите, горският стражар бил опален по гърба с тоягата на Никола Куренов.

— Махнете си! Вървете си по пътя! Имам заповед да застрелям оногова, който издигне ръка на мене!

Овчарите заобиколили стражаря и всички почнали да го налагат с тоягите. За да си запази главата, стражарят мърдал така, че ударите попадали по раменете и по гърба. Напразно стражарят се молил да го пощадят — ударите от дреновите овчарски тояги се сипели върху него. Той поискал да ги уплаши, за да се отърве от тях и затова, без да се прицелва, стрелял във въздуха. В момента, когато натиснал спусъка, Никола Куретов се бил засилил с вдигнат кривак нагоре и замахнал върху стражаря, за да нанесе смъртоносен удар по главата му. При това свое движение Никола Куренов попаднал точно срещу дулото на пушката, която Пеню Ганев държал на пояса си хоризонтално. Пронизан от куршума в областта на сърцето, Никола Куренов паднал, захлупен по очи.

Останалите двама овчари зарязали овцете и хукнали да бягат надолу по дерето, което се спуска на запад от

„Кръста“. Пеню Ганев също хукнал да бяга, но по дереto, което се спуска на юг от седловината. Щом стигнал в селото, отишъл в общинското управление. То било затворено. Тогава отишъл в кръчмата на Димо Панчугов, за да намери някого от общинските служители. Там намерил секретар-бирника Костадин Кушлев, на когото казал:

— Бай Костадине, ела за малко вън! Имам да ти кажа нещо!

Когато излезли от кръчмата и тръгнали към общинското управление, Пеню Ганев казал:

— Преди малко на „Кръста“ застрелях Коля Куренов. Дойдох да се предам. Моля да ми вземете оръжието и да ме арестувате!

С тия думи той свалил пушката, която носел на ремък и я предал на секретар-бирника. Тоя последният веднага поставил на пост двама селяни пред вратата на общинското управление, където бил задържан арестуваният. След малко дошъл и кметът Илия Куренов, роднина на убития, и се осведомил точно как е станало убийството. Не се минал и половин час и една голяма тълпа от жителите на Енинската махала Речица, където живеел убитият, се събрала пред общинското управление — искала да влезе вътре и да линчува горския стражар. Ако и да бил роднина на убития, кметът дал най-строга заповед на часовите да не пускат никого в помещението на общинското управление. Така щото, когато на другия ден сутринта рано отидохме с Вожьли в с. Енина, заварихме селото спокойно, ако и населението, събрано на отделни групи по улиците, да коментираше убийството.

Според показанията на двамата овчари, дадени пред следователя на самото място, където станало убийството, те слизали със стадата си откъм „Кичов топ“. Когато дошли до „Кръста“, свалили си калпаците и поздравили стражаря с „Добър вечер“. Той обаче свалил пушката и застрелял Коля Куренов точно когато той последния си вдигнал ръката към калпака, за да го свали и поздрави стражаря. Разпитани поотделно, показанията и на двамата овчари се схождаха напълно. Вожьли каза:

— Нека възпроизведем точно какво е станало! Пеню, застани точно там, където си бил в момента на убийството! Къде бяха овчарите? Къде беше Никола Куренов?

Като застана на пътя до живия плет, Пеню с показания възпроизведе отделните фази на нанесения му побой.

— Аз не исках да стрелям в никого. Но, както се беше засилил и замахнал, Колю се извъртя и дойде срещу дулото на пушката в момента, когато натиснах спусъка. След като получи куршума, той се завъртя на петите си и се захлупи по очи с главата надолу по стръмното...

Изправихме трупа на убития и го обърнахме с лице към мястото, дето стоеше Пеню. Вкочанясалият труп държеше с две ръце тоягата, вдигната нагоре, готова да нанесе удар. Лицето на убития беше запазило гримаса на дива омраза. Вожьли се задоволи да забележи:

— Ето как овчарите са поздравявали стражаря!

Накараха Пеню да съблече всичките дрехи от горната част на тялото си. Върху дясното рамо копчето на пагона бе оставило тъмносин белег, а самото копче беше смачкано от удар. Двете рамена на стражаря бяха подути, по тях имаше няколко дебели напречни тъмносини черти от нанесените му удари. По гърба му се кръстосваха също няколко дебели тъмносини ивици от удари с тояга...

Още същия ден следователят издаде постановление за задържането на арестувания горски стражар. Понеже се намираше под следствие, Пеню Ганев не можеше да служи като стражар. Със заповед от началника на Бюрото той биде уволнен. Но понеже законът забраняваше да се взимат за работници-надничари лица, намиращи се под следствие, аз внесох гаранцията от 200 лева, освободих арестувания горски стражар и го взех на работа като надничар в канцеларията на Бюрото, за да нанася в отчетния регистър ежеседмичното количество на извършената работа.

Енинци се научили, че Пеню Ганев работи в Бюрото като надничар. Един вторничен ден — пазарния ден в Казанлък — пред помещението на Бюрото се беше събрала една тълпа от 50—60 души енинци, роднини на убития овчар Никола Куренов. Качен върху един камък пред прозорците на учреждението, един енинец държеше реч пред тълпата и я насъскваше против службата и персонала на Бюрото.

— Те внасят гаранция за освобождаване на убийците, следователно и те са убийци! Те държат на работа при себе си един убиец, следователно и те са убийци!

— Убийци! Убийци! Убийци! — ревеше тълпата пред прозорците на учреждението.

Според нареждането на Вожьли аз излязох и им казах, че съдът ще се произнесе кой е виновен за убийството, а засега по-разумно ще бъде, ако се разотидат и ни оставят на спокойствие да работим.

След като се умориха да реват, енинци се пръснаха и се разотидоха.

— — —

През февруари 1910 г. на голяма задушница рано сутринта заминах за Енина. Поради острия студ пътувах пеша. Предстояха пролетните работи. Аз обикалях местата и си взимах бележки за вида и количеството на фиданките, с които ще се залесява, а също за числото и дължината на клейонажите в разните дерета. Вчерашния ден бях обиколил Шипка, а днес ми предстоеше да обиколя пороището „Речица" в серия Енина.

Бях дошъл до енинските гробища, които се намират в селските бахчи, на около половин километър южно от селото, край шосето Казанлък—Енина. При входа на гробищата се бяха събрали 15—20 бабички-енинки с тепсии в ръце. Те гребеха с лъжица коливо, което раздаваха на минувачите за „бог да прости". Една бабичка се приближи до мене, гребна с лъжица жито от тепсията, изтърси го в шепата ми и каза:

— На ти, синко, да поменеш!

В тоя момент тя ме погледна в лицето, хвърли на земята тепсията с житото, хвърли лъжицата, вдигна двете си ръце с разперени пръсти и изрева:

— Чумата да те стрелне, проклетнико! Ти, дето даде заповедта! Дето ми уби момчето, моето мило чедо! Чумата да те порази!

Разбрах! Това беше майката на Никола Куренов. Безполезно беше да утешавам майката на убития. Това би било подигравка с нейната майчина скръб. Безполезно беше да привеждам доводи за обясняване и оправдаване на убийството. Тя беше майка на убития и всички доводи, обяснения и утешения, всяка човешка логика, всичко в нейните очи се сриваше пред факта, че синѝ, нейният син, е убит.

Аз наведох глава и мълчаливо продължих пътя си към с. Енина. Тогава тя, като заряза на шосето хвърлените тепсия и лъжица, тръгна стъпка в стъпка, на една крачка след мене, като ме чумосваше с двете си ръце, чиито пръсти опираха в периферията на шапката ми, и като кълнеше:

—Чумата да те порази! Хаир да не видиш! Корен да не остане от тебе и семселето (породицата) ти! Изеднико! Вампирино! Чумата да те порази!

Аз вървях мълчаливо, а тя ме следваше, чумосваше ме и ме кълнеше. Така дойдохме в селото, влязохме в него и тръгнахме нагоре по улицата край реката. Така преминахме през селото от долния му край до крайните къщи горе, западно от махалата „Речица“. Когато излязох от селото и майката на убития влезе във вратнята на своята къща, аз бях станал вир-вода от пот, ако и времето, както казах по-горе, да беше ясно и студът да щипеше.

Много нещо съм преживял, но тоя ден... Да! Тоя ден е най-черният в моя живот...

Делото по убийството на Никола Куренов се гледа в Старозагорския окръжен съд през май 1910 г. Съдът постанови, че действително горският стражар при Бюрото за укрепяване на пороищата и залесяването Пеню Ганев от с. Средногорово, Казанлъшко, е убил жителя на с. Енина, Казанлъшко — овчаря Никола Куренов, — но намира, че подсъдимият не е виновен за убийството и го освобождава от каквато и да било отговорност.

Пеню Ганев веднага биде освободен. Мина дадениият срок за обжалване на присъдата. Последната влезе в законна сила. Аз поисках и добих официален препис от решението на съда, а след това изпратих преписи от него във всички общини из Казанлъшко с молба да бъде разгласен на населението.

Минаха години. Две войни — Балканската и Първата европейска война — раздрусаха издъно живота и психиката на населението в страната. Но въздействието на присъдата от Старозагорския окръжен съд по убийството на Никола Куренов бе такова, че никой пастир в Казанлъшко не посмя вече да разваля оградата на залесените места или да пуска в тях добитъка си на паша.

Както казах и по-горе, от двете страни на пътищата, които водят от селата за пасищата, бяхме оставили по един пояс от по 25 метра за вървища на добитъка. Тия вървища биваха ограждани или с бодлив тел или с жив плет от акациеви фиданки. След разгласяването на присъдата по делото Никола Куренов гризаните дотогава храсти от дъб и габър, находящи се във вървищата, прокараха буйни летораси и храстите се превърнаха в дръвчета. Защото овчарите прекарваха своя добитък само по пътищата и не използуваха площта на вървищата за паша на добитъка.

Нещо повече, за да запазят полските си имоти от чужд добитък, частните стопани посаждаха на четирите ъгли на

имотите си по едно борче. Боровите фиданки, с каквито обикновено залесявахме празните пространства в периметрите, след присъдата по делото Никола Куренов бяха станали, така да се каже, символ за забраната на пашата.

До известна степен залесяванията в Казанлъшко дължат своето по-нататъшно спокойно развитие на скромния горски стражар Пеню Ганев, който доскоро 1955 г. — б. ред.) беше жив и доживя края на своите старини като селски стопанин в с. Бузовград (бивше с. Армаганово), Казанлъшко.

— — —

По онова време като агроном в Казанлък служеше някой си Петър Кандилков, родом от град Сопот. Той беше сладкодумен като всеки сопотчанин. Във връзка със задачите на агрономите и лесовъдите Вожъли даде идеята двама с Кандилкова да тръгнем по научна агитация из селата в околията, със сказките си взаимно да се подкрепяме, тъй като гората, работните земи и ливадите (естествени и изкуствени) са от еднакво значение за човека.

Аз току-що се бях върнал от Академията и жадувах да споделя добитите там знания със селяните. Речено — сторено. С Кандилкова набелязахме точките, върху които ще говорим в нашите сказки. Нагласихме се аз да говоря пръв, а Кандилков след мен ще заеме мястото на трибуната и ще развива своята тема в подкрепа на казаното от мен. Неговата теза ще се състои главно в това, да докаже необходимостта от създаване на изкуствени ливади за добиване на храна за добитъка, за да се избегне използуването на горската шума за тази цел.

Първото село, в което щяхме да говорим, беше Симитлери, преименувано на Горно Черковище. В началото на 1910 г. една събота вечер разгласих в селото, че на следния ден, неделя, ще има събрание в читалището, където ще се изнесе сказката „Горската почва". На другия ден в читалището се бяха събрали 60—70 души. Качих се на сцената, изкашлях се и почнах да говоря.

Аз спокойно развивах темата си. Дойдох до заключението, че горската шума, която е главен елемент както за образуването на горската почва, така и за нейното наторяване, не трябва да се отнема от гората и да се употребява за храна на добитъка, още повече, че тя няма голяма хранителна стойност, когато един висок и рязък глас ме пресече:

— Не е вярно! Горската шума е превъзходна храна за добитъка! Нима листата на осена стоят по-долу по хранителност от картала? Без горската шума българското скотовъдство няма да струва и лула тютюн! Всички, които са се събрали тук, могат да го потвърдят!

Гласът принадлежеше на Петър Кандилков, който продължи да говори в пълно противоречие с духа на предначертаната от нас тема за ползата от гората като извор на храна за добитъка.

Аз изпаднах в смешно положение. Набързо съобразих, че при една аудитория, която споделя казаното от Кандилкова, моето положение ще стане още по-смешно, ако пред събранието почна да споря с него. Без да кажа дума, аз слязох от сцената и незабелязано се измъкнах от читалището. Оттогава и досега не съм стъпвал в Симитли и скъсах всякакво познанство с Кандилкова.

— — —

През зимните месеци на 1910 г. устроих една сказка в с. Шипка на тема „Причините на поройния режим". Шипченци бяха силно заинтересовани от службата за укрепяване на пороищата, понеже ботушът на тая служба здраво ги натискаше по мазолите и затова събранието беше многобройно.

Доколкото си спомням, аз почнах моята сказка с думите: „Всяка капка вода, която пада от облаците върху земята, съдържа в скрито състояние толкова сила, колкото е употребило слънцето, за да я издигне от равнището на морето до височината на облака".

Един от събраните селяни, човек на около 50 години — Шиню Баев — се вдигна от чина, на който седеше, доближи се до катедрата и извика:

—Да ти пикая на капката! На мене не ми трябва твоята капка! За моя добитък трябва паша ,чуеш ли? Паша, а не капка!

Аз се помъчих да го успокоя, като му казах, че подир малко и за това ще говоря. Шиню Баев хвана ревера на палтото ми и се развика:

— Аз приказки не ща! Искам паша за добитъка и туйто! Ти, бе господине, ако няма добитък, отде ще вземеш дрехи, мляко, кожи, вълна! Ако няма добитък, с какво ще орем? С какво ще се храним? С какво ще се обличаме? С котки ли ще орем? Котките ли ще доим?

С тия думи Шиню Баев проби леда на спокойствието, подпали събранието. Всички присъствуващи се разприказваха нависоко. Почнаха се препирни, защото между присъствуващите имаше привърженици на строгия охранителен режим и на залесяването. Напразно натисках звънеца, за да въдворя тишина. След като повече от четвърт час се мъчих да успокоя събранието и не успях, аз си прибрах листовете от катедрата, взех си шапката и си излязох.

Така свърши моята сказка в с. Шипка. С нея умря и моето желание да уча селяните на акъл... Впрочем, както се провеждаше на село строгият режим и както бяха нагледни и убедителни резултатите от извършваните залесителни и укрепителни работи, действително сказките бяха излишни. И аз престанах да се занимавам с тях.

— — —

Въпросът за упражняване на контрол върху охраната на периметрите, на работата в работилницата и в разсадника ме интересуваше много отдавна. Тоя въпрос — особено след убийството на Никола Куренов и арестуването на Пеню Ганев — се наложи по един повелителен начин. До произнасянето на съда по това убийство трябваше да се запази мястото на временно уволнения горски стражар. Бюрото остана само с един горски стражар, който и при най-голямо желание и усърдие не можеше да провежда строга охрана върху 103-те хиляди декара, колкото беше общата площ на строго охраняваните периметри в землищата на селата Шипка, Енина, Гюсово и Мъглиж, просната на много стръмните южни склонове на Стара планина от течението на р. Крайна Варовита, западно от с. Шипка, до Сливитовска река, източно от с. Мъглиж, на повече от 50 километра.

Трябваше всеки един от периметрите да се кръстосва надлъж и нашир, ако не всеки ден, поне веднъж на всеки два дни. Един или двама горски стражари в никакъв случай не биха могли да провеждат добросъвестно и ефикасно строгата охрана на тия четири периметра.

Не можеше и да се мисли за употребяване на контролни часовници. При нашите нрави то значеше да се направят излишни разходи за покупката и поставянето им и в резултат щяхме да се лишим от тия часовници, понеже те еднакво биха били неудобни както за нарушителите, така и за горските стражари.

След обмисляне на положението с Вожьли дойдохме до заключението, че е необходимо да поверим строгата охрана на периметрите на работници-надничари, като им плащаме за всичките дни на месеца по 2,50 лева дневно, включително неделните и официалните дни. Тези работници-пазачи бидоха наречени от нас „надзорници на периметрите".

За общ контрол бяха въведени дневници, в които вечерта на всеки изминат ден стражарят, надзорниците и надзирателите бяха задължени да вписват с мастило следните данни:

1) датата;

2) какво е било времето през деня;

3) обиколените места в периметъра, извършената работа в работилищата или в разсадника;

4) състояние на залесените места, на разсадниците и на работата в работилищата;

5) забелязани нарушения, обстоятелствата на извършването им и имената на нарушителите;

6) повреди в културите и в разсадника;

7) нуждите, които се чувствуват за по-ефикасно извършване на охраната или на предприетите работи.

Забранено беше да се изтриват с гума или по друг начин вписаните в дневника данни. Ако би се явила нужда от поправка на нещо, погрешно вписаното трябваше да се зачеркне леко с мастило, за да може да се прочете.

Задната страница на всеки лист от дневника беше запазена за вписване нарежданията на началствуващите лица, които бяха длъжни да дават своите нареждания писмено в дневниците на стражарите, надзирателите и надзорниците, за да се избягват всякакви спорове и недоразумения при изпълнението на тия нареждания.

По тоя начин се контролираха не само работилищата, работниците в разсадниците и охраната, но и извършването на самата контрола от началствуващите лица, които при своите обиколки бяха длъжни да проверяват и заверяват дневниците.

По-късно практиката показа ползата от дневниците за разнообразните служебни справки, които се правеха впоследствие от Бюрото. Освен това вписаните в тях данни не можеха да бъдат оспорвани в съда, където дневниците служеха за неоспоримо доказателство даже в случаите, когато нарушителите се мъчеха да избягнат наказанието чрез показанията на лъжесвидетели.

— — —

За да държи в постоянно напрежение дейността на работниците, Вожьли употребяваше следното средство за съревнование между тях.

Всеки месец се обявяваше на работниците в сериите, че за следния месец надницата на двама или трима от тях ще се повиши с 20 или 30 стотинки и се поканваха те самите да посочат ония, които заслужават това повишение. Работниците се отделяха на страна, спореха помежду си, решаваха и в края идваха и посочваха кои от тях да бъдат повишени.

Надзирателите, на които по онова време се плащаше не по бюджет, а с надница, както и надзорниците, се назначаваха от началника на Бюрото и се избираха измежду най-добрите, посочени от работниците.

— Надзирателят — казваше Вожьли — не се назначава само да следи дали работниците работят и как работят. Когато стане нужда, той трябва да им покаже как трябва да се работи. Или, с други думи, той трябва да бъде най-добрият работник, най-авторитетният от тях. А вие знаете, че, за да бъдеш най-добрият работник, трябва да си работил дълго и упорито, защото „човек става ковач само след като е ковал".

— — —

На друго място съм дал пример за такта и умението на Вожьли да респектира населението, без да прибягва до съдействието на властта. В своите отношения с работниците той проявяваше също такъв такт и познаване на човешката душа.

— Като началствуващо лице — наставляваше ме той, — помнете, че всякога имате няколко средства, за да накарате населението и работниците да ви се подчиняват, без да туряте в ход принуда. Ето някои от тях:

Първо, всякога и с всички да бъдете вежлив. С вежливостта няма да загубите нищо, както и нищо няма да спечелите, ако бъдете груб. Всякога помнете, че зад вашата вежливост хората виждат дълбочината на вашия ум, строгостта на вашата логика и силата на вашата воля. Също така, както зад вашата грубост ясно прозира липсата на ум, несъстоятелността на логиката и слабостта на волята.

Второ, бъдете всякога точен! Точността е едно от главните условия, които установяват и налагат авторитета на

човека сред неговите подобни. Да бъдеш точен, когато си дал дума за нещо, значи, че уважаваш тая дадена дума, т. е., че уважаваш себе си. Човек не може да иска уважение от хората, ако не уважава сам себе си.

Трето, постъпвайте всякога справедливо! Нищо не възбужда така непокорството и бунта, както несправедливите обноски. Вие трябва да свикнете към справедливост и тогава, когато въпросът се отнася до самия вас. Към себе си трябва да бъдете даже по-строг. Вашият авторитет между населението и работниците, вместо да се намали, ще се увеличи, ако се отнасяте строго към самия себе си.

Четвърто, всякога дръжте в едната си ръка захар, а в другата камшик! Старайте се да си служите всякога със захарта! И само в крайно изключителни случаи, когато след много опити не можете да постигнете желаните резултати със захарта, само тогава турнете в ход камшика! Но и когато бъдете принуден да употребите камшика, ръката ви да не бъде много тежка! Наказанието — запомнете това добре — всякога трябва да бъде възпитателно, изправително средство, а не средство за потушаване на вашия гняв, за принизяване човешкото достойнство или за моралното унищожение на подчинения! Когато наказвате някого, помнете всякога, че за направената от него грешка има вина и у вас! И че вашата прекалена строгост е само прикритие на вашата собствена вина!

— — —

На около 4 км източно от Казанлък се намира с. Черганово, разположено на около 3 км югозападно от моста на р. Кара дере по шосето Казанлък — Стара Загора. В най-горното си течение това дере носи названието „Новомахленско дере". Това последното се заражда от силно разядените голи и много стръмни южни склонове на Стара планина, северно от с. Долно Гюсово (Новата махала, както го нарича населението от околните села).

При всеки дъжд горе, в неговия басейн, р. Кара дере свличаше надолу в полето при с. Черганово несметни количества чакъл и пясъци, които заливаха селото, засипваха го и затлачваха работните му земи. Тези последните бяха обърнати в пусти, безплодни песъчливи мочурища. Жителите на селото почнаха да се изселват в други селища, за да не бъдат изложени на такива чести опасности и загуби.

Много пъти населението на с. Черганово се беше отнасяло до окръжното инженерство с настоятелна молба да спаси селото от пакостите, които му причиняваха високите води на Кара дере. Най-после в отговор на тия молби се построи една дига, която отби течението на реката и го насочи към овощните градини на изток, в землището на с. Мъглиж. Това обаче не унищожи злото, а само го премести: вместо да засипва и унищожава с. Черганово, Кара дере започна да засипва и унищожава мъглижките работни земи и овощни градини.

По време на голямото наводнение, станало на 7 август 1909 г. стар стил, Кара дере скъса скоро построената дига и отново устреми водите си към с. Черганово, чиито полски имоти, както и самото село бяха залети, засипани и напълно опустошени от пороището.

Веднага след наводнението Вожьли замина за Сливен да види сам с очите си естеството и размера на пакостите, причинени от наводнението в тоя град, за чиито чудовищни размери се носеха разни слухове. Ако не ме лъже паметта, той се върна от Сливен на 13 август 1909 г. стар стил, и на следния ден се готвеше да замине към Кюстендил, Босилеград и Трън, където наводнението беше причинило също много големи опустошения.

Преди да замине, Вожьли случайно срещнал чергановския селски енорийски свещеник поп Цоко, който дошъл на вторнишкия пазар в Казанлък. Между тях станало дума за пакостите, причинени от последното наводнение на с. Черганово от Кара дере. Вожьли се заинтересувал от онова, което му разказал поп Цоко и изказал своето най-голямо съжаление, че не ще може тая година да бъде полезен на селото поради липса на парични средства, още повече като се има пред вид, че работите трябва да се извършат систематично и главно горе, в началото и в средното течение на пороището, където ще се изразходват значителни суми, и че в момента Бюрото не разполага абсолютно с никакви кредити, но през следващата 1910 г., когато бъдат отпуснати такива, той ще отдели най-голямата възможна сума за укрепяването на Новомахленското дере и на Дермен дере (в най-горното и в средното течение на Кара дере).

— Ний, чергановци, ще работим безплатно за укрепяването на дерето и за залесяването на голините около него, които се намират в чергановското землище! — казал поп Цоко. — От Бюрото искаме само да прати някого да на-

прави план за един бараж, за да се задържат временно пясъците, докле започнете работите горе, в началото на Кара дере, и който да ръководи залесяването в черганов-ското землище.

Накъсо, с. Чергаиово отпусна безплатни трудоваци за постройката на един задържен бараж от суха зидария още същото лято, а есента — пак такива трудоваци за залесяването на голите празни места по височините в басейна на Кара дере, находящи се в землището на с. Чергаиово.

Трябва да се отбележи, че така отпуснатите от с. Чергаиово безплатни трудоваци като работници бяха много добросъвестни и усърдни.

През есента на 1910 г. Бюрото предприе укрепяването на Новомахленското дере и на Дермен дере. Сега Кара дере е една тиха малка река, която не влачи никакви материали и чиито бистри води се вливат в Тунджа близо до гара Чергаиово по железопътната линия Тулово — Казанлък.

— — —

Туй, което разказвам по-долу, стана десет години по-късно, т. е. през 1919 г., когато бяха на власт земеделците. Привеждам го като пример за сравнение между доброволния, спонтанния безплатен труд, какъвто беше оня на чергаиовци, и трудовата повинност, наложена на гражданите от държавата.

Ако не ме лъже паметта, това ще да беше към края на май или началото на юни 1919 г. В Казанлък дойде тогавашният министър на земеделието и държавните имоти Александър Оббов, който посети завежданата от мене Казанлъшка секция за укрепяване на пороищата и залесяването. Както му е редът, аз дадох на министъра кратък отчет за работите, извършени от службата в Казанлъшко и за постигнатите от нея резултати. Поради нуждата от средства, чиято липса осезателно се чувствуваше, аз завърших отчета си с молба министърът да нареди да се отпускат по-големи кредити за извършване на предприетите работи и тия кредити да не биват намалявани или суспендирани в течение на работния сезон, и то тъкмо тогава, когато работите са турени в пълен ход, както се практикуваше досега.

Министър Оббов ми отговори приблизително следното:

— Вместо по-големи кредити, аз ще намеря начин да ви се отпуснат войници-трудоваци, чиято работа ще бъде равностойна на кредитите, които ви са необходими.

— Че нали е все едно — дали работата ще се заплаща или ще се извършва безплатно от трудовaци?

— Настоявам, господин министре, да ми се отпуснат по-големи кредити, а не трудовaци!

— Ще ви моля, господин министре, да ме извините, ако съм на мнение, различно от вашето. Работата на трудовacите, която не се заплаща, се различава съществено от оная на платените работници. Аз си позволявам да мисля, че най-евтиният и най-резултатният труд е оня, който се заплаща добре.

— Но как така? Издръжката на всеки трудовак струва на държавата 20 лева дневно, а надницата на един обикновен работник е най-малко 30 лева. Явно е, че за държавата е по-изгодно вашата служба да използува трудовaци, а не платени работници.

— Позволете ми, господин министре, да мисля, че трудът на обикновения, свободния работник, превъзхожда оня на трудовака, заставен да работи безплатно, по принуждение, против волята си, без материална облага или някакъв материален интерес било лично за него, било за неговото семейство.

Министър Оббов помълча за малко и след това изказа решението си:

— Аз се наредя да ви се дадат 30 души войници-трудовaци и съм убеден, че тяхната работа напълно ще замести кредитите, от каквито се нуждае вашата служба.

Подир няколко дни, командувани от един взводен старши подофицер, в Казанлъшката секция дойдоха трудовacите, за които ми беше говорил министър Оббов. Старшията влезе в кабинета ми и доложи, че той заедно с 30 трудовака е изпратен в секцията за извършване на предприетите от нея работи.

Съпроводен от подофицера, аз излязох от помещението на секцията. На улицата пред пътните врати стояха „свободно“ изпратените войници-трудовaци. Щом излязохме на улицата, подофицерът изкомандува:

— Строй се! Мирно!

Войниците-трудовaци набързо се строиха и по даден знак от подофицера ме поздравиха.

— Здраве желаем, господин началник!

Аз дадох нареждане на старшията веднага да замине за с. Шипка. Ще ги чакам там при общинското управление.

След това се качих на велосипеда и заминах за селото. Настигнах командата при казанлъшкия държавен овощен разсадник и я отминах. До пристигането им в с. Шипка уредих въпроса за квартирата им в общинското здание срещу воденицата на Хр. Духовников.

След тяхното пристигане, придружен от старшията на командата, отидох в Гръцкото дере, за да му покажа къде и какво ще се работи. Според нарежданията, които дадох на старшията, на следния ден в 6 часа сутринта той и командата му трябваше да дойдат на определеното място.

По онова време в Гръцкото дере беше в строеж един от баражите. Според обикновената практика в него бяха заети всичко 6 души работници, разделени на три двойки. Всяка една от тези двойки имаше своя определена работа: едната за пукане на скалата и дотъркаляне на каменни блокове за зидарията; другата — за изкопаване на основите и вдълбаване на крилата в бреговете; третата — за извършване на самата зидария.

Няколко дни след настаняването на трудоваците в Казанлък пристигна надзирателят от с. Шипка. Той ми докладва, че участието на трудоваците в постройката на баража се отразило извънредно зле както на самия строеж, така и върху трудовата дисциплина на секционните работници.

Преди всичко трудоваците идвали на работа не в 6 часа сутринта — времето, определено от секцията, а към 9 часа. До обедната почивка времето минавало в закуска, строяване, разчитане, проверяване и други военно-дисцилинарни необходимости. Нарежданията относно работата трябване, разчитане, проверяване и други военно-дисциплинар-старшия работник, а чрез старшията на командата — а това предизвиквало хаос в работилището. Почивките на трудоваците били давани по усмотрение на старшията-подофицер, а не в установеното от секцията време, при това — за всеки ден в различни часове и с различно времетраене. Това предизвикало разхлабване на дисциплината при работниците-надничари, които работели, когато трудоваците стояли в пълно бездействие и подхвърляли язвителни закачки. Надзирателят ми заяви, че той отхвърля от себе си отговорността, ако за в бъдеще трудоваците бъдат използувани в работите на секцията, особено в ония по залесява-

нето и по постройката на живи укрепителни съоръжения или в разсадника.

За всичко това аз донесох в Министерството и най-настойчиво молех да ме освободят от помощта на войниците-трудовaци. Министерството обаче не бързаше да удовлетвори тая ми молба и аз бях принуден да я повторя още няколко пъти. Най-после след повече от два месеца се получи нареждане, с което трудоваците бидоха откомандировани и аз се освободих от тях.

След заминаването им, ако и с много труд, дисциплината между работниците-надничари в серия Шипка биде възстановена огново и работите в тая серия продължиха своя нормален ход.

— — —

Баба Иваница Главанакова, която беше готвачка и домакиня на Вожьли и Ягершмидт, имаше един син на име Стефан. Колкото майка му беше пъргава, работлива и приказлива бабичка, толкова синът ѝ беше ленив, мъчно подвижен, мълчалив и затворен в себе си. Отгоре на всичко пиеше здраво. Когато се напиеше, вдигаше скандали и налиташе на бой. Той работеше като хлебарски работник, но поради леност, пиянство и скандали никъде не можеше да се задържи дълго.

— Голям кахър ми е Стефан! — понякога ми се оплакваше баба Иваница Главанакова. — Кой знае накъде ще я докара с това негово пусто пиянство!

След уволнението на Пеню Ганев аз предложих на Вожьли да назначи на негово място Стефана. Вожьли най-напред ми отказа, но след моите настоявания и молби най-после каза:

— Искате да назнача Стефана за горски стражар? Е, добре! Ще го назнача, но вас ще държа лично отговорен за всички негови нередовности, ако извърши такива!

Стефан биде назначен за горски стражар — да охранява периметрите в селата Шипка и Енина. На отиване за Шипка, където заминах с него да му предам службата и участъка и да го настаня на квартира в една от стаите на общинското здание, както и да му предам лично местата, които ще охранява, аз му казах:

— Както е наредено и в твоя дневник, забранявам ти да посещаваш кръчмите! В това отношение ще бъда неумо-

лимо строг и взискателен. Щом установя, че ходиш в кръчмата, веднага ще те уволня! Не ти забранявам да пиеш. Вземи си вино или каквото питие искаш и в твоята стая пий, колкото ти се ще. Но да не съм чул, че ходиш да пиеш в кръчмите!

Минаха няколко седмици. От проверките, които правех, се установи, че Стефан не е посещавал кръчмите. Минаха още няколко седмици — периметрите в Шипка и Енина бяха охранявани много добре. Заинтригуван от неговото примерно държание, веднъж го попитах:

— Е, как си със службата, Стефане? Свикна ли с нея?

— Много добре свикнах, господин управител, особено откак престанах да пия.

— Как? Ти вече не пиеш? От кога така?

— Ами как да кажа, господин управител? То на пиенето хубавото е в резилика. Щом няма да ставам за резил, защо ще пия? Като пия вечер самичък в моята стая — де му е резилика на пиенето?

— — —

Спомням си една дребна случка от службата на тоя горски стражар. През юни 1910 г. поройните прииждания на водите причиниха големи пакости в цялата страна. През юли същата година Вожьли ме остави за свой заместник в Казанлък и замина да посети пострадалите области, за да посочи на самото място какви мерки трябва да се вземат, за да се ограничи злото в бъдеще. По това време в Шипченския руски манастир летуваше пловдивският руски вицеконсул, който, ако не ме лъже паметта, се именуваше Александър Петрович.

Поради някаква повреда на манастирския водопровод, който минаваше през Шипченския строго охраняван периметър, манастирът наел няколко души работници-шипченци, които изпратил да разкопаят почвата и да разкрият водопроводните тръби. При започване на своята дневна обиколка горският стражар Стефан Главанаков минал нагоре по Селската река, видял работниците и ги запитал с чие разрешение копаят в границите на периметъра. Те му отговорили, че копаят съгласно получените нареждания от манастира, който вероятно има такова разрешение. Стражарят преустановил работата им и ги заставил да идат в манастира, да донесат и да му покажат това разрешение.

Вицеконсулът, като видял работниците да се връщат и узнал от тях, че стражарят иска да види разрешението от Бюрото, много се ядосал и се развикал:

— Никакво разрешение и никакво Бюро! Тук аз заповядвам — върнете се и продължете работата!

Работниците се върнали и продължили прекъснатата работа. На връщане от своята обиколка стражарят ги заварил и поискал да види разрешението. Понеже такова не му било предоставено, той взел имената им и им съставил актове. Работниците отново преустановили работата и се оплакали на вицеконсула. Последният пратил да повикат надзирателя на серията Христо Аджаров, комуто заповядал да разреши разкопаването. Надзирателят възразил, че такова разрешение се дава само от Бюрото за укрепяване на пороищата. Вицеконсулът се заканил, че ще уволни както него, така и стражаря, ако съставените актове не бъдат веднага унищожени.

Същия ден към пладне надзирателят Христо Аджаров, много разтревожен, дойде в Бюрото в Казанлък и ми доложи за станалото.

— Вицеконсулът се заканва, че ще уволни и двама ни със Стефана, ако актовете не бъдат веднага унищожени — завърши той.

— Стражарят е постъпил правилно, съобразно закона — казах аз. — Така че бъдете спокойни! Само онзи, който ви е назначил — ще се рече началникът на Бюрото, — само той може да ви уволни, ако сте се провинили спрямо службата. А това значи, че преди да уволнят вас, трябва да уволнят мене. Върни се в Шипка! Двамата със стражаря си гледайте работата! Аз ще се разправя с вицеконсула.

Същия ден след пладне заминах за с. Шипка. В манастира си дадох картичката на слугата, за да я предаде на вицеконсула. Въведоха ме в приемната стая на здането.

Вицеконсулът беше човек среден на ръст, със сини очи, руси, дори червеникави мустаци и вежди, с грижливо вчесана, оредяла към върха на главата червеникава коса. Той говореше български отлично, без акцент.

Още след първата му фраза на български, с която той искаше да се осведоми на какво дължи моето посещение, аз му отговорих на френски:

— Ваше превъзходителство, ако и вие да говорите съвършено добре български, а аз — сносно руски, за да ня-

ма недоразумения, за предпочитане е да говорим на френски. Още повече, че съм дошъл при вас да третирам един официален въпрос.

Александър Петрович се съгласи разговорът между нас да се води на френски. Моят събеседник говореше тоя език не по-зле от мене

След първите обикновени при едно първоначално запознаване фрази аз запитах:

— Ваше превъзходителство, научих, че вие днес сте имали някаква разправия със служащите при Бюрото — горския стражар и надзирателя. Мога ли да зная за какво се е отнасяло?

— А, да! Представете си! Вашият стражар иска да се налага и да диктува работите, които е предприел манастирът!

— Какви работи?

— По поправката на водопровода.

— На него, на стражаря, е предадено още когато е постъпил на служба, че пространството, ограничено с манастирската ограда, е руска територия; че това пространство лежи вън от обсега на българските закони и че в него са в сила законите на руската империя. Както разбирам, нашият горски стражар се е намесил в работите, които сте предприели вътре в оградата на манастира. Ако той е направил това, естествено е да понесе последствията от превишаването на правата, които има. Къде са били извършвани поправките?

— В Селската река.

— Вътре в манастирската ограда?

— Не. По леглото на Селската река, вън от сградата, но съвсем близо до нея.

— Значи, в строго охранявания периметър?

— Да.

— Тогава ще ви моля да извинявате, но манастирът или пък вие лично е трябвало да искате и да добиете разрешение от Бюрото.

— Как? От кого да взимаме разрешение? Господине, по силата на капитулациите ние не сме длъжни да взимаме разрешение от никого!

— Ще моля ваше превъзходителство да има снизхождение към моето невежество, но на мене са неизвестни тези капитулации.

— Вие сте длъжни да искате от вашето Министерство да ви яви какви са условията на капитулациите.

— Не аз, а вие, ваше превъзходителство. Вие имате интерес да ми се явят тия условия, ако съществуват такива. Следователно вие трябва да направите необходимите постъпки, за да ми ги яви Министерството. А през това време аз ще прилагам най-открито законите на страната за местата, находящи се вън от манастирската ограда.

— Значи вие поставяте авторитета на един прост горски стражар по-горе от оня на една велика империя и на нейния представител?

— Ваше превъзходителство, струва ми се, измествате въпроса, като сравнявате величини, които не могат да се сравняват. Аз поставям по-горе авторитета на една самостоятелна и независима държава и на нейните закони, които са задължителни за всички върху територията на тая самостоятелна и независима държава. За мене въпросът е много ясен: върху българска територия са в сила българските закони. Излишно е да се спори повече върху това.

Аз станах да си вървя. Вицеконсулът ме запита:

— А съставените актове?

— Разбира се, ще им се даде ход на общо основание. Но за да може водопроводът да се поправи, още сега ще дам писмено нареждане в дневниците на стражаря и надзирателя, че разрешавам на манастирските работници да работят за неговата поправка.

— Пак ви питам: а съставените актове?

— Ваше превъзходителство, пак ви повтарям: ще им се даде ход на общо основание затова, че те — работниците — са разкопавали леглото на реката в границите на периметъра без разрешение от Бюрото.

— И тия хора ще бъдат глобени за нарушението, което са направили по заповед от манастира?

— В тоя случай, ваше превъзходителство, щом манастирът не се е съобразил със законите на страната, справедливо е той да плати вместо тях глобата, която ще бъде присъдена на работниците.

— С други думи, по косвен начин вие искате да глобите манастира, т. е. руската империя. Е, добре! Аз няма да допусна това! Ще отнеса въпроса на друго място!

— Това остава ваша работа, ваше превъзходителство!

Ние се разделихме най-любезно. Аз заминах за Казанлък, като предварително вписах в дневниците на стражаря и надзирателя, че разрешавам на манастирското управление да работи в границите на периметъра по поправката на манастирския водопровод.

Веднага след нашата раздяла пловдивският руски вицеконсул отнесъл въпроса за съставените актове до Софийския руски генерален дипломатически представител Бахметев. Той съответно направил постъпки пред Българското министерство на външните работи, а това последното — до онова на вътрешните работи и до Министерството на търговията и земеделието. Изобщо въпросът за тия актове се разрасна.

Два или три дни след раздялата ни с находящия се в Шипка руски пловдивски вицеконсул получих записка да се явя при старозагорския окръжен управител, дошъл в Казанлък в околийското управление. Аз веднага отидох. Окръжният управител Маню Бояджиев ме чакаше и ме прие в кабинета на околийския началник.

— Вие сте попречили на шипченския руски манастир да поправи водопровода... — започна той със строг тон.

— Господин управител — отвърнах аз, — вие не сте точно осведомен: още щом ми стана известно, че на манастира е станало необходимо да поправи водопровода, аз дадох писмено нареждане в дневниците на моите подведомствени да не пречат на работите, предприети от манастира за тая поправка в границите на периметъра. Вие можете да проверите истинността на това, което ви казвам.

— А какви актове са били съставени за това, че работниците са разкопавали леглото на реката, находящо се в границите на строго охраняваните места?

— Актовете са били съставени затова, защото работниците са работили в леглото на реката без разрешение от Бюрото, понеже манастирът не е счел за нужно да иска такова. А съгласно Закона за горите, забранено е да се разкопава горската почва без разрешение, още повече в охраняваните и строго охраняваните места.

— Вие ще унищожите тия актове!

— Господин управител! Аз дойдох тук да получа вашите заповеди, които съм длъжен да изпълня, ако те са съобразени със законите на страната. Пловдивският руски вицеконсул ми заяви, че по силата на капитулациите управлението на шипченския руски манастир не счита за нужно да иска разрешение за работите, които извършва върху българска територия. На служебното място, което заемам, аз съм поставен да прилагам законите на българската независима държава, а не да се съобразявам с условията на някаква капитулация, за каквато нямам никакво понятие. Доколкото ми е известно, България не е капитулирвала пред никого.

Аз не мога и няма да унищожа съставените актове. Онова, което мога да направя, то е да ви ги представя по официален ред, за да ги унищожите вие, ако законът ви дава това право, разбира се.

— Аз не мога да унищожавам съставени актове за извършени нарушения.

— И аз не мога. Остава по тях да се произнесе съдът, който е властен да ги обезсили, ако те не са съобразени със законите на страната.

Така завърши срещата ми със старозагорския окръжен управител Маню Бояджиев. След завръщането на Вожьли аз му докладвах подробно за съставянето на тия актове и за всичко, което последва. Вожьли одобри като напълно законни както действията на стражаря, така и моите.

Тая случка затвърди окончателно авторитета на Бюрото в целия район и повиши служебното самочувствие на двамата наши горски стражари.

Когато някои системни нарушители, привърженици на властвуващата партия, се заканваха на горския стражар Стефан Главанаков, че ще го уволнят, ако продължава да ги преследва, той се задоволяваше само да им отговори:

— И руският консул се заканваше да ме уволни, но не можа. Та от вас ли сега ще се уплаша?

Със своя мълчалив характер и с избягването на кръчмите Стефан беше наплашил нарушителите в Шипка и Енина.

След като в продължение на няколко години беше провеждал строгата охрана на периметрите в землищата на тия две села по образцов начин, Стефан Главанаков бе убит в един от боевете на Битолския фронт през Първата европейска война.

— — —

През май 1910 г. на път от Пловдив през с. Шипка мина председателят на руската Дума Гучков. Придружаваха го няколко официални лица от управляващата демократическа партия, а също и няколко души от софийския хайлайф. От всички, които придружаваха тогава Гучкова, съм запомнил министъра на търговията и земеделието Андрей Ляпчев и по-малката дъщеря на покойния Петко Каравелов — Виола.

След посещението на шипченския храм—паметник Гучков и лицата, които го придружаваха, почнаха да възлизат на коне от шосето закъм прохода „Св. Никола“. По

пряката пътека въз течението на Селската река, покрай североизточния бряг на Лясков дол и под Голямата могила, ние четиримата: Вожьли, надзирателят Христо Аджаров, горският стражар Стефан Главанаков и аз пеша изпреварихме тръгналите ездачи и пристигнахме в „Спасителния дом" половин час преди тях.

Това време биде използувано от Вожьли. Той поръча на надзирателя и пазача да намерят някое парче от граната, каквито изобилствуваха по тия места на ожесточените шипченски боеве през 1877 г. Скоро те намериха едно такова парче, дълго около 25 см, широко около 3 см с разкъсани ръбове, остри като ножове.

— Това — каза Вожьли — сигурно ще направи голямо удоволствие на председателя на руската Дума — да притежава като спомен от своето посещение на местата, където са се развили тия боеве, прочути в целия свят, едно автентично парче от граната, пръснала се върху главата на ония, които са защищавали Шипченския проход.

С тия думи той взе от надзирателя намереното парче. Очакваните от нас ездачи пристигнаха в „Спасителния дом". Гучков яздеше напред. Едър, с подстригана светлокестенява брада, той напомняше потретите на руския император Николай II, които се продаваха от пътуващите книжари по пазарите и панаирите.

По онова време сред офицерите от българската армия, особено висшите, беше на мода да се подстригват по подобие на цар Фердинанд. Ако се съди по физиономията на Гучкова, такива раболепни чувства към монарха са хранили и в Русия представителите на ония, които с цената на хилядите руснаци, избити пред Зимния дворец в Петербург на 9 януари 1905 г., едвам извоюваха създаването на руската Дума... Клепачите на председателя й бяха натегнали, като че ей-сега се е събудил от сън или че ще заспи след малко. Изобщо цялата фигура на Гучкова беше ленива, отпусната, заспала.

Ездачите слязоха от конете. Вожьли се приближи до Гучкова и му предаде парчето граната:

— За спомен от вашето поклонничество по тия така свети места за русите, които със своята геройска защита на Шипченския проход учудиха даже самата История — каза той на френски.

Без да прояви някакъв интерес или любезност и без да благодари, Гучков равнодушно взе парчето, погледна го със

същия заспал поглед, повъртя го няколко секунди в ръката си, облечена във фина ръкавица и ... го хвърли на земята.

След това Гучков и ония, които го придружаваха, потеглиха надолу по шосето за Габрово освен министъра Андрей Ляпчев, който щеше да се връща обратно през Шипка.

Вожьли се възползува от случая да покаже някои от извършените работи на министъра. Пеша ние се смъкнахме по пряката пътека и дойдохме до горното течение на Лясков дол, откъдето продължихме да слизаме по пътеката край северния му бряг. Бреговете, разядени и сипливи, бяха недостъпни за човешки крак; само една пътека — следа от мястото, където се спускаха каменните блокове при постройката на баражите в дола, водеше от брега към дъното в средното течение на пороището. Ние се спуснахме по нея. Наложи се да се върна да помогна на Ляпчев, който се беше заковал на едно място по средата на яра, безпомощен да направи крачка нито напред, нито назад.

— Кой те знае — продума той, като се улови за ръката ми. — Кой те знае! Може да ме бутнеш и да си я скършам главата — уж на шега, но с недоверие продума той.

— Нали миналата есен Вие ми казахте, че вече сме квит? Че всичко е уредено между нас? Няма сега да откриваме нови сметки, я! — пак така на шега му отвърнах аз.

По дъното на Лясков дол, като минавахме по венеца на ниските баражи, ние слязохме в леглото на Селската река и тръгнахме по равния залесен насип на бараж № 1, построен в тая река през 1906 г. закъм с. Шипка. Спряхме се до гореказания бараж при „Женската стена", за да хвърлим поглед на образувания зад него насип над 150 000 кубически метра, който, ако не беше създаден тук, работните земи в полето край Селската река биха се обърнали на пустиня.

Вожьли обърна внимание на Ляпчева върху това както и на недостатъчността на отпусканите кредити. Той отбеляза, че даже когато службата започне да работи с тия недостатъчни кредити, Министерството много пъти преустановява издаването на платежни заповеди и така поставя службата в невъзможно положение, но въпреки всички тези препятствия службата прави необходимото, за да изпълнява своето предназначение.

Министър Ляпчев най-тържествено заяви на Вожьли, че отсега нататък той ще подкрепя службата за укрепяване на пороищата както с моралната тежест на своя авторитет като министър, така и с достатъчни средства за извършване на работите.

Това похвално намерение на министър Ляпчев си остана само „добро намерение". Скоро подир това Демократическата партия падна от власт и Андрей Ляпчев вместо на министерското кресло седна зад масата в редакцията на опозиционния партиен вестник...

— — —

За да останат документи за състоянието на поройните области преди почването на залесителните и укрепителните работи или непосредствено след тяхното извършване, та покъсно то да бъде сравнявано с онова след получените резултати, Вожьли въведе сравнителната фотография.

— Още по-добре би било — казваше той, — ако можехме да имаме изгледи от поройните места в цветни картини. Тогава сравнението между сегашното и бъдещото състояние на поройните области ще бъде по-изразително и поучебиещо. Но за това трябват две неща: добър художник-пейзажист и достатъчни суми. А засега ние нямаме нито едното, нито другото. Така че по необходимост ще се задоволим само с фотографии.

Действително сравнителните фотографии, съхранявани в албума на Бюрото или окачени по стените в помещението, му, дават доста ясна представа за бившето състояние на терена и за постигнатите добри резултати, но те са достояние само на ограничен брой хора: на чиновниците в Бюрото и на лицата, които го посещават.

Много пъти с Вожьли обмисляхме как да впрегнем фотографията или изобразителното изкуство за популяризирането службата сред населението. Но всичките ни съображения и планове се разбиваха от действителността — средствата на Бюрото бяха много оскъдни, за да си позволим тоя лукс. Не познавахме и някой добър художник-пейзажист, който да се ангажира с изпълнението на една такава задача.

Едва през 1919 г. аз случайно се запознах с художника-живописец Радомир Мандов, брат на моя другар Иван Мандов, убит при Одрин. Радомир Мандов беше начинаещ и многообещаващ художник, но преживяваше в голяма оскъдица. Тогава ми хрумна идеята да впрегна неговите дарби и способности в услуга на нашата служба. По онова време аз вече разполагах със значителни средства: суми по бюджета на Министерството, по бюджета на Постоянната

комисия и на общините, в чиито землища бях предприел работи по укрепяването на пороищата и залесяването.

Радомир Мандов на драго сърце прие моето предложение. Той нарисува от натура акварели на местности, където току-що бяха извършени или подлежат да бъдат извършени в най-скоро време работи по залесяването или укрепяването на пороищата. Всеки пейзаж се предаваше в три еднообразни екземпляра, чието предназначение беше следното: единият екземпляр да се окачи в коридора или помещенията на Казанлъшката секция за укрепяване на пороищата, вторият — да се изпрати в Министерството, а третият — чрез съответната община да бъде окачен в коридорите на училищата, за да бъде нагледно възпитателно средство за селските деца — бъдещите български граждани и селски стопани.

По такъв начин бидоха приготвени 21 изгледа (63 акварела). За своя труд Радомир Мандов получи по 200 лева за изглед т. е. по 66,67 лева за всеки акварел. За да отива до определените места, аз предоставих на художника секционния кабриолет, с който снабдих секцията през 1918 г.

Тия действително художествени картини в настоящия момент (1958 г. — б. ред.) се намират на тавана на Казанлъшката секция за укрепяване на пороищата, затрупани под разни бракувани инвентарни предмети и покрити с дебел слой прах.

Скоро след тяхното предаване от художника Радомир Мандов аз напуснах службата и основах мое частно лесоустройствено бюро. Моите служебни наследници не можали да намерят за тях друго по-подходящо място от тавана на секционното помещение... Впрочем също такава, даже по-жалка, съдба имат и приготвените от Вожьли албуми, с номерирани фотографически сравнителни снимки, които имаха и писмени пояснения. Тези албуми, затрупани под разни бракувани вещи и потънали в прах, представляват само останки, които се търкалят по тавана на Казанлъшката секция за укрепяване на пороищата. Повечето от фотографиите липсват.

— — —

През 1910—1911 г. Централното управление на горите в България се състоеше от следните лица:

С. Б-ев, началник на Отделението за горите, около 55—60-годишен, завършил лесовъдство в Германия, който имаше

доста големи заслуги за горското дело като автор на няколко книги и ръководства, а също и като редактор и издател на едно горско списание. Той обаче притежаваше един съществен недостатък. Между начинаещите млади лесничеи имаше свои протежета, които назначаваше и изпращаше там, където дадена служба биваше ръководена от лица, разсъждаващи самостоятелно и неразположени да изпълняват безрезервно неговите устни нареждания. Тези негови протежета кореспондираха направо с него и му докладваха за всичко.

П. М-ов, подначалник на отделението за горите, около 35-годишен, завършил лесовъдство в „Лесный институт" в Петербург, Русия. Твърде бездеен, той никога нямаше собствено мнение по какъвто и да било въпрос.

Е. Т-ов, също подначалник на Отделението за горите, беше 45—50-годишен. Спрямо провинциалния лесничейски персонал обноските му бяха сухи, строго официални, дори груби — те бяха нещо като барометър, по който можеше да се гадае за разположението на висшето началство.

П-ов, около 55-годишен, и той подначалник на Отделението за горите, завършил лесовъдство в Германия. Той беше с разстроено здраве, говореше мъчно поради парализа на езика.

Главните горски инспектори Г. П-ов и И. П-ов бяха помощници на гореспоменатите подначалници в Отделението за горите. Те, така да се каже, извършваха хамалската работа в Отделението. Впрочем първият от тях поради независимия си характер имаше доста неприятности в Отделението.

— — —

По онова време разхищението на горите изобщо в цяла България, особено на иглолистните гори в Родопите, беше в своя разгар, а Отделението за горите при калпавата политическа обстановка не можа да събере сили да спре съсипването на тия гори. Личните и партийните връзки на някои лица от централното горско управление със заинтересованите търговци на дървен строителен материал пречеха за прекратяването на това разхищение.

При това положение много естествено беше, че някои висши началници в Отделението за горите нямаха интерес да се вмъкне между тях някое „чуждо", независимо лице, още повече завеждащо една важна горска служба. Това отчасти обяснява защо Вожьли през цялото време на своята

служба в България биде закрепостен в Казанлък, далече от Централното управление на горите, за да не знае какво се върши в Отделението и да не бъде в състояние да посочи лицата, които са отговорни за безредието в управлението дело в България", в който препоръчваше ефикасни мерки, нява защо в Отделението за горите представяха и третираха Службата за укрепването на пороищата като горска служба от второстепенно значение.

При все това през 1910 г. Вожьли представи в Министерството един свой доклад върху „Положението на горското дело в България, в който препоръчваше ефикасни мерки, които трябва да се вземат, за да се спрат вършените дотогава злоупотребления с горите. Но тъкмо това не влизаше в сметките на ония, които използваха Отделението за горите за лични и партизански интереси.

— — —

Както споменавам и на друго място в настоящите си спомени, по настояване на Вожьли през 1910 г. Министерството на търговията и земеделието откри секции за укрепяване на пороищата и залесяване в Трън, Босилеград, Кюстендил и Сливен.

За да проведе дух на единство и последователност в работите на новооткритите секции, при липса на правилник за тая служба още през 1910 г., преди да напусне България, в няколко свои рапорти до Министерството, Вожьли беше настоявал аз да бъда назначен на негово място — началник на тая служба в България.

Разбира се, Министерството не обърна внимание на неговите настоявания и от 1 януари 1911 г. назначи за началник на Бюрото за укрепяване на пороищата и залесяването Г. Зайков, родом от с. Душанци, Пирдопско, бивш учител по политическа икономия в ломското педагогическо училище, а по-късно лесничей в Бургаско. На него му липсваха както теоретически познания, така и каквато и да било практика по укрепяването на пороищата и по залесяването.

В първите дни на януари 1911 г. новоназначеният началник на Бюрото за укрепяване на пороищата се мярна за един-два дни в Казанлък, без да приеме службата или да се осведоми от Вожьли какво ще трябва да предприеме, без да каже някому къде заминава. Към средата на април 1911 г. Г. Зайков дойде в Казанлък, за да замести Вожьли.

— — —

На 10 април 1911 г. стар стил изтече подновеният преди три години договор за втория тригодишен период от службата на Вожьли в България. Актът за предаването на службата от Вожьли и приемането ѝ от неговия наследник Г. Зайков биде подписан на 16 април 1911 г. стар стил при съвсем скромна обстановка, в присъствието на няколко чиновници и служащи при Бюрото. След подписването на акта Вожьли покани както своя наследник, така и всички чиновници и служащи в своя дом. Там, след като напълни чашата на всекиго с шампанско, каза приблизително следното:

„Господа! Преди шест години, поставен от правителството на Франция в разположение на българското правителство, аз дойдох тук да организирам Службата за укрепяване на пороищата.

През тези шест години аз набрах само добри впечатления от България. В лицето на моите подведомствени намерих ревностни и самоотвержени служители на своето отечество, чиято добра воля и усърдие бяха действително много ценни за мене при изпълнението на задачата, с която се бях нагърбил. Ще ви моля да ми позволите да ви изкажа моята най-гореща благодарност за вашето досегашно усърдие и за вашата добросъвестност в работата. Ще ми позволите да ви пожелая кураж и постоянство, за да продължите наченатото дело.

В своята служба, господа, вие ще срещнете големи мъчнотии вследствие вкоренените лоши навици на населението — навици, подлютвани от политическите борби. Но съзнанието за ползата от вашата усърдна служба нека ви окуражава, за да можете един ден, когато станете беловласи старци, да сочите с гордост изминатия път, преодолените мъчнотии и постигнатите резултати.

Прочее, аз вдигам чашата за здравето на моите другари-подведомствени, за успеха на службата за укрепяване на пороищата и за напредъка на България!“

Тази кратка реч трогна служащите при Бюрото и всеки един от тях, кой колкото можеше, изрази дълбоката си почит към любимия шеф, който цели шест години бе за всички едновременно и началник, и наставник, и другар.

Така скромно, без шум, завърши дейността на Вожьли, организатора на Службата за укрепяването на пороищата в България.

За тия шест години в България той изучи най-внимателно стопанския живот на страната. Няма да бъде без интерес за обществото, ако то се запознае с това, доколко важна за живота на страната е била тази служба и какво е било извършено от идването на Вожьли в България за укрепяването на пороищата.

Само за десет години (1900—1910 — б. ред.) пороjните прииждания бяха направили следните пакости (посочени са минималните вероятни цифри там, където разделът на загубите не е бил точно показан):

Обърнати в пустиня работни земи	135 000	декара
Унищожени	60 000	снопа
Съборени къщи и други сгради	465	броя
Удавени хора	84	души
Удавени добитък	2 723	глави
Завлечени	7 000	купи сено
Съборени железопътни мостове	2	броя
Скъсани ж. п. линии на повече от	1 775	метра
Развалени шосета на повече от	25	километра
Освен тези загуби, нанесени са и други повреди, оценени за	978 200	лева

Или с други думи, за десет години освен безумното разхищение на капитала-гора и освен човешките жертви българският народ е трябвало да понесе загуби за около осем милиона и петстотин хиляди лева, т. е. по около 850 000 лева годишно. В тая сметка не влизат загубите от наводненията в Т. Пазарджик, Пловдив и Станимака през 1900 г., нито пък онези в Карлово и Сливен през 1910 г. и в Т. Пазарджик и Пловдив през 1909 г. В тая сметка не влизат загубите от катастрофите по железниците, причинени от пороjните прииждания на водите; загубите, произлезли от спирането на железопътните и телеграфните съобщения. В нея не влизат също завлечените посеви и работите по поддържането на шосетата и железопътните линии, предизвикани от затрупванията вследствие на пороищата, които понякога възлизат на големи суми. Така за чистене на шосето между Казанлък и Кара дере — 5 километра — през 1910 г. са били употребени 842 надници, а за чистене на железопътната линия между Своге и Курило ежегодно са разходвани 20 000 лв.

Ако разполагахме с точна статистика за тези загуби, бихме установили, че нанесените щети от пороищата в България ще да са надминавали един милион и петстотин хиляди лева годишно. Но нека оставим Вожьли да говори в своя ра-

порт № 365, изпратен в Министерството на търговията и земеделието на 16 октомври 1909 г.:

„През последните 10 години само в няколко села от околиите Трънска, Казанлъшка и Кюстендилска са били унищожени безвъзвратно 55 148 декара работни земи, от които 7230 декара в общините Главановска, Забелска, Клисурска, Леворечка, Трънска и Филиповска (Трънско); 35 408 дка в общините Извор, Брест, Горановци и Горно Уйно (Кюстендилско); 12 510 дка в общините Шипка, Енина, Изворово, Мъглиж, Черганово и Средногорово (Казанлъшко).

...Измежду хилядите примери нека посочим с. Горно Уйно, Кюстендилско. Съсипването на тази община датира сравнително отскоро. Иречек след пътешествията си в България описва хубавите гори и засмените овощни градини, които украсявали богатите долини на тази община. Но от неговото пътешествие досега, за някакви си 30 години, населението се е увеличило. То не е съумяло да измени начина за обработването на земята, та от същото обработваемо пространство да изкара прехраната за по-голям брой гърла. Настанала епоха на обезлесяване. В 1887 г. дошло първото наводнение след една дъждовна и градоносна буря. Оттогава отворените долове се раззинали все повече, а днес те са станали големи пороища, които малко по малко сгризват всичките рохкави земи. Плъзганията, които повличат в своето бавно, но продължително движение цели планински склонове с посевите и къщите, са се присъединили към ерозията. Цялата Горно-Уйненска община е унищожена и жителите не могат вече да живеят там; те се изселват малко по малко и се настаняват в Северна България, предимно около Шумен.

...Освен това железните пътища в областите като ония между Курило и Мездра, между Борущица и Ветрен, между Радомир, Кюстендил и Гюешево описват постоянно криви линии; правите линии там са извънредно редки, а изкуствените съоръжения — мостове и тунели — следват непрекъснато едни след други; наклоните на тези линии са доста големи (от 10 до 25 м на километър). Машинистите твърде рядко могат да следят линията пред себе си на голямо разстояние. Може да се предвиди, че в някой бурен ден, колкото и кантонерите да бъдат ревностни, не ще може да се даде знак, че пътят е затрупан. Какво ще стане тогава? Никой не може да предвиди мащабите на катастрофите, които биха последвали при излизането на треновете от рел-

сите на тези линии, окачени по ребрата на планините, между небето и водата.

Най-после тези железопътни линии са засега единствените бързи съобщения между Северна и Южна България; една от тях, онази между София и Гюешево, е предназначена да стане международно съобщително средство. Независимо от значителните загуби за търговията, причинени от закъсненията, какво би станало в случай на мобилизация или война, ако някоя от тези линии не би могла да служи известно време, например няколко дни? В подобен случай едно закъснение даже от няколко часа може да има най-ужасни последствия".

Тези думи на Вожьли, за нещастие, се потвърдиха много скоро. Не бяха минали и два месеца от изпращането на този рапорт, т. е. в първите дни на декември 1909 г., когато се случи катастрофата при 52-ия километър по линията София—Мездра на същото място и при същите обстоятелства, предвидени от Вожьли. Опасенията му продължават все почесто да се сбъдват. Така при Елисейна линията бе повредена от пороищата на 15 април 1910 г.; при Мездра едва бе избягната катастрофата на 9 февруари 1911 г.; на 7 април 1911 г. Паунов дол спря движението на треновете за няколко дни по кюстендилската линия.

Тази опасна перспектива, която поройният режим представлява за стопанския живот на България, бе предизвикала Дирекцията на железниците да се опита чрез закон да вземе под свое покровителство и ведомство управлението на горите.

С рапорт № 440 от 16 септември 1908 г. Вожьли беше изтъкнал пред министъра на търговията и земеделието, че е преждевременно да се харчат грамадни суми за изкуственото напояване на Пловдивско и Пазарджишко с цел да се повишат доходите от обработваемите пространства, защото добрата уредба на горите и укрепяването на пороищата трябва да предшествува този род работи, за да не се повторят плачевните резултати, добити с Вирапум и Екрук в Индия и с Джибуйя, Сиг, Хора и пр. в Алжир.

Бюрото за водите с рапорт № 1225 от февруари 1911 г. до министъра на търговията и земеделието донася, че всеки опит за културни подобрения чрез изкуствено напояване е безцелен и безполезен дотогава, докогато водите вследствие на поройните прииждания влачат и затрупват с пясък и тиня каналите за изкуствено напояване.

От всичко гореизложено става ясно, че укрепяването на пороищата действително заслужаваше вниманието на обществото; бих даже казал, че това беше въпрос над въпросите. Тази служба трябваше както да гарантира на българските граждани земеделието и търговията, така и да сведе до минимум изненадите от пороищата по време на война — изненади, които можеха да бъдат фатални за самото съществуване на държавата. Прочее, правилното функциониране на тази служба би трябвало да интересува всички български граждани.

При всички спънки, които му бяха правени както при организирането на службата, така и относно персонала и кредитите, Вожьли остави след себе си:

извършени снимки и нанесени планове на сериите Шипка и Енина, част от Изворово и част от Мъглиж;

пет горски разсадника с площ 61 декара и с годишно производство около 1 000 000 годни за залесяване фиданки;

затревяване, извършено върху пространство от около 516 декара;

залесяване, заловено много добре върху около 4 984 декара;

клейонажи 792 броя с обща дължина 6280 лин. метра;

прагове — голям брой с обща кубатура 540 куб. метра;

баражи от суха зидария, едри блокове 18 броя, обща кубатура 2 850 куб. метра;

огради на периметрите с тел и жив плет 23 562 лин. метра.

При съвършено недостатъчния контрол от страна на двама горски стражари той остави отлично охранявана от всякакви нарушения площ от 54 794 декара:

Шипченския	строго охраняван периметър	7605 декара
Енинския	„ „ „	13 859 „
Изворовския	„ „ „	11 030 „
Мъглижкия	„ „	22 300 „
	Всичко	54 794 декара

Освен това на него се дължи стопанският план на оная част от шипченската общинска гора, която влиза в строго охранявания периметър, плановете за сечта в Енинската общинска гора „Дедювец“ и на мъглижката „Зърнювец“; нему се дължи отличният ред и начин за извършване на първата сеч в „Дедювец“.

През негово време в Казанлъшко е била разходвана сумата 211 489 лева.

За персонала действителният разход от образуването на Бюрото до напускането му от Вожьли възлиза на 164 032,50 лева. В тая сума не влизат заплатите на чиновниците, които са фигурирали по бюджета на Бюрото, но не са работили в него.

Разходите са извършвани с най-голяма икономия и при наличието на едно превъзходно уредено счетоводство. Поради няколкогодишната служба на низшия персонал, избиран по способност, работите са костували все по-евтино и по-евтино, така че засега те се извършват по цени, почти еднакви с онези на Запад. Изключение прави само разходът за персонал и онзи за изучаване и снимки, където Вожьли, бе поставен в невъзможност да направи необходимото за полезни икономии.

Като резултат от няколкогодишната деятелност на Вожьли, Лясков дол, Селската река, Миньов дол и Дуганещица в землището на с. Шипка; Речица, Мала речица, Шейтан дере и Дормуш яр дере в землището на с. Енина; Мезарлък дере, Баба егрек и трите страшни пороища в Средномахленската кория в землището на с. Изворово (Гюсово); Манастирски дол, Побожко дере и Грънчарица в землището на с. Мъглиж от грозни, изровени и разядени пороища се превърнаха в тихи, безвредни водни течения.

Трябва да спомена също и започнатите работи в Асащица и Кара дере, които не са водени достатъчно деятелно поради липса на кредити и неуредица на юридически въпроси.

И тъй, дошъл в България, Вожьли бе заварил Бюрото за укрепяване на пороищата в ръце, които не заслужаваха достатъчно доверие. Когато си отиде, той остави завежданото от него учреждение в такова положение, при което то се радваше на всеобщото уважение и почитание както на населението от Казанлък, така и на онова от селата.

Доколко е вярно казаното дотук, може да се съди от следния факт: когато в началото на 1909 г. по едно необяснимо заслепление бе уволнен целият персонал на Бюрото, а самото то — закрито, казанлъшките граждани телеграфически протестираха и настояваха да се продължат работите на Бюрото, та по този начин да се гарантира от пороищата както самият град, така и земеделието в Казанлъшкото поле. (Справка: моята статия „Един етап в делото на укрепяване на пороищата“ от 18 април 1911 г., публикувана в „Казанлъшки градски общински вестник“, бр. 318 и 319 от 15 и 25 май 1911 г).

— — —

По онова време предстояха избори за Великото народно събрание за изменение на чл. 17 от Търновската конституция, който ограничаваше правата на държавния глава — не му даваше право да сключва военни договори с други държави или да обявява война без решение от Великото народно събрание. Сега тоя неудобен за царя чл. 17 трябваше да се измени, за да разшири неговите права по въпроси, засягащи политическото самостоятелно съществуване на народа и държавата, както и бъдещето на българските граждани. Касаеше се до даването на царя право да взема безконтролно решения, съдбоносни за съществуването и развитието на българския народ.

Вожьли държеше службата настрана от влиянието на политическите партии и й поставяше чисто стопански и технически задачи. Още на следния ден подир неговото заминаване неговият наследник Г. Зайков посети казанлъшките партийни тузове в домовете им и им предложи щото надзирателският, техническият и канцеларският персонал на Бюрото да бъде в услуга на местните властвуващи партизани при агитацията им по предстоящите избори в Казанлък и в селата Шипка, Енина, Гюсово, Мъглиж и Черганово.

В един от първите дни на май 1911 г. Г. Зайков поиска от мене да се ангажирам с агитацията, като взема страната на управляващата коалиция, и да заставя надзирателите и надзорниците също да агитират в тяхна полза. Аз категорично заявих, че партийните борби не ме интересуват и съм достатъчно много ангажиран в чисто стопанската и техническата работа на Бюрото, така че аз не само няма лично да се включа в агитацията по предстоящите избори в полза на властвуващата коалиция, но и ще забраня на подведомствения си персонал да вземе каквото и да е участие в полза или във вреда на която и да е от политическите партии в Казанлъшко, още повече когато се касае за ограничаване правата на българските граждани.

Чрез няколкогодишния си труд по укрепяването на пороищата и по залесяването в Казанлъшко аз имах голямо влияние върху избирателите в петте големи общини: Шипка, Енина, Гюсово, Мъглиж и Черганово. Това обясняваше старанието на властвуващата коалиция да ме спечели за своята кауза.

Розотърговецът Тодор Христов, мой близък познат, поиска от мен не да уволня, а само да разместя надзирателския персонал. Аз му казах:

—Тодоре, аз пък те моля да скъсаш връзките си с парижките клиенти на розово масло!

— Че отде накъде ти се намесваш в моите търговски връзки и частни сделки?

— Ами ти отде накъде се бъркаш в службата, която аз завеждам, и в нейните изисквания?

— Но онова, което ти го казвам, казвам ти го за твоя полза, за твое лично добро!

— Че и аз — онова, което ти предлагам за твоята търговия, предлагам ти го тоже за твое добро...

— В такъв случай не ще мога да те защитя пред партията и да ти помогна.

— Преди всичко аз не съм искал от никого защита и помощ. Моята защита — това са извършените от мене работи.

Така ние се разделихме окончателно.

След два-три дни получих от Бюрото предписание незабавно да се отправя за Карлово и поема ръководството на секцията, преместваха ме от Казанлък в Карлово.

Една подробност: телеграмата за моето преместване била получена в Казанлък и доставена в Бюрото на 27 май 1911 г. вечерта. На следния ден, 28 май 1911 г., както обикновено, сутринта отидох на работа в Бюрото и работих до 12 часа. През това време Зайков прояви особен интерес към работите, които предстои да се извършат, кои са най-добрите работници за всяка серия и за всеки вид работа и пр. Зарадван, че началникът на Бюрото най-после проявява такъв жив интерес спрямо работите на службата, аз му дадох най-пълни и подробни осветления.

След 12 часа си отидох в къщи да обядвам. Тъкмо бяхме седнали на масата и се канех да сърбам супата, разсилният на Бюрото влезе и ми предаде предписанието на Бюрото № 266 и преписа от телеграмата за моето преместване. Разбира се, яденето ми приседна. Пред мене и семейството ми изпъкнаха куп въпроси за разрешаване.

За да завърша академията в Нанси, аз бях направил дългове. Жена ми, завършила в Нанси зъболекарство, беше взела на кредит необходимия заболекарски инвентар за обзавеждане на кабинета си; тя току-що беше почнала да практикува и да си създава клиентела. И изведнъж — това преместване обърквaше всичките ни сметки. Поради раз-

хода, който ще повлече преместването на кабинета на жена ми в Карлово, беше немислимо и тя да идва с мен. Щеше да загуби казанлъшката си клиентела, без да бъде сигурна, че в Карлово ще си създаде такава. И после, къде е гаранцията, че след известно време — няколко месеца или седмици — аз няма да бъда преместен другаде?

Г. Зайков, подготвил чрез водителите на властвуващата коалиция в Казанлък моето преместване, нанасяше удара си тъкмо навреме.

Ранявани ли сте с нож? И то така, че да бъдете на косъм от смъртта? Аз от опит зная, че раненият не чувствува болка при нанасянето на удара; след време човек прималява, почва да губи съзнание, но не чувствува болки.

Бодването с игла боли; а когато продължително време ви бодат с игла, чувствувате нетърпими болки, ако и да не тече кръв.

Зайков беше избрал втория начин за измъчване и аз докле съм жив ще помня не толкова разстройството, което причини на моето семейство самото преместване в Карлово, колкото начина, по който той ми съобщи за това преместване.

— — —

След заминаването на Вожьли цялата злоба на неговите противници се изля върху мене, когото считаха за негов верен и усърден ученик. Моето неподчинение на управляващата партийна коалиция беше добре дошло и за ония от Отделението за горите, от които, както казах и по-горе, се получи нареждането за моето преместване в Карлово.

Ще отбележа пътьом, че на 29 август стар стил миналата 1910 г. наводнението беше причинило много големи пакости на жилищата и работните земи в Карловско. В самия град Карлово пороищата бяха причинили страшни опустошения. Между другото, пороището „Червените брегове" беше отнесло из основи две модерни розоварни фабрики, едната от които принадлежеше на карловския аптекар Бергер.

На моето място в Казанлък биде назначен Цоню Иванов, родом от Севлиево, току-що завършил висшето горско училище в Загреб, Хърватско. Преди да замина за Карлово, помолих моя заместник да обиколим заедно сериите и там, на самото място, да му предам извършените залесявания, укрепителните съоръжения и да му посоча къде

какво предстои да се работи, за да има дух на единство и последователност в строителните предприятия на Бюрото.

— Няма какво да ми се показва! — отговори високомерно моят заместник. — Аз всичко знам, даже и некадърността на двама ви с французина! Знам също и начина, по който ще заклеймя и двама ви!

Тогава аз не знаех, че по внушение на някои лица от Отделението за горите при Министерството и под ръководството на Г. Зайков Цоню Иванов пишел брошура, която наскоро подир това издаде и чийто надслов съм забравил. Тая брошура беше пълна с нагли лъжи, най-долни хули и клевети по адрес на Вожьли и мене. Тая брошура е била разпратена от автора на всички общини и читалища в Казанлъшко. Когато ме преместиха в Карлово, преди да замина за тоя град, моите „доброжелатели" бяха изпратили тая същата брошура в Карловското общинско управление, в Карловското читалище и в редакцията на карловския ежеседмичен вестник „Буря" с молба редакцията да я препечата във вестника.

Когато отидох в Карлово, аз си набавих една от брошурите на Цоню Иванов и я изпратих на Вожьли във Франция с молба като мой началник и учител, за какъвто го считам през целия си живот, да ми разреши да дам клеветника под съд. Вожьли веднага ми отговори приблизително следното:

„... Понеже ме питате как да постъпите спрямо клеветника и хулителя, отговарям ви: не обръщайте внимание на хулите и клеветите, а работете! Работете усърдно и добросъвестно! Това ще бъде най-добрата защита както за вас, така и за мене. А най-важното — по тоя начин ще бъдете най-много полезен за едно културно дело, каквото е делото за укрепяване на пороищата и за залесяването в България. Желая ви кураж, постоянство и търпение."

И досега съм признателен на покойния мой началник и учител за това негово напътствие. Действително хулите и клеветите заглъхнаха и отдавна се забравиха. Потънаха във вълните на забвението личностите и имената на хулителите и клеветниците. Обаче извършените работи по укрепяването на пороищата и залесяването в Казанлъшко и Карловско продължават да съществуват. Те съществуват и сега, ще съществуват и за в бъдеще. И колкото повече време минава, толкова по-осезателно ще се чувствуват резул-

татите. Те носят спокойното съществуване и развитие на населението в Казанлъшко и Карловско чрез сигурността на земеделието и жилищата, постигната с извършването на тия работи.

— — —

В споменатата вече брошура Цоню Иванов беше писал, че за ограничаването и регулирането на пашата ние с Вожьли не сме направили нищо и че сме я позволявали дотогава в залесените и подлежащите на залесяване места.

По тоя повод, за да формулира спрямо Вожьли и мене някакво обвинение за произволи и недобросъвестност в службата, едновременно с моето преместване от Казанлък в Карлово, през май 1911 г. Министерството с предписание № 3943 поискало от Бюрото за укрепяване на пороищата, т. е. от Г. Зайков, официално потвърждение на писаното от Цоню Иванов в неговата брошура, отнасящо се до пашата в строго охранителните периметри.

С рапорт № 357 от 28 юни 1911 г., заведен в Министерството под вх. № 5593 от 30 юни 1911 г., в качеството си началник на Бюрото Г. Зайков донесъл следното:

„Пашата в строго охраняваните периметри е разрешавана от предшественика ми без всякакъв предварително одобрен план. Спирането и разрешаването на пашата в поляните, входящи в строго охраняваните места, е ставало чрез устна или писмена заповед от управителя на горските разсадници до горските стражари или надзорниците на периметрите. В някои пък поляни пашата никак не е спирана. По тези причини за въпросните пасища не е изработен план."

Министерството ми изпрати в Карлово този рапорт на Г. Зайков с покана да дам разяснения по неговото съдържание. Върху същата преписка аз донесох в Министерството следното:

„Настоящата преписка имам чест да представя в Министерството със следующите обяснения:

Аз постъпих на служба в Бюрото за укрепяване на пороищата на 12 октомври 1904 г. Дотогава то не беше организирано и работите, състоящи се главно в образуване на горски разсадници в селата Шипка, Енина, Гюсово (Изворово) и Мъглиж, се ръководеха от казанлъшкия лесничей. През пролетта на 1904 г. е било извършено едно несполучливо залесяване от няколко декара с осен и бор на

изток от с. Шипка в местността „Катраниците“. През есента на 1904 г. бе извършено едно по-щастливо залесяване с дъбов жълъд около 30 декара по „Михов стенак“, и „Циганski дол“ в с. Шипка и 5—6 декара в „Мала речица“ в с. Енина.

Работите по залесяването тръгнаха по-деятелно през пролетта на 1905 г. заедно с увеличаване персонала на учреждението и с отпускането на сравнително достатъчни кредити; от есента на 1905 г., когато службата биде почти организирана, до моето напущане през 1907 г. всички работи на службата за укрепяване на пороищата се водеха напълно деятелно и всестранно.

Дотогава обаче пашата на добитъка беше навсякъде свободна, защото никакви места не бяха обявени за строго охранявани.

През юли 1907 г. Жан Ягершмидт, първи помощник на началника, който правеше своята генерална полугодишна ревизия на извършените работи, констатира в мое присъствие, че добре покаралите клейонажи в „Лясков дол“ (в землището на с. Шипка) и „Баба егрек“ (в землището на с. Изворово) се огризваха от добитъка и възбуди преписката по обявяването на строго охранителния режим. Тази преписка почитаемото Министерство може да намери в архивата на Бюрото.

Като резултат от тази преписка се е явило обявяването на строго охраняваните места от г-н казанлъшкия лесничей на 21 ноември 1907 г. със заповед № 7112.

При това обявяване на строго охранителния режим, предшествувано от предписанието на Министерството № 12674 от 11 юли и № 13459 от 23 юли 1907 г., Бюрото за укрепяване на пороищата е трябвало да отстоява стъпка по стъпка всяка педя земя било от населението, било от инертната горска власт. Така в Шипка то изгуби пространствата, които образуват водосборния басейн на „Гръцкото дере“, където имаше извършени укрепителни работи и залесявания за повече от 2700 лева. Тези пространства не са били вмъкнати в строго охранявания периметър и извършените укрепителни и залесителни работи са загинали под зъбите и краката на добитъка. По този начин то е трябвало да отстъпи пасището „Купаците“ (в шипченското землище), което в 1908 г. по заповед на началника на Бюрото е било ограничено с просека, прокарана от лесничея при селото Г. Атанасов.

През 1908 г., когато Бюрото за укрепяване на пороищата е разполагало с четирима горски стражари, строго охранителният режим изглежда че е започнал да се прилага, особено в селата Шипка и Мъглиж. Ако разграничението на периметрите и други необходими работи не са били направени, ако чл. 46 от закона за горите не е бил прилаган напълно, това се дължи както на настъпилата криза в персонала — смъртта на младия отличен лесовъд Константин Христов, напускането на службата от Ж. Ягершмидт, уволнението на Атанасов, преместването на Казанлиев, тъй и на обстоятелството, че по-голямата част от поставения под заповедите на г-н началника Ф. Вожьли персонал не ще да е бил достатъчно проникнат от съзнанието за важната зловредна роля на пашата спрямо поройното състояние на планините, особено на ония с южно и западно изложение, нито си е давал сметка за новите икономически условия в България и изискванията, които те налагат по отношение отглеждането на добитъка и пашата.

Доколко е вярно това, почитаемото Министерство може да съди от постъпката на лесничея В. Бочев през 1909 г., когато е замествал началника на Бюрото и за следствията от която аз в качеството си на управител на горските разсадници бях донесъл на г-н началника на Бюрото с рапорт № 37 от 28 януари 1910 г., изпратен от Бюрото в Министерството в първите дни на февруари 1910 г.

Освен тези причини друго едно важно обстоятелство е попречило на Бюрото за укрепяване на пороищата да приложи строгата охрана в някои от периметрите поради причини, които населението на с. Мъглиж смята, че са във връзка с изборите. С писмо № 2488 от 6 май 1908 г. до Мъглижкия общински кмет г-н казанлъшкия лесничей, без да вземе мнението на Бюрото и мимо неговото знание, е разрешил пашата в мъглижкия строго охраняван периметър, като си е позволил да изпрати препис от това си писмо за изпълнение на горския стражар Илия Шкуртев, който е бил подведомствен на Бюрото, а не нему. Навикнал да получава заповеди, стражарят Шкуртев не е уведомил Бюрото за това писмо и по такъв начин началникът на Бюрото г-н Вожьли научи за тоя факт едва през 1910 г. от мене.

На 31 декември 1908 г. за Службата по укрепяване на пороищата настъпи една неописуема криза: освен началника на Бюрото г-н Ф. Вожьли, свързан с държавата чрез контракт, целият персонал на Бюрото е бил уволнен и ни-

какъв кредит не е бил отпуснат за работите. Разбира се, при тия условия не е могло и да се мисли за съблюдаване на охраната, нито пък може да се допусне, щото повиканият в България специалист-чужденец да тръгне лично самичък да извършва работата на горски стражар. По-късно част от персонала е бил възстановен и за поддържане на разсадниците са били отпуснати 15 000 лева.

С персонала, който е имал, и с нищожния кредит г-н Вожьли се опитал през 1909 г. да въдвори охраната и да продължи залесяването. Но нестабилността на службата, малочисленият персонал, уволнението без видими причини на лесовъда г-н Паул Щегер, безумните и престъпни действия във връзка с пашата в с. Шипка, направени от лесничея при Бюрото В. Бочев, когато през 1909 г. след телеграфическото уволнение на г-н П. Щегер е замествал началника на Бюрото през времето, докато тоя последният отсъствувал от Казанлък — всичко това са били ред неблагоприятни обстоятелства за прилагането на чл. 46 от закона за горите.

При тези условия аз отново заех длъжността „управител на горските разсадници" при Бюрото за укрепяване на пороищата на 1 октомври 1909 г., след като бях отсъствувал от България от есента на 1907 г. Тези условия ми бяха изложени от бившия мой началник, дълбоко уважаемия г-н Вожьли, който апелира към моята добра воля за деятелно сътрудничество по прилагането на Закона за горите.

Първата работа, необходима във всяко отношение за прилагането на строго охранителния режим, беше, без всяко съмнение, провеждането и отбелязването на самото място границите на периметрите, но поради липса на кредит, от една страна, и поради напредналото време, от друга, тази работа биде отложена за 1910 г. При все това още през есента на 1909 г. се направиха необходимите формалности и се извършиха някои работи за установяване на пътищата, вървищата и водопоите в периметрите. При прилагането на закона за горите по отношение на пашата на 31 декември 1909 г. Бюрото биде принудено да даде една човешка жертва и само на случая трябва да се благодари, ако тази жертва вместо да бъде горският стражар, бе един от нападателите на тоя последния.

През пролетта и в началото на лятото 1910 г. биде извършено прокарването на границите на периметрите съгласно заповедта на казанлъшкия лесничей № 7112 от 21

ноември 1907 г. и съгласно чл. 46 от закона за горите там пашата биде съвършено забранена. Тези ограничения не минаха без протести от страна на населението, особено там, дето общинските власти, вместо да обуздават населението, го подстрекаваха. Така скотовъдното население на с. Шипка, след като на два пъти изпрати депутация в София в началото на 1910 г. да се оплаква от въведения от Бюрото строго охранителен режим и не дойде до никакви резултати, подстрекавано от кмета на селото, се готвеше с насилие да вкара добитъка си на паша в периметъра. Само разпорежданията на Министерството, хладнокръвието и тактът на чиновниците и служащите при Бюрото предотвратиха нежелателните истории и запазиха престижа на закона. И така:

В Шипка пашата бе съвършено забранена в границите на периметъра.

В Енина по едно протоколно решение, взето през април 1908 г от комисия в състав: началника на Бюрото, старозагорския районен горски инспектор и казанлъшкия лесничей, следваше да се отпуснат за паша на впрегатния добитък от началото на пролетта до 30 юли 1908 г. следните места, находящи се в границите на периметъра: „Арапенова нива", „Малкия Преслап", „Големия Преслап", „Потока" и „Караджалова нива", но понеже в протокола изрично се споменава, че общината предварително трябва да огради тези места и понеже тя, поканена, не направи това, пашата по тези места бе съвършено забранена до пролетта на 1911 г., когато общината се видя принудена да проведе ограждането. Едва тогава, писмено чрез акт, биде дадена от мене паша само за „Арапенова нива", защото в останалите места имаше извършена сеч и защото минаването на добитъка от „Арапенова нива" за „Караджалова нива" трябваше да става през сечището „Потока".

В Изворово (Гюсово) частните имоти, които се намират по „Саръ яр", „Дюдюкча" и „Карапча" не позволиха на Бюрото да приложи напълно строго чл. 46 от Закона за горите. При все това всички места, които се намираха във вътрешността на периметъра, бяха абсолютно забранени за паша; тя биде търпяна като временно и необходимо зло само по краищата на периметъра в съседство с работните земи; специалните нареждания по това, с одобрението на началника на бюрото г-н Вожьли са дадени от мене писмено в дневника на надзорника и почитаемото Министер-

ство може да провери това. При все това поради голямото неудобство, което представляват частните имоти, особено в Изворовския периметър, през 1911 г. още в ранна пролет аз предприех общо измерване на частните имоти в периметрите пред вид на тяхното отчуждаване било от общините, било от държавата и пред вид съставянето на план за пашата в онези места, дето тя би могла да се допусне. Това измерване току-що биде привършено и точните сведения за правото на собственост събрани, когато през май 1911 г. аз бях принуден да напусна казанлъшката секция, като оставя недовършена тази много важна работа, от която зависи укрепяването на „Кара дере“ и „Асащица“. Защото първоначалната причина за образуването на тези страшни порища са работните земи респективно по „Саръ яр“ и „Карапча“, така че всички укрепителни работи там биха били излишни, ако тези земи не се отчуждят или не се превърнат в ливади и ако пашата не бъде съвършено забранена или поне се извършва по план и правилник, строго контролирани.

В Мъглиж, както споменавам по-горе, се натъкнах на писмото на г-н казанлъшкия лесничей № 2488 от 6 май 1908 г. Аз се намирах в недоумение между предписанията на закона и онези на една законно установена власт. До уяснение на въпроса между Бюрото и казанлъшкото лесничейство на 12 март 1910 г. върху дневника на стражаря, като мотивирах своето решение, аз писмено позволих да се търпи до второ разпореждане създаденото от г-н казанлъшкия лесничей положение.

Усилените пролетни работи и необходимостта да се контролират те по-отблизо не дадоха време на Бюрото да се занимае веднага с тоя въпрос. Но след тоя период, през лятото на 1910 г., натоварен от г-н Вожьли в качеството си на заместник-началник на Бюрото повдигнах въпроса пред г-н казанлъшкия лесничей и го молих да отмени разпорежданията си с писмо № 2488/1908 г., като противоречаши на второто ми писмо по този въпрос по един съвършено неудовлетворителен начин. Тогава, като считах разпорежданията му с писмо № 2488/1908 г. за незаконни, с предписание до горекия стражар в с. Мъглиж писмено отмених разпорежданията си върху дневника му, дадени на 12 март 1910 г.

Прочее през лятото на 1910 г. всяка паша в границите и на мъглижкия периметър биде забранена. Всички по-

дробности и цифрови данни, които се отнасят до Мъглиж, както и заключенията, които се налагат от тях, почитаемото Министерство ще намери в рапорта ми до г-н началника на Бюрото № 292 от 7 април 1911 г., изпратен от Бюрото в Министерството няколко дни по-късно.

За по-подробно уяснение на онова, което следва, държа да уведомя почитаемото Министерство, че за да могат да се контролират стражарите и надзорниците на периметрите по един ефикасен начин, от една страна; от друга страна, за да избегна неясното разбиране от стражарите и надзорниците на разпорежданията, които бих им давал, както е ставало с устните нареждания на някои от моите предшественици, особено на онези от лесничея г-н В. Бочев; от трета страна, за да не се извиняват стражарите и надзорниците, че са забравили даваните им устни заповеди; най-после, за да се установят отговорностите, ако такива има в даваните разпореждания — по всички тия причини пръв аз въведох дневниците на стражарите и надзорниците такива, каквито съществуваха от началото на 1910 г. до 28 май 1911 г. Аз давах своите разпореждания всякога писмено и приучих подведомствените ми стражари, надзиратели и надзорници да изискват от началствующите лица писмени разпореждания и да изпълняват само тези разпореждания, като ги държех отговорни за всички отклонения от тях.

Ето това е точното положение на нещата относно пашата в строго охраняваните периметри в Шипка, Енина, Изворово и Мъглиж до 16 април 1911 г.

От всичко гореизложено се вижда:

1. Че никаква паша не е била разрешавана от г-н Вожьли; напротив, ред неблагоприятни обстоятелства са му налагали или да я търпи, или да не знае престъпния начин, по който тя е била разрешавана от други учреждения, или пък да възстановява забраненото и след като в негово отсъствие неговите недобросъвестни заместници са я позволявали.

2. Че план и правилник за пашата не е имало, но че тяхното съставяне е било на дневен ред, като единствено законно средство за използуването на тревата в строго охранителните периметри.

3. Че действително пашата е била забранявана, но че това е ясното и категорично положение на чл. 46 от закона за горите.

4. Че не е вярно твърдението на г-н Зайков, какво тя е била разрешавана по волята на управителя на горските разсадници, т. е. на мене. С възмущение отхвърлям твърдението му, че съм давал устни разрешения за пашата. Аз не само не съм давал устни разрешения за тая, последната, но изобщо не съм давал никакви — каквито и да било устни разпореждания на стражарите и надзорниците и моля почитаемото Министерство да застави началника г-н Зайков да докаже това си твърдение, което, бидейки несъобразно с истината, покрай неговия личен авторитет урони и авторитета му на длъжностно лице и на началник.

5. Че не е вярно, какво в периметрите било имало поляни, дето пашата никак не е била спирана. Ако началникът г-н Зайков визира Мъглиж, дето действително строго охранителният режим биде наложен едва през 1910 г., почитаемото Министерство има обяснението за това в писмото на казанлъшкия лесничей № 2488/1908 г. и началника г-н Зайков, комуто това е много добре известно, с по-голямо достойнство би могъл да обясни на Министерството действителните причини на тази аномалия, отколкото да крие собствените си грешки и онези на казанлъшкия лесничей с това, като ги отхвърля върху своя предшественик, чието отсъствие би могло да улесни заблуждаването на Министерството.

6. При условията, в които службата за укрепяване на поройщата беше поставена тъй дълго време, началникът й г-н Зайков я завари отлично организирана, с персонал дисциплиниран и фанатически предан на службата и население, свикнало да уважава законите. В навечерието на моето преместване от Казанлък, след като началникът г-н Зайков бе направил своята обиколка в с. Мъглиж и бе дал ангажимент за отпущане свободна паша преди изборите, когато той внесе елемент на разложение в тая служба, аз го молих така, както не съм молил никого на тоя свят, да му помогна за изработването най-бързо на един правилник и план за пашата, които да представя в Министерството. Аз го молих да запази персонала от деморализация, като не взима под внимание постороннните влияния на неотговорни фактори, които искаха уволнението или най-малкото разместването на този персонал. Аз го молих с всичко това да спаси престижа на закона и службата.

Напразно бяха всичките ми доводи. Те не можаха да убедят началника г-н Зайков, който вече получаваше

и изпълняваше предписанията на мъглижкия селски общински кмет.

Прочее, ако пашата е била разрешена без правилник и план, причините трябва да се търсят другаде, а не там, дето сочи началникът г-н Зайков. Ако действително почитаемото Министерство намира, че правилното функциониране на службата за укрепяването на пороищата е от капитална важност за страната и ако поиска, то лесно би могло да узнае действителните причини, които са накарали началника на Бюрото за укрепяване на пороищата г-н Г. Зайков да отпусне пашата в периметрите без план и правилник.

Гр. Карлово, 15 юли 1911 г.

Началник на Карловската секция:

(п) П. Г. Манджуков"

(За да дам горните обяснения, стана нужда да направя някои справки в архивата на Бюрото. Зайков ми отказа всякакъв достъп в тая последната и аз се принудих да напрягам паметта си, за да си спомня номерата и датите на споменаваните от мене в това обяснение официални документи.)

— — —

През времето, когато в началото на 1911 г. Г. Зайков бил в Карлово в качеството си на приемник на началника на Бюрото Ф. Вожьли, телеграфирал в Министерството:

„В Бюрото за укрепяване пороищата — Казанлък, има грамадни злоупотребления. Искам финансова ревизия."

Ревизията била произведена през първата половина на 1912 г. Понеже разбирах какви цели се преследваха, аз се принудих да пратя до финансовия ревизор в Казанлък с препоръчано писмо от 5. VI. 1912 г. едно заявление до него, в което молех да бъда повикан да дам необходимите пояснения.

Финансовият ревизор не ме повика за обяснения, но не можа да намери нито „злоупотребления", нито някакви нередности.

— — —

Първата ми работа, след като пристигнах в Карлово, беше да намеря помещение за Секцията и да го обзаведа с най-необходимия канцеларски инвентар: една маса, два

или три стола, един входящ и един изходящ дневник, един тефтер за завеждане сметките на секцията, една мастилница, няколко пародръжки и пера. Ако не ме лъже паметта, за всичко това загубих един ден. Веднага на следния ден предприех обиколка на поройните области в околията, като си взимах бележка в тефтерчето за всяко пороище отделно и като прилагах към тия бележки по една груба очна скица на водосборния басейн, на леглото и насипния конус. За измерване на разните наклони си служех с един дървен еклиметър — мое лично изделие. Тая обиколка трая десетина дни.

Току-що бях се върнал от обиколката, вървях по улицата в Карлово. Някъде към общинското управление един господин излезе от един дюкян и ме повика вътре. Каза ми името си — Георги Гърдев, печатар, редактор и издател на Карловския ежеседмичен вестник „Буря". Той ме запита:

— Вие ли сте началникът на новата служба по залесяването в Карловско?

— Да. Защо питате?

Георги Гърдев извади от чекмеджето на масата някакъв ръкопис и ми го подаде.

— Прочетете това!

Аз взех ръкописа, който беше едно писмо от лесничея при бюрото в Казанлък Недялко Казанлиев, с което той молеше редактора на в. „Буря" да помести във вестника си едно резюме от брошурата на Цоню Иванов, приложено към писмото. Казанлиев молеше да се предупредят жителите на Карлово и населението в Карловска околия да не ми оказват доверие и да не ми съдействуват, защото поради невежество, некадърност, бездеятелност и съмнителна честност съм бил преместен за наказание от Казанлък в Карлово.

Георги Гърдев ме запита:

— Е, какво ще кажете за това? Да поместя ли дописката в „Буря"?

— То си остава чисто ваша работа. Ако искате, ще я поместите; ако не искате, няма да я поместите. Аз не съм дошъл в Карлово, за да ви уча какво да правите. Ще направите това, което ви заповяда вашата съвест и вашият дълг като гражданин и журналист.

Излязох от печатницата, без да кажа друго. Трябва да отбележа, че Георги Гърдев излезе почтен човек: след като

съм излязъл, той помислил няколко минути и хвърлил клеветническите книжа в коша. Впоследствие, както лично, така и във вестника си, той се явяваше в морална подкрепа на тая нова служба в Карловско.

— — —

По онова време — 1911 г. — карловски лесничей беше Христо Попов, родом от Карлово. След като направих първата генерална обиколка на поройните области в Карловско и си взех бележки за местата, където трябваше да се въведе охранителен и строго охранителен режим, аз се срещнах с лесничея Хр. Попов, комуто дадох своите бележки и го помолих на основание на закона за горите да определи със заповед границите на периметрите.

Няколко дни след тая наша среща лесничеят Христо Попов издаде заповед № 2675 от 12 юли 1911 г., с която обяви охраняваните и строго охраняваните области в землищата на градовете и селата в Карловска околия с точно определение на техните граници и ги постави под ведомството на новооткритата секция за укрепяване пороищата и залесяването. По тоя начин Карловската секция още при откриването си биде поставена в много по-благоприятни условия за охрана и работа от онія, в които беше поставено Казанлъшкото бюро за укрепяване на пороищата до 1910 г.

Изобщо през цялото време на службата му в Карлово лесничеят Христо Попов се явяваше в пълна и безрезервна подкрепа на службата за укрепяване на пороищата.

Въпросът за пълната и безусловна забрана на пашата в строго охраняваните периметри в Карловско и специално в Карлово и Сопот не беше така лесен за разрешаване, защото в тях се включваха части от високопланинските пасища, продадени на каракачаните за срок до края на есента на 1911 г. В онова време, когато предизборната треска беше помрачила умовете на онія, които стояха начело на управляващата коалиция в Карловско, по въпроса за високопланинските пасища трябваше да се пипа тактично и предпазливо.

След като се съвещавахме с Христо Попов, решихме да не усложняваме нещата и да търпим създаденото положение до есента, когато по договора изтичаше срокът. А за следната година в онія пространства от високопланинските пасища, които са включени в периметрите, строго охранителният режим да се въведе на общо основание.

— — —

Когато ме преместиха от Казанлък в Карлово, най-добрите надзиратели и работници в Казанлъшкото бюро за укрепяване на пороищата станаха предмет на непрекъснат тормоз от Зайкова и Цоню Иванова. Няколко дни, след като уредих канцеларията и положението на службата в Карловско, писах на моите бивши служащи, между които на Тодор Дянков и Пеню Ганев да дойдат на работа при мене в Карлово. След моето писмо те веднага дойдоха.

Едва месец след идването ми в Карлово се почна постройката на бараж № 1 в пороището „Червените брегове". Надзора по него поверих на Тодор Дянков.

Чрез Пеню Ганев въведох строго охранителния режим в периметъра на с. Рахманларе, където турското население на селото нямаше даже идея за забраната, ограничението и регулирането на пашата. Впрочем славата на Пеню Ганев беше проникнала в Карловско и същите ония рахманларски турци, които по-рано пред очите на горските стражари вършеха всевъзможни нарушения на Закона за горите, след поемането охраната на периметъра от Пеню Ганев даже и не помислиха да вкарват там добитъка си.

— — —

През лятото на 1911 г. Министерството увеличи персонала на Карловската секция, като ми изпрати един геомер — Велизар Николов, родом от София, завършил Петербургския „Лесной институт", и лесничея Никола Табаков, родом от Добрич, завършил лесовъдство в Германия.

Велизар Николов имаше солидни знания и подлагаше всичко на обстоятелствено обсъждане. Но беше бездеятелен и лишен от дух на инициатива.

Никола Табаков — Чолака, както го наричаха колегите му, беше без пръсти на двете си ръце: когато бил малък, паднал в огъня, където изгорели пръстите му. Останали бяха само малки чуканчета от палците и кутретата. И с тия сакати ръце той рисуваше като същински художник, чертаеше чудесно и свиреше очарователно на цитра; а като държеше писалката с чуканчетата от палеца и кутрето на дясната си ръка, той пишеше много красиво.

Никола Табаков беше скромен, много работлив и аз с благодарност си спомням за него. Със своя велосипед, на

който яздеше като акробат, той осигуряваше постоянен контрол върху охраната на периметрите и върху работите по постройката на живите и каменните укрепителни съоръжения в сериите, които бяха много отдалечени от Карлово, като Клисура, Текия и Рахманларе.

Пред главния инспектор на горите при Министерството Ст. Брънчев, който през август 1911 г. беше дошъл в Карлово по техническа ревизия, аз имах неблагоразумието да се похваля от деятелността на Табаков, който в това кратко време беше станал мой незаменим помощник. Няколко дни след това в Карловската секция се получи предписание от Министерството, с което Никола Табаков биде преместен от Карлово и изпратен — ако не се лъжа — в Поибрене, Панагюрско.

— — —

Към края на лятото или в началото на есента на 1911 г. на мястото на Никола Табаков Министерството ми изпрати за помощник К. Б.

К. Б. беше завършил лесовъдство в гр. Ламберг, Австрийска Галиция, и при дохождането му в Карлово имаше чин помощник-лесничей. Той беше млад, 27—28-годишен момък, със здраво, набито телосложение, със сини очи, червеникави коси и мустаци.

Поради многото работа в новосъздадената секция, особено след преместването на Табакова, аз не можех лично да контролирам шестте серии: Калофер, Карлово, Сопот, Рахманларе, Текия и Клисура, проснати по южните склонове на Стара планина на повече от 60 километра разстояние. Заставен бях да поверя на К. Б. контролата на половината от сериите. Преди окончателно да направя това, за да разбера до каква степен ще мога да му се доверя, аз го изпратих да ръководи есенното залесяване на „Трапито“ — местност, находяща се непосредствено на североизток от Сопот. При една моя контролна обиколка из сериите посетих и „Трапито“. Там, при езерото, заварих десетина работници и работнички, които дошли на време, но не почнали работа, защото чакали К. Б. От скука един от работниците беше изкопал няколко дупки, а една от работничките посаждаше фиданки в тях, но така, че върховете им бяха заровени в земята, а корените стърчеха над почвата — за да не урочасвало залесеното...

Наредих до идването на Б., за да не се губи време, работата да почне. Стана 10—11 ч. преди пладне, а Б. все още не идваше. Аз оставих най-усърдния от работниците да надзирава и ръководи по-нататък залесяването и отидох в града да се уведомя защо не идва Б. Намерих го в кръчмата на хаджи Димитра, съседна с бащината къща на Иван Вазов. Б. гуляеше в компанията на няколко млади и охолни сопотски безделници. Щом влязох, той стана и се разбърза — имал работа по залесяването, та затова не ще може да остане повече ...

Една сутрин Б. дойде от Сопот в Карлово и влезе в моя кабинет. Още с влизането си той извика при нас Неча, разсилния, едно младо момче:

— Нечо, занес тоя броунинг на Сидора да го поправи — каза Б.

Сидор беше техник, който поправяше пушките на карловските ловджии.

— Представи си, — обърна се той към мене — снощи в дюкяна на Хаджията в Сопот се запрепирахме с Рачев, шивача. Два пъти стрелях в него, но броунингът не хвана. Трябва да е развален.

Аз поисках оръжието. Б. ми го подаде. Проверих патроните: капсулата на първия от тях, личеше си, е била ударена два пъти с жилото. Аз напълних магазина отново, отворих прозореца, насочих дулото нагоре и натиснах спусъка. Броунингът изгърмя и изхвърли гилзата на изстреляния патрон, която издрънка на пода.

— Имал си щастие! — казах на Б. — Само на щастливия случай трябва да благодариш, че снощи не си станал убиец и че днес не си зад решетките. Броунингът ще остане при мене, за да не стане някое чудо, та да се компрометира службата в Карловско!

След тази случка за мене стана ясно, че Министерството ми е пратило Б. не за да ми помага в службата. След като обмислих добре и претеглих на везни положението, още същия ден написах и изпратих в Министерството един рапорт, с който молих Б. да бъде повишен в чин „лесничей“ поради неговото удивително усърдие и умело ръководене на полските работи. Бях уверен, че Министерството ще направи точно обратното на това, за което го моля. И не се излъгах.

От друга страна, аз умишлено „забравих“ да прибера от масата тоя си рапорт, та да дам възможност на Б. да го

прочете и той. След една-два седмици напомних на Министерството за рапорта и след това често почнах да моля да бъде възнаградено с исканото от мене повишение усърдието на тоя чиновник.

Най-после Министерството се хвана на въдицата. Един прекрасен ден към края на 1911 г. Б. бе повишен в чин „лесничей“ и изпратен, ако не ме лъже паметта, в Чехльово или Чепино — не си спомням добре.

След като подписа акта за напускане на секцията, аз поканих Б. на прощална вечеря в „Сливата“, както се наричаше дюкянът-кръчма на Иван Сливов в Карлово. На тая вечеря бяха и печатарят-журналист Георги Гърдев, на когото обикновено поверявах моите служебни радости и скърби, и Ангел Кунчев, иже нарицаемий „Ангел Даскаличин“, книжар, известен в Карлово и околията с прословутия си успех между селските даскалици. Когато по време на вечерята бяхме в най-весело разположение, аз запитах Б.:

— Знаеш ли защо ти давам тая вечеря?

— Разбира се! Защото изпращаш свой колега, с когото се разделяш със съжаление.

— Не, мили! Давам ти тая вечеря от радост, че се отървах от тебе!

— Ах, ако знаех! Всичко щях да направя, за да остана тука, та да те накарам да пощурееш!

— — —

Още при първата си обиколка на поройните области в Карловско случайно се запознах с един селянин от с. Дерелий, Карловско, някой си дядо Ранчо Найденов, по прякор Водния.

Тоя човек имаше една страст — да се бори с водните течения. Разбира се, до нея го бяха довели чисто практически съображения. Той имал ливада покрай р. Стряма, която при поройни прииждания заливала и затлачвала неговата ливада. Дядо Ранчо Найденов бил принуден да се бори с високите води на реката и чрез разни изкуствени съоръжения я принудил да тече в своето естествено корито и да не затлачва ливадата му. Понеже няколко десетки години се беше борил с водите на Стряма и ги беше победил, извадили му прякор Водния.

Този дядо Ранчо Найденов беше построил край Стряма разни плетища, сандраци и др., които да задържат мате-

риалите горе, като ги беше разположил перпендикулярно на водното течение. Край брега на реката той беше направил „леси“, както ги наричаше, построени в съседство с неговата ливада. Това бяха ниски, кръстосани плетища, имащи за цел да утайват дребните материали и тинята, така че да се увеличи пространството на ливадата. Разказваха ми, че всичките ливади на дяда Ранча Найденов, а те заемаха едно голямо пространство край реката, са били по-рано легло на Стряма и са били отвоювани от него по тоя начин.

Дядо Ранчо Найденов беше успял да уреди въпроса така, че всяка година получаваше помощ от Пловдивската окръжна постоянна комисия за борба с високите води на Стряма. По такъв начин за своите съоръжения разходвал сумите от постоянната комисия и спечелените от него места за ливади не му коствали абсолютно нищо.

Много години, преди да се зароди в България идеята за строеж на язовири с цел да се напояват работните земи в полето, дядо Ранчо Найденов си беше съставил един план за използуване на дъждовните води, които падат по северните склонове на Средна гора и за тяхното съхраняване чрез преградни стени с цел да се напоява цялата Стремска долина.

Дядо Ранчо Найденов беше неграмотен човек. Той не беше ходил в Европа или Мала Азия, където хората отдавна използуват по тоя начин дъждовните води. Планът му за напояването на Стремската долина си беше чисто негов. Но той остана само една негова неизпълнена мечта, защото дерелийските му потури не внушаваха доверие и нямаха тежестта на инженерска диплома по водите...

— — —

Примерът на дядо Ранчо Найденов ме зарази — да искам и аз помощ от Пловдивската окръжна постоянна комисия. При изготвянето на проектите за следната 1912 г. в гореказаната постоянна комисия аз изпратих необходимите девизи и други книжа с молба да ми се отпуснат исканите суми за работите, които предстоят да се извършат през 1912 г. за укрепяването на пороищата и залесяването в Карловска околия.

„Апетитът идва с яденето“ — казва поговорката. След като поисках суми от постоянната комисия, мина ми през ума: „Защо да не поискам суми и от общините? Те са за-

интересовани повече от постоянната комисия от работите по залесяването и укрепяването на пороищата."

Така щото преди края на 1911 г. аз изготвих проекти и книжа за залесяване и укрепителни съоръжения с общински суми в землищата на Калофер, Карлово, Сопот, Рахманларе, Текия и Клисура, чиито общински съвети молех да предвидят в бюджетите си за 1912 г. исканите от мене суми за работите на секцията през гореказаната година.

Общините вписаха в бюджетите си суми, по-малки от ония, които бях искал. Но и те, като първоначални, бяха добре дошли за завежданата от мене служба.

— — —

И тук, в Карловско, службата за укрепяването на пороищата настрои срещу себе си овчарите поради забраната или ограничаването на пашата, както и тузовете на политическите партии, които не можеха да разиграват секцията.

Беше ранната пролет на 1912 г. В Карлово предстояха избори за кмет и общински съветници. Една сутрин, на отиване към помещението на секцията, видях стръмните и голи поли на Стара планина от „Сипея" до „Голак", пълни с кози и овце, плъпнали нагоре из периметъра. Наредих веднага да ги свалят и да се съставят актове на нарушителите. След час около 30 души овчари изпълниха помещението на секцията.

— Ние не сме виновни, господин началник! — казваха те. — Снощи служащите при Градския съвет идваха при нас от къща в къща да ни казват, че отсега нататък пашата в периметъра е свободна. Какво сме ние криви, че ни излъгаха?

— Ами вие малки деца ли сте, та да се лъжете? Вие знаете, че периметърът се охранява от Секцията. Защо не дойдохте тук да се осведомите със сигурност свободна ли е пашата в периметъра или не?

В края на краищата дойдохме до едно споразумение, до каквото бяха дошли преди четири години Вожьли и кметът на с. Мъглиж Петко Атанасов: аз няма да дам ход на актовете, ако в продължение на една година от днес, те, овчарите, не пускат добитъка си на паша в периметъра. Ако през това време някой от тях, който и да било, пусне там добитъка си на паша, ще се счита, че всички те са на-

рушили настоящето съглашение и на актовете ще се даде ход, при което ще се таксуват като рецидив.

След подписването на това съглашение от всичките овчари аз донесох за него в Министерството с молба да потвърди направената транзакция. Министерството ми отговори по същия начин, както по-рано: „В българския закон за горите не се предвижда транзакция. Дайте ход на актовете!"

Да дам ход на актовете след постигнатото съглашение между службата и нарушителите, значеше да направя от тия неволни нарушители отчаяни рецидивисти по Закона за горите. На свой личен риск и отговорност аз не направих това. И не се разкайвам, защото по тоя начин унищожих нарушенията по Закона за горите в Карловския строго охраняван периметър.

— — —

Сопот също почна да реагира против службата, която наложи забрана и ограничи пашата. Никъде Стара планина не беше така гола и обезлесена, както над Сопот. Никъде южните склонове на тая планина не бяха така разядени. Дървесната растителност в Сопотския балкан беше сведена до състояние на шубарлаци, високи 20—30 см, постоянно огризвани от добитъка, които приличаха на тръни. А то значеше, че никъде злоупотребата с пашата не беше така голяма, както в Сопот. Естествено и реакцията против забраната, ограничаването и регулирането на пашата беше най-силна в Сопот.

Няколко дни, преди да почнем там залесяването, се беше случило следното. Един сопотчанин отишъл в Балкана „за дърва", както наричаха там съчките от огризаните храсти, които покриваха плещите на сопотската Стара планина. Той насякъл с косер един товар съчки и отишъл да доведе магарето си, което било пуснато да пасе. През това време по пътеката минал друг сопотчанин. Като видял насечените съчки, той натоварил своето магаре и си продължил пътя към Сопот. Двамата се срещнали и се запрепирали за съчките, сборичкали се и извадили ножовете. В края на кавгата единият от тях беше убил с нож своя съгражданин.

Между работниците по залесяването в Сопот имаше един, чието име беше Васил Чиплакът (Васил Голия). Извънред-

но силен физически, мълчалив, кротък, добросъвестен и изпълнителен, той беше един от най-добрите работници.

Но всеки кон си има свой табиет и всеки човек — своите особености и навици. Понякога съвсем неочаквано Васил Чиплакът от човек кротък, добросъвестен и изпълнителен, без каквато и да е видима причина ставаше буен, свадлив, небрежен към работата и извънредно зъл. В такива моменти трябваше много такт и умение от началствуващите лица, за да влезне той в обикновеното русло на живота. Особено възбудително му действуваше спиртът, който при него сякаш събуждаше звяра в човека.

Цяла седмица той не слагаше в устата си капка питие. В събота вечерта на връщане от работа обаче се отбиваше в дюкяна да глътне една-две чашки ракия и след това, пак така кротък и мълчалив, си отиваше в къщи. Жена му го чакаше на пътната врата и го посрещаше. Но щом усетеше, че е пил, веднага хукваше, отиваше някъде из съседите и оставаше там до сутринта. Как го усещаше, че е пил, един господ знае, но го усещаше.

Една събота вечер Васил Чиплакът се връщал от работа с едного от съседите си. Отбили се в дюкяна да пият по една чашка ракия и си продължили пътя. На влизане в къщи Васил Чиплакът предложил на съседа си да заповяда в дома му да си приказват. Влезли в стаята, чийто прозорец с дебели дървени пръчки гледал към улицата. Васил Чиплакът поканил съседа си да седне на миндера, заключил вратата, извадил от долапа един нож, който започнл да точи с билгията, и казал:

— Комшу, слушай! Кокошки имах — заклах ги, гъска имах - заклах я, котка имах — заклах я, куче имах — заклах го, магаре имах — заклах и него. Всичките живини, които имах — всички ги заклах, за да ги видя как умират. Човек не съм клал и не съм видял как умира заклан човек. Та, санким, поканих те тая вечер у дома да те заколя, та да видя заклан човек как умира . . .

Съседът му се спуснал към вратата, но тя била заключена; опитал се да строши дървените пръчки на прозореца, но не успял. Васил Чиплакът почнал да го успокоява:

— Ти бъди рахат, комшу! Не бой се! Аз го точа ножа, та нема да усетиш нищо! Само ще те тръкна малко по гушата . . .

Съседът му почнал да вика, колкото му глас държи, дърпал се и не оставял гушата си открита. Събрала се махалата, изкъртили вратата и отървали човека . . .

— — —

Обстоятелството, че сопотчани често прибягваха до ножовете, ме накара да се замисля върху въпроса за провеждане ефикасна охрана на местата, които предстояха да се залесяват, на съоръженията, които ще се построят, и изобщо на периметъра в землището на града.

По онова време Карловската секция за укрепяване на поройщата не разполагаше с щатни горски стражари. За тая работа аз използувах работници-надничари, но те нямаха право да съставят актове за нарушения по закона за горите. Такива се съставяха от общинските или държавните горски стражари, при което секционните пазачи фигурираха в актовете като откриватели и свидетели на извършените нарушения.

Пазачът на сопотския периметър не трябваше да бъде сопотчанин, за да се избегне пристрастието при охраната. Той не трябваше и да живее в Сопот, за да не може населението да следи кога е в квартирата си и кога е по обиколка. Затова още в началото построих една барака в землището на Сопот, в местността „Трапито" при езерото на около един — един и половина километра североизточно от града. Тая барака беше предназначена за жилище на пазача. Измежду няколкото кандидати избрах за пазач на Сопотската серия един 30-годишен, пъргав, подвижен и буден селянин от с. Арапово, Карловско, някой си Христо Кесарев.

Според поставеното от мене условие той се посели в бараката на „Трапито" заедно с кучето си, — едро, силно и много зло овчарско куче. Христо Кесарев трябваше да прави своите всекидневни обиколки на периметъра придружен от кучето, за да не бъде изненадан. Така обаче бараката му оставаше неохранявана и аз наредих на Кесарев да доведе от своето село и другото си куче: едното, за да варди бараката, а другото — да го придружава по време на обиколките. За храна на двете кучета секцията разходваше около 20 лева месечно.

Още след първите две-три нарушения сопотчани разбраха, че при такава охрана те не ще могат безнаказано да пускат добитъка си на паша в периметъра.

— — —

Не си спомням точно на кой голям сопотски празник през септември 1911 г. в града беше свикан митинг против предстоящото залесяване и ограничаването на пашата, наложено от секцията за укрепяване на пороищата. Аз научих за него и заминах за Сопот.

Когато по шосето дойдох до моста на дерето Суловрач, всичките камбани в Сопот почнаха да бият с чести удари, на тревога, както по време на пожар.

— Посрещат ме с камбани като хаджия или като владика! — мина ми през ума.

Аз слязох в хана, оставих коня и отидох в училището, където бе свикан митингът.

По онова време Сопот броеше около 5000 жители. Салонът на училището беше претъпкан, мнозина стояха в коридора, а една значителна част — вън от училището, натрупани около входната врата. На митинга се беше стекъл целият Сопот.

Всички ме познаха и когато доближих, сториха ми път. Аз се промъкнах из коридора и влязох в салона. На сцената беше застанал адвокатът Н. Коков, сопотчанин, който отдавна беше окачил адвокатството на пирона. Той беше нисък на ръст, тантурест, с много черна коса и мустаци. В момента на влизането ми той обвиняваше кмета Иван Манчев, че по негово настояване Министерството на търговията е установило в Сопот „клон“ от Карловската секция за укрепяване на пороищата и залесяването; че тази секция чрез забраната и ограничаването на пашата ще лиши от поминък населението на града. Множеството демонстративно изразяваше съгласието си с Н. Коков и своята неприязън към кмета. След Коков Ив. Манчев се качи на сцената да се оправдава и в заключение каза:

— ... Така че аз не съм искал от Министерството да установим в Сопот „клон“ от секцията за залесяването. Ето тука между нас е началникът на тая секция. Аз го моля да дойде тук на сцената, и да каже на всеуслишание по мое искане ли е учредена в Карловско и специално в Сопот тая служба?

Нямаше къде да шавам. След слизането на кмета от сцената се качих аз. Почнах да обяснявам, че поради обезлесеното състояние, до което е бил докарн Сопотският балкан вследствие злоупотребата с пашата, е станало наложи-

телно нейното ограничаване, както и залесяването и укрепяването на пороищата в Карловско.

Длъжен съм да отбележа, че сопотчани слушаха внимателно и се държаха прилично. Една група жени, които стояха прави в салона от лявата ми страна, близо до сцената, следяха с най-голяма заинтересованост онова, което говорех. Те бяха жени на овчари. Когато изтъкнах необходимостта от ограничаване и регулиране на пашата, една от тях се обади и в тишината на салона се разнесе нейният креслив глас:

— Слушате ли, мари? Вижте само какво наопаки приказва?

Нека си призная, че се почувствувах много неловко. Оставаше само някой да извика: „Дръжте го, бре!", за да отиде на вятъра моето красноречие, и началническата ми персона! Надве-натри аз приключих с моите убедителни аргументи и побързах да слезна от сцената. Тълпата ми отвори път и аз с облекчение излязох от училището.

Въпреки това от тоя ден насетне, докле служих в Карловско, Службата за укрепяване на пороищата не срещаше в Сопот почти никакви неприятности и мъчнотии. Сопотският кмет Иван Манчев, бивш книговезец, беше всякога в услуга на завежданата от мене служба.

Една вечер няколко души овчари бяха проследили и нападнали в тъмното на улицата Иван Манчев. Нанесли му бяха побой и му бяха счупили две ребра. След неговото оздравяване с него и с още няколко сопотчани отидохме в „Трапито", където оградих и кръстих най-хубавото от залесените борчета с името „Бор Иван Манчев". По-късно всяка вечер до края на живота си бившият сопотски кмет отиваше на разходка в „Трапито" и се радваше на борчето, което носеше неговото име — радост, купена с цената на двете му счупени ребра...

— — —

Ако и да ме бяха изслушали с внимание и без апострофиране, ако и почтително да ми бяха сторили път на излизане от училището, ако и външно да не проявяваха неприязън към завежданата от мене служба, сопотчани не бяха се помирили със съществуващото положение и не бяха сложили оръжието. Те имаха свои съграждани в София, някои от които с голямо влияние пред Министерство-

то. Прочее през май 1912 г. те предизвикаха идването на началника на Отделението за горите Константин Байкушев в Карлово. Заедно с мен той обиколи поройните области в землищата на Карлово и Сопот, изслуша оплакванията на карловския и сопотския общински градски съвети против наложените от секцията ограничения на пашата, както и доводите, които налагаха тези ограничения. Без да изкаже каквото и да било мнение, той замина за София. Няколко дни след неговото заминаване в секцията се получи телеграма от Министерството, доколкото помня, със следното съдържание:

„Веднага освободете за паша местата, искани и посочени от населението на началника на горите при посещението му в Карлово и Сопот".

Без да се колебая, веднага отговорих на телеграмата с телеграма:

„Всичко, което законът и техниката позволяват, е направено още при установяването на Службата за укрепяване поройщата в Карловско. Ако Министерството настоява да се разреши пашата в строго охраняваните места, моля го да направи това чрез другиго, а не чрез мене."

Когато моят приятел Георги Гърдев, редакторът на вестник „Буря", узна от мене съдържанието на телеграмата, ми каза:

— Но то е все едно, че си подаваш оставката!

— Че има ли смисъл да служи човек — му отговорих аз, — само за да прилича на ветропоказателна въртележка?

В Карлово и Сопот бяха научили съдържанието на разменените телеграми между мене и Министерството. И понеже секцията продължаваше да прилага строго охранителния режим със същата строгост, между заинтересованите се повдигна истинска буря и те със сарказъм ми казваха в очите:

— Сайбиси верир, телял вермес! (Собственикът дава, глашатаят не дава!)

Идването на Байкушев и телеграмата на Министерството подриха авторитета на секцията и се отразиха извънредно зле на службата. Карловци и сопотчани удвоиха усилията си против режима на пашата, но аз останах непреклонен в провеждането на строгата охрана на периметрите. Най-после те бяха успели да склонят министъра на земеделието Димитър Христов, родом от Градец, Котленско, да посети местата и лично да се убеди в правотата на техните рекламации.

През втората половина на август 1912 г. в Карлово пристигна министърът Д. Христов. Заедно с мене той направо замина за град Клисура, за да направи обща обиколка на района, където секцията беше предприела своите залесявания и укрепителни съоръжения и откъдето в Министерството се получаваха оплаквания от строгия режим за пашата, наложен от секцията.

В Клисура ние току-що бяхме завършили големия бараж в горното течение на „Зли дол" и строяхме оня в средното течение на същия дол под пътя, който води от с. Рахманларе за гр. Клисура. През есента на 1911 г. и пролетта на 1912 г. бяхме залесили стръмните, разядени голини по „Гюндера" около пороищата „Дименца" и „Сипеица", северно от градчето. Изглежда, че министърът Д. Христов остана много доволен от извършените работи.

На връщане към Карлово се отбихме да посетим залесените места в „Сьофюрджика" (в землището на с. Рахманларе). Министърът остана възхитен от почти стопроцентовото прихващане на залесените фиданки. При пороището „Бялата глина" (в сопотското землище) разгледахме залесяванията и няколкото клейонажа, построени през пролетта на 1912 г. След това възлязохме до мъжкия манастир, където ни посрещна единственият му калугер. Спряхме да починем в двора на манастира при чешмата, която носеше, издълбан върху отвесната мраморна плоча, следния надпис:

„Катъ пиешъ и ся изправишъ,
Пътниче да не забравишъ.
Че турчинъ мя е развалил въ 1876 г.
А поднови мя Рафаилъ въ 1878 г."

Пропити всецяло от описаните в „Под игото" спомени на Иван Вазов от манастира в навечерието на Априлското въстание, ние отидохме направо към „Трапито". Посетихме разядените ярища и направените укрепителни съоръжения в „Дълбоки дол", а след това слязохме в Сопот, в къщата на Луизов, където щеше да гостува министърът.

Към 4 часа след пладне Д. Христов повика в къщата на Луизов своите сопотски политически съмишленици и им държа една беседа, която никога няма да забравя. Ако и да работех от няколко години по залесяването и укрепяването на пороищата, аз не бих могъл така добре и с толкова убедителни аргументи да защитя делото, на което служех.

В края на своята беседа министърът Д. Христов препоръча на своите сопотски политически приятели да се явят в подкрепа на Службата за залесяването и укрепяването на поройщата, защото тя ще даде сигурност на земеделието в околията и ще извади от мизерия както Сопот, така и всички населени места в околията, чиито полски имоти и жилища се засипват, опустошават и застрашават от поройщата. Той одобри напълно моето твърдо поведение и ми пожела същата деятелност и за в бъдеще.

Тая негова беседа никак не се хареса на сопотчани, които очакваха съвсем друг резултат след направените от тях постъпки пред Министерството в София.

— — —

Понеделник, 17 септември 1912 г. Тоя ден ме завари в обиколка на Калоферския строго охраняван периметър, на залесените места по „Св. Никола", „Кошовете", „Гробищата", „Платнищата" и на клейонажите, построени тая пролет в поройщата „Гальов дол" и „Кукувич". Навсякъде се носеше дъхът на приближаващата се буря; всеки бързаше да тури в ред търговските си и стопански работи. Носеше се слух, неопределен, но настойчив, за близка мобилизация и война.

След обиколката на калоферския периметър аз се качих на велосипеда и се смъкнах надолу по „Стражата". Преди да стигна до Метиризово, в лозята на селото видях бай Гърди, кръчмар, в чиято кръчма на шосето за Карлово обикновено се спирах на почивка. Бай Гърди беше дал капаро за гроздето от едно лозе с метиризовски мискет и сега броеше кютуците на лозето, мереше го с големи крачки и пресмяташе нещо на пръстите си.

— Бай Гърди! — извиках му аз. — Зарежи сега тая работа! Не си ли чул какво се разправя?

— Чух. Щяло да има обща мобилизация, ще се рече — война.

И той продължи да мери лозето и да пресмята на пръсти. Когато дойде при мене, той прибави:

— Войната си е война — градушка. Бог да пази, в която къща удари! Но народът си е народ — всеки иска да яде и да пие. Та рекох, няма да е зле, ако се погрижа за пиенето на аскера, дето ще минава оттука...

Аз пристигнах в Карлово, набързо турих в ред канцеларията, счетоводните книжа, оправдателните документи и се прибрах в квартирата си. Вечерта се обяви с барабан общата мобилизация. Малко по-горе от моята квартира, по улицата и в кафенето на Армянов, викаха „ура!“ и стреляха с револвер нагоре във въздуха.

Най-после! Цирея се беше пукнал! От няколко месеца насам в пресата постоянно се пишеха статии, в които се превъзнасяха „военните добродетели“ на българския народ; ежедневно властта устройваше митинги с една и съща резолюция: „Война против азиатския тиранин за освобождението на братята-роби отвъд Рила“.

— — —

Първата половина на Балканската война свърши. Неоспорвани от никого, в български ръце оставаха град Одрин, спечелен след петмесечна обсада и повече от 2700 души, убити при превземането на 13 март 1912 г. стар стил на укрепленията „Айваз Баба“ и „Хаджийолу“ (извън избитите при „Юруш“, „Сели-йолу“, „Гечкенлий“ и измрелите от тифус и холера около Одрин и Чаталджа войници). Неоспорвана от никого остана и територията до чаталджанските позиции. В Лондон биде подписан мирът между балканските съюзници България, Сърбия, Черна гора и Гърция от една страна, и Турция, от друга. Македония и Тракия до Чаталджа бидоха отнети от Турция.

След свършването на войната, през чиято втора половина сърбите и черногорците бяха удържани от българите при връх Повиен, а гърците — при Лахна, турците, които дотогава бяха удържани при Чаталджа, настъпиха и без каквото и да било съпротивление си взеха обратно Одрин и територията до старата граница при с. Хебибчево (сегашното с. Любимец). Възползуван от настаналата бъркотия, румъните направиха една военна разходка из България и, без да пукне пушка, стигнаха до София и Карлово.

България биде разгромена. Цар Фердинанд, който беше забъркал тая каша, избяга от София в Кюстендил, по-близко до войската, която удържаше при връх Повиен сърбите и черногорците. Положението на цар Фердинанд както вътре в страната, така и вън от нея беше съвсем разклатено. Кабинетът биде сменен. Генадиев биде повикан да стане министър на земеделието.

На цар Фердинанд бяха известни връзките на Н. Генадиев с дипломатическите кръгове в Европа. Ако и министър на земеделието, всъщност той — Н. Генадиев — ръководеше международната политика на царството, за да спаси онова, което още можеше да се спаси след пълната катастрофа.

— — —

На 25 септември 1913 г., щом се върнах от фронта, аз се явих при началника на Отделението за горите Стоян Брънчев. Помолих го да ме премести в Казанлък, където живееше семейството ми и където службата ми налагаше да довърша работите според програмата на Вожьли, докарани от Г. Зайкова в хаотично състояние. Брънчев ми отговори:

— Няма да ви преместя! Имам свои съображения за това!

— Какви са тия съображения?

— Не считам за нужно да ви ги кажа. Ще служите и ще работите в Карлово.

— Моля ви чрез преместването ми в Казанлък да поправите несправедливостта, която извършихте спрямо мене, а също и грешката, която направихте с това спрямо службата!

— Няма да ви преместя в Казанлък и туй-то! Нека ми заповяда министърът — тогава!

От Министерството отидох право в дома на Н. Генадиев, който по това време живееше някъде към старинната църква „Св. София“ — ако не ме лъже паметта, на улица „Московска“. Генадиев ме задържа за обяд. След като научи защо съм ходил в Министерството и какво са ми казали, той взе телефона, поиска началника на горите и заповяда на Брънчев:

— Веднага изгответе заповед за преместването на Манджуков в Казанлък и ми я пратете да я подпиша!

След няколко минути от дворецa дойдоха да викат Н. Генадиев при царя по някаква бърза работа.

— Предайте на Негово величество, че ще мога да дойда след не по-малко от един час! — каза Генадиев на дворцовия пратеник. А след като тоя последният си излезе, добави: — Да чака! Такива мръсотии натръшка величеството, а сега вика: „Елате да ме спасявате!“ Да чака!

— — —

Аз изпълних съвета на Вожьли — да не обръщам внимание на хулите и клеветите. Но след преместването ми през есента на 1913 г. от Карлово в Казанлък заварих като лесничей при секцията един от хулителите Цоню Иванов. Как да постъпвам сега спрямо него като негов началник?

Можех да искам неговото преместване от Казанлъшката секция и бях сигурен, че ще добия това от Министерството. Но това значеше да покажа, че хулите и клеветите на Ц. Иванов са ме засегнали, не само мене, а и Вожьли.

Да се нося с него враждебно, би значило да слезна на неговото равнище и да поставя Министерството за арбитър между себе си и него.

Преди да се явя в Казанлък за приемане на секцията, две нощи не спах, за да определя точно какво поведение да държа като началник към човека, който пахвърля толкова много кал и мръсотия върху деятелността на Вожьли и върху мене. Накрая се установих на следното: спрямо Цоню Иванов ще се държа справедливо, ще го заставям да работи без отдих и ще преценявам неговата работа справедливо и безпристрастно, а отношението ми към него ще бъде строго официално.

Явих се в Казанлък да приема секцията. Бившият началник Гавраил Зайков, без да ми предаде секцията, избяга за няколко дни от Казанлък. При мене, в кабинета на началника, влезе Цоню Иванов и без стеснение седна на стола пред моето бюро. Преди да почне да говори, аз му казах отсечено и строго:

— Господин Иванов, вие сте лесничей при секцията, а аз съм вашият началник. Не съм ви поканил да седнете. Станете прав!

Цоню стана и се изправи пред бюрото като прът с високия си ръст.

— Сега — какво обичате?

— Господин Манджуков ... — почна Цоню.

Аз го прекъснах:

— Тук на това място в настоящия момент се намира началникът на секцията. Вашият началник, а не лицето, което току-що споменахме и което в настоящия момент не познавам. Какво обичате?

— Господин началник! Дойдох при Вас да Ви осведомя за нередностите в службата и за злоупотребленията на бившия началник Зайков . . .

Аз не го оставих да довърши и пак го прекъснах:

— Господин Иванов! Ще Ви моля да имате пред вид: първо, че не ви позволявам пред мене да злословите по адрес на бившия Ваш началник; второ, ако сте забелязали нещо нередно в действията на Вашия бивш началник, Ваша длъжност е било да направите пред него въпрос за тия нередности, за да не продължава да ги върши. От онова, което ми казахте, аз вадя заключение — че вие сте си изпълнили дълга като гражданин и държавен служител. Имате ли да ми кажете още нещо?

— Не, господин началник.

— Тогава, бих ви помолил да ме освободите.

Цоню Иванов си излезе съвсем омърлушен. На отиване в къщи за обяд той ме настигна на улицата и почна:

— Господин началник . . .

Аз пак го прекъснах:

— Извинете! Тук, на улицата, аз съм обикновен български гражданин, който има свое собствено име. Моля ви да имате това пред вид!

Цоню вече съвсем загуби пусулата. Няколко крачки ние вървяхме мълчаливо, след което той се съвзе и почна:

— Господин Манджуков, прося извинение!

— За какво просите извинение?

— За брошурата.

— За каква брошура?

— Нима не я знаете? Брошурата, която бях написал против господин Вожьли и вас.

— За пръв път слушам за тая брошура. Впрочем, тя не ме интересува. Ако идвате при мене само за това, направили сте си излишен труд.

— Дойдох и за друго — за нередностите и злоупотребленията на Зайкова.

— Вижте, господин Иванов! Ако е имало нередности и злоупотребления от Вашия бивш началник, аз самичък ще ги установя и нямам нужда от Вашето съдействие. То е моя работа. Не Ви позволявам да се бъркате в моята работа и да я направлявате! По тоя въпрос — точка!

След пладне извиках Цоню Иванов в кабинета си.

— Утре ще направим контролна обиколка на периметъра в Шипка, където ще залесяваме тая есен, и на онези от

пороищата, където ще се строят клейонажи. Бъдете в Шипка утре при моста над Селската река точно в 6 часа сутринта. Ще се срещнем там. Не забравяйте, че съм точен и изисквам същото от всичките си подведомствени! И така — утре в 6 часа сутринта при моста на Селската река в с. Шипка! Свободен сте!

При обиколките си в Карловско аз отивах до селата с велосипед. Цоню нямаше такъв. Сега той грябваше да отиде от Казанлък до мястото на срещата в с. Шипка — 13 километра — пеш.

На следния ден, в 6 часа сутринта, аз пристигнах с велосипеда на определеното място. Цоню беше там и ме чакаше. Целият ден мина в обиколка из серията, при което разговорът ни се състоеше само до въпроси, отнасящи се до службата. На няколко пъти Цоню се опита да поведе разговор по извънслужебни теми, но аз го прекъсвах.

Вечерта по сумрак слязохме в с. Шипка. Аз се качих на велосипеда и на тръгване му казах:

— Утре в 6 часа сутринта ще се срещнем при общинското управление в с. Енина! Контролна обиколка, както тука в Шипка. Не забравяйте — утре при общинското управление в Енина в 6 часа сутринта!

Аз се качих на колелото и за 20 минути се смъкнах в Казанлък, като оставих Цоню да блъска в тъмнината два-три часа, докле се довлече в града. По такъв начин накарах Цоню да се изморява всеки ден до последни сили. Вярно е, че и аз изпитвах голяма умора, но с колелото на връщане си почивах върху седлото, защото към Казанлък е все нанадолу.

След обиколката на последната от сериите дадох на Цоню разписание за контролните обиколки, които ще прави вече самичък през целия октомври 1913 г., като през ден два проверявах дали се придържа в него. През всичкото време, докато Цоню Иванов служи при мене, с него не съм имал никакъв извънслужебен разговор. Изобщо, измъчих го, ако и да измъчвах и себе си. Най-после той се принуди да напусне Казанлъшката секция, без да има повод да се оплаче от моето държане спрямо него.

При моето идване в Казанлък Зайков замина за някъде, без да ми предаде секцията. След десетина дни се върна, подписа акта за напускане службата в Казанлък и ми предаде една сума от 2000 лева по една платежна заповед, получена и осребрена още през юли 1912 г. Тая сума той бе

употребил за свои лични и семейни нужди по време на войната. Сега, намерил в заем тая сума, той се върна в Казанлък, подписа акта и ми я предаде.

— — —

Първият човек, който залеси свой частен имот с горски видове фиданки в Казанлъшко, беше Цони Рабошев от с. Горно Гюсово. Преди няколко години той беше купил нива от 30 декара за 150 лева — по 5 лева декара. Вярно е, че я беше купил евтино; но още по-вярно е, че тя не раждаше нищо. В нея ръжта поникваше рядко, оставаше ниска, с къси и тънки класчета; картофите се израждаха, а фасулът изгаряше. Ако и дълбока, почвата на тая нива се състоеше от чист чакъл, примесен с пясък. Тя поглъщаше труд и семена, без да даде в замяна нещо на стопанина си.

През есента на 1913 г. предстоеше залесяването на общинските празни и голи места около тая нива. Аз дадох на Цоню Рабошев идеята да посади в нея фиданки от бял бор. Той се съгласи и с него установихме следното: когато секционните работници залесяват празните места около неговата нива, заедно с общинските места ще залесят и нея; той ще плати на работниците за времето, което ще употребят за нейното залесяване; фиданките ще му бъдат дадени безплатно от Гюсовския горски разсадник.

Нивата биде залесена. Цони Рабошев плати на работниците 180 лева, ако не ме лъже паметта. Прихванаха се около 90% от посадените фиданки, които още през пролетта на 1914 г. бидоха попълнени. Понеже нивата попадаше в строго охранявания периметър на службата, там не влизаше добитък, така че новосъздадената частна борова гора можа да расте и се развива на спокойствие.

Поради своя прохладен климат с. Горно Гюсово лятно време се посещава от курортисти — казанлъчани. Някои от тях, видели тая частна млада борова култура, поискаха да я купят, като предлагаха на Цони Рабошев да му дадат по 50 лева на декар.

— Не петдесет, не сто или сто и петдесет — и по пет хиляди лева на декар да ми давате, пак не я давам! То е растовито, то е хубаво нещо, бе брате! Да му се ненагледаш!

Заразени от примера на Цони Рабошев, казанлъчани почнаха да купуват от горногюсовци нивите в местността

„Карапча“ от двете страни на пътя, който води от с. Горно Гюсово за с. Селци. Тези ниви, ако и с дълбока почва поради разяждането, на което бяха подложени, бяха безплодни и се продаваха на безценица. Но казанлъчани почнаха да ги залесяват с бял бор и тяхната цена взе бърже да се повишава. Гюсовци и те последваха примера на Цони Рабошев. Скоро „Карапча“ се покри с борови горички, които спряха разяждането на нивите. От друга страна, Службата за укрепяване на пороищата укрепи дъното на ярищата — пороището „Асащица“ престана да трупа чакъл и пясъци в полето западно от с. Мъглиж и се вряза дълбоко в насипния си конус.

Примерът на скромния селски стопанин Цони Рабошев заслужава своето място в книгата, която описва началото на службата за залесяването и укрепяването на пороищата в България.

— — —

През есента на 1913 г. тогавашният министър на железниците Н. Апостолов ме извика на гара Тулово. Той идваше от обиколка на железопътната линия Дъбово — Горна Оряховица, която беше останала единственото железопътно съобщително средство между северната и южната част на българската държава в края на току-що свършената война. Редовното движение по тази линия често биваше смущавано и прекъсвано и поради хлъзгането на почвата.

С министъра Н. Апостолов обиколихме железопътната линия от гара Дъбово до гара Кръстец с един влак, който се състоеше от една машина, един фургон и един вагон — министерския. Спирахме на местата, които ни интересуваха с оглед на мерките, които предстояха да се извършват за да се постигне сигурно и несмущавано движение по тая линия.

На моя спътник обясних, че за тази цел са необходими средства, а сумите, които Министерството на земеделието и държавните имоти отпуска, са съвсем недостатъчни даже за текущите нужди на службата, камо ли за работите, които трябва да се извършат покрай железопътната линия. В случай, че се предприемат работи за укрепяването на пороищата и залесяването, Министерството на железниците трябва да ми отпусне необходимите за тях суми. До края

на 1913 г. аз ще приготвя общия план, проекти и девизи и ще ги предоставя в Министерството на железниците в най-краткия срок.

— Но, господин министре — добавих аз, — не само по Борущенската линия редовното движение е застрашено от пороищата. Опасността от пороищата съществува и за други железопътни линии в страната, например за линията Курило — Мездра.

—Да. Това е вярно! — потвърди министърът.

Установихме, че ще бъде напълно благоразумно, ако Министерството на железниците открие една специална служба за залесяване и укрепяване на пороищата край железопътните линии в страната. Дотогава за настъпващата 1914 г. да се отпуснат за Казанлъшката секция суми според проектите и оценителните девизи, които ще представя в Министерството на железниците за утвърждение.

— — —

Разрастването на района и нуждите от повече посадъчен материал за залесяване наложи откриването на още няколко горски разсадници. Освен съществуващите в селата Шипка, Енина, Гюсово и Мъглиж допълнително бяха създадени такива в селата Ветрен, Поповци, Шипка, гара Борущица и в местността „Садината".

През цялата ми служба времето от 1 януари 1914 г. до 17 юни 1915 г., когато бидох преместен пак в Карлово, беше време на най-интензивна и най-резултатна работа. Бях в непрекъснато движение, пеша или с велосипед, понеже не разполагах с друго превозно средство, а материалните ми възможности не ми позволяваха да имам собствен кон или кабриолет. През цялото време упражнявах непосредствен личен контрол върху работата и охраната.

В канцеларията работех след връщането си от целодневните обиколки. Работех до полунощ, за да прегледам пристигналата през деня официална поща, подписвах приготвените през деня книжа, написвах черновите на писмата за експедиция. И това — без зачитане на неделните и официалните дни.

От тоя период две случки са се запечатали в паметта ми.

На около два километра северозападно от с. Мъглиж, Казанлъшко, се намира пасището „Бъчвища" — една

просторна поляна от около 1000 декара. Откъм юг тя завършва със стръмния склон „Зърнювец", предгорие на Стара планина. От Зърнювец към лозята на с. Мъглиж се спускат няколко много опасни пороища, където секцията ни току-що бе построила ред плетени укрепителни съоръжения. Дълбоката глинесто-песъчлива почва, особено в южната окрайнина на пасището „Бъчвища", бе започнала да дава обезпокоителни признаци на дълбоко разяждане. Мъглижкият общински съвет поради недостатък на приходи беше заставен да допуска в него на паша каракачански добитък. Налагаше се, следователно, да се регулира пашата в „Бъчвища", та хем общината да не бъде лишена от приходи, хем самото пасище да се запази в добро състояние.

В ранната пролет на 1914 г., щом снегът се вдигна от „Бъчвища", аз разделих пасището на три почти равни дяла от по около 300—350 декара. През няколко метра прекарах трайни знаци чрез колки, за да личат ясно разделителните линии. Поставих и обозначени табели за броя на овцете и времето, за което те ще се допускат на паша във всяка една от трите части на пасището. В дневника на пазача Иван Буюклиев, инвалид от Балканската война, в която той беше загубил дясната си ръка, дадох най-подробни нареждания относно пашата в „Бъчвища", които да осигурят доброто й състояние чрез естествено възстановяване на тревата.

Един вторничен ден — пазарния ден в Казанлък — в началото на май 1914 г. си отидох в къщи за обяд. Жена ми ме посрещна с думите:

— Откога си станал такъв добър домакин? Много е хубав кашкавалът, дето си го изпратил!

— Какъв кашкавал?

— Оня, дето го донесе каракачанинът — една хубава, голяма, дебела пита.

— Кой каракачанин?

— Някой си Вангел. Каза си името. Дошъл от Мъглиж.

— Ти плати ли кашкавала?

— Не. Попитах го колко струва, но той ми каза, че кашкавалът бил платен от тебе. Наистина си станал добър домакин.

Аз си турих шапката на главата и бързо излязох от къщи.

— Къде отиваш? — викаше след мене жена ми. — Нали ще обядваме?

— Ей сега ще се върна! — отговорих, без да се обърна.

Отидох в секцията. Извиках горския стражар Янко Тошков, в чийто район влизаха Гюсово и Мъглиж. Запитах го:

— Познаваш ли някой си каракачанин Вангел, който си докарва стадото в мъглижкото землище?

— Познавам го.

— Веднага да го намериш из пазара и да ми го доведеш тука!

След малко Янко се върна заедно с каракачанина. Аз запитах Вангела:

— Ти носил ли си нещо в къщи?

— Носих. Една пита кашкавал.

И като сниши гласа си и погледна изпод око Янко, добави:

— За „Бъчвища".

— Веднага да идеш със стражаря у дома, ще вземеш питата кашкавал и ще я донесеш тука!

Каракачанинът се почеса зад ухото и неохотно тръгна със стражаря. След десетина минути се върнаха. Каракачанинът носеше питата.

— Че много хубав кашкавал, бе. Браво! А защо ми го носиш?

Каракачанинът само смънка нещо и погледна към стражаря.

— Слушай, Вангеле! — обърнах се аз към него. — Ако ти съставя акт за опит да ме подкупиш и те пратя в затвора, заедно с тебе ще страдат и жена ти, и децата ти. Аз ще те накажа така, че да ме помниш само ти!

...И му зашлевих една такава плесница, че той залитна и се завърти около оста си. След това още една, и още една... Набих го здравата.

— Вземи си кашкавала — и да ми се махаш от очите. И да помниш, че горските служащи — всеки един от тях, струва повече от всичките ти пити кашкавал, повече и от твоето стадо заедно с тебе самия!

Така у дома не успяха да вкусят от хубавия кашкавал. А аз и до ден днешен не се разкайвам, че станах побойник... От въздишката на облекчение, с която Вангел кехая напусна моя кабинет, поне на мене се стори, че и той остана доволен от развръзката...

От пролетта на същата тая 1914 г. периметрите в басейна на Сливитовска река се охраняваха много добре от пазача Акъ Ахмедов. Казанлъшките „Съединени щати",

както наричаха на подбив землищата на селата, които съставляваха Сливитовската селска община (селата Сливито, Жерговец, Юрта, Червени Поповци, Пчелински рът, Злати трап и др.), доста осезателно чувствуваха строгата охрана на периметрите. Още повече че по издадената по приумица заповед от казанлъшкото лесничейство в границите на строго охраняваните периметри влизаха изцяло и някои от самите населени места.

Един ден, когато току-що бяхме привършили постройката на баража в Сливитовската река, в секцията дойде кметският наместник на с. Жерговец на име Стефан. Той беше дошъл да моли да се определи вървище за добитъка от селото до местата, освободени за паша, тъй като самото Жерговец влизаше изцяло в границите на периметъра.

С жерговския кметски наместник уговорихме да се намерим идущата сряда към 10 часа преди пладне при баража в Сливитовска река. Там, на самото място, ще установим вървището и ще го обозначим с ясни трайни знаци.

Отидох си в къщи да обядвам. Тъкмо бях седнал на масата, пътната врата се отвори; в двора, ухилен до уши, хлътна жерговският кметски наместник. С лявата си ръка той прикрепяше нещо обемисто, завито под абения му елек.

— Какво има, Стефане?

— Дойдох да си вземем думата пак, господин началник.

— Нали установихме! Ще се чакаме в сряда сутринта там, дето се отделя пътят за Жерговец, при баража в Сливитовска река.

— Може да забравиш, господин началник... Нали знаеш — „повторен дикиш по-здраво държи"... Рекох да ти донеса нещо...

— Какво да донесеш?

— Малко мед, господин началник! Много е хубав — чист, бистър, миризлив.

И той извади изпод абата едно обемисто пръстено гърне.

— Колко струва?

— Нищо не струва, господин началник. То, само да се уреди работата с вървището...

Аз не го оставих да си довърши думата, дръпнах стола под себе си, за да стана, като едновременно продумах заканително:

— Чакай да ти кажа как ще се нареди работата с мед, гиди керата!

Жерговският кметски наместник не дочака да стана, прибра си гърнето, обърна се бързо и търти тичешком да излиза от стаята. Аз го настигнах при вратата и му ударих един силен ритник в задницата. Той залитна, но успя да се задържи, тичешком премина двора и излезе от пътната врата.

В уговорения ден в 10 часа сутринта аз бях при баража в Сливитовска река. Няколко души от с. Жерговец ме чакаха. Между тях и кметският наместник на селото.

— Здравей, Стефане! — поздравих го аз. — Как е? Сладък ли беше медът?

Той наведе очи като млада невеста и продума засрамено:

— Остави, господин началник! Станах за резил! Какво да правя? Така са ни научили началствата — ако не я попамажеш, колата не може да тръгне...

Вървището бидe определено и отбелязано с трайни знаци: със задялване по дърветата, а дето минаваше през празни голи места — с копки. Аз тръгнах да си вървя. Жерговчани ме изпратиха до баража в Сливитовска река. На сбогуване кметският наместник ми каза:

— Ама пък много хубав беше медът, господин началник! — И след това добави. — Само че понякога от него боли задницата.

— — —

На 6 юли 1914 г. при мене в Казанлък дойде Георги В. Кюркчиев, завършил две години преди мене Горската академия в гр. Нанси. Той ме осведоми, че в Отделението за горите при Министерството на земеделието и държавните имоти се откривала нова длъжност — главен инспектор по укрепяването на пороищата и залесяването. Бе дошъл в Казанлък, за да ми изтъкне необходимостта един от нас двамата — той или аз — да застанем начело на тая нова длъжност при Министерството като непосредствени сътрудници на Ф. Вожьли. Казах му, че лично аз съм много ангажиран в работите по залесяването и укрепяването на пороищата в Казанлъшко. Сега след откриването на новите 11 серии освен създадените от Вожьли не ламтя за голям меснет (кариера) в София и не искам да поверя предприетите работи в тия нови серии на лице, незапознато добре с условията в Казанлъшко. Така че отстъпвам главния инспекторат при Министерството на него.

— Това очаквах и разбрах. Но не зависи само от мене или тебе да заемем това място, защото има други по-мераклии и по-зъбати от нас, които с четири очи гледат да се докопат до него. То зависи от министъра. Дойдох при тебе главно за следното: ако не искаш да заемеш главния инспекторат по пороищата, да пишеш на Генадиева — министъра...

— Какво?

— Да пишеш на Генадиева частно писмо, с което да ме препоръчаш за главен инспектор по пороищата. След твоето преместване от Карлово в Казанлък миналата година въпреки опозицията на Брънчев всички в отделението знаят за симпатиите, на които се радваш при Генадиев.

Аз обещах да пиша на министъра и още същия ден — 6 юли 1914 г. — изпратих на Н. Генадиев моето частно писмо, чието дословно съдържание предавам тук по-долу:

„Уважаемий Господин Генадиев,

Действително в тези времена, когато всички, а особено Вий сте заети с толкова важни въпроси, отнасящи се до настоящето и бъдещето на българския народ, някак неуместно е да Ви обременявам с грижи за много по-дребни неща.

При всичко това аз мисля, че няма да изпълня своя служебен дълг достатъчно добросъвестно, ако не употребя всички средства, с които разполагам, за да може службата по залесяването и укрепяването на пороищата да бъде поставена в такова положение, което да я направи най-много полезна за страната.

Вий сте създателят на тая служба в България, следователно Вий сте тъкмо онова лице, което има най-голям интерес в нейното преуспяване; престъпно би било от моя страна, ако не се отнеса до Вас, за да искам Вашата подкрепа в едно време, когато можете да я дадете.

Ето тези съображения ми наложиха да Ви занимая с дребните въпроси на нашата служба; тези съображения ще ме извинят може би пред Вас за главоболията, които Ви създавам.

Създадената от Вас Служба за укрепяване на пороищата в своята десетгодишна деятелност в Казанлъшко е дала блестящи резултати; тук, приложен, изпращам Ви препис от едно писмо до старозагорския окръжен управител, с което му давам подробни сведения за тая служба в Казанлъшко. От тия сведения се вижда, че срещу 50 000 лева

среден годишен разход за персонал и работа тази служба е донасяла годишно по около 400 000 лева — под формата на спечелени за производството работни земи. Вън от това от тези 50 000 лева годишен разход 17 000 лева са отишли за създаване на капитал-гора, следователно, може да се смята, че са все едно вложени в банката със сложна лихва около 5%. Сега в Казанлъшко имаме около 10 000 декара залесени пространства, чиято стойност след около 30 години ще да надминава 1 000 000 лева срещу един разход от около 170 000 лева, извършен досега.

С други думи, срещу един разход от 50 000 лева нашата служба принася на държавата, общините и частните стопани една полза от около 450 000 лева годишно. Вий, създателят на тази служба, би трябвало със задоволство да погледнете на досегашните резултати.

Тези резултати биха били още по-чувствителни, ако Горското отделение при Министерството на земеделието и държавните имоти би гледало по-сериозно на нея и би я уредило тъй, както са уредени другите служби. За голямо съжаление, най-висшите представители на лесовъдите у нас, началниците на Горското отделение, всички до един — и г-н Байкушев, и г-н Брънчев, и г-н Цачев — поради недостатъчно осведомление върху извършените работи и добитите резултати или по други причини са смятали всякога службата за укрепяване на пороищата за нещо излишно, луксозно в нашето горско дело и не са се замисляли сериозно за уреждането на тая служба.

Поради проявената инерция от горското отделение г-н Вожьли не можа да я организира достатъчно добре — предложеният от него правилник не биде утвърден; дадоха му излишен персонал, състоящ се от негодни за нищо хора; подяждаха и преустановяваха кредитите за работа. При все това той уреди донякъде вътрешния живот на службата и по тези вътрешни наредби, разбира се, незадължителни за всички, тя се движи още.

Докогато работата беше ограничена само в Казанлъшко и по-късно в Кюстендилско — места, организирани и контролирани лично от г-н Вожьли — службата още вървеше, но отвориха се нови три секции, за началници на тия три нови секции бидоха назначени не само такива лесовъди, които не бяха работили при г-н Вожьли или изобщо по укрепяване на пороищата, но още и хора с разноцветно образование. Понеже всички те не бяха обвързани с един пра-

вилник и не бяха контролирани от едно централно учреждение, всяко единство между деятелността на секциите бе унищожено.

От една обиколка, която направихме в различните секции на лични средства с кюстендилския началник на секцията г-н Г. Кюркчиев, двамата дойдохме до едно твърдо, непоколебимо решение: всеки един от нас да действува по най-енергичен начин и със средства, каквито намери за подходящи, за да се централизира нашата служба.

Абсолютно необходимо е щото един от нас двамата да поеме общото ръководство на службата за укрепяване на пороищата в царството, така че да може да се добие не само единство и дух на последователност в работата, но още да се прокарат и онези юридически изменения в положението на тая служба, които са станали повече от належащи.

От всички горски чиновници ний двамата сме работили най-дълго по пороищата както под ръководството на г-н Вожьли, така и самостоятелно имаме достатъчно прослужени години и образователен ценз, което ни дава това право.

Като говоря лично за себе си, аз признавам, че г-н Кюркчиев има по-големи административни способности и такива да обобщава фактите, следователно повече отговаря за това място. Освен това моето семейно и материално положение не ми позволяват да дойда на служба в София.

Следователно най-настоятелно Ви моля да упражните Вашето влияние, щото г-н Г. Кюркчиев да бъде назначен в Отделението за горите в София на длъжност главен инспектор по укрепяването на пороищата и залесяването, за да завежда Службата за укрепяване на пороищата в Царството.

Представлява се един много удобен случай за това: инспекторът по експлоатацията на горите г-н Атанас Иванов напуска тоя пост и отива технически лесничей в Чехльово; г-н Пападопов, който засега завежда пороищата и който не отговаря никак за този пост, би могъл да заеме мястото на г-н Атанас Иванов; г-н Г. Кюркчиев, кюстендилският началник на секцията по укрепяването на пороищата, да заеме мястото на г-н Пападопов.

По тоя начин няма да се увредят интересите на никого, а службата за укрепяване на пороищата ще има един деятелен и способен началник."

Седем-осем дни, след като изпратих на Н. Генадиев това си писмо, Георги Кюркчиев биде назначен главен инспектор по укрепяването на пороищата и залесяването при отделението за горите в Министерството на земеделието и държавните имоти в София.

— — —

През есента на 1914 г., вече като главен инспектор по укрепяването на пороищата и залесяването, Георги В. Кюркчиев направи първата си техническа ревизия в Казанлъшката секция за укрепяване на пороищата. Двамата отидохме в с. Енина, където нея пролет бяхме залесили местността „Челечето" с две-тригодишни фиданки черен австрийски бор.

Според проекта и утвърдения от Министерството оценителен девиз фиданките се садяха в дупки с размери 40 на 40 см, разделени една от друга на 1,20 м в редове по на 1,20 м един от друг.

Ние се изкачихме по склона на „Челечето". Кюркчиев с метър в ръка почна да измерва диаметъра на дупките, в които бяха посадени фиданките — на горния си отвор те имаха 50—60 см.

— Хм-м! — промърмори той. — Я да проверим разстоянието между дупките и редовете!

Измерено тук-там от него, това разстояние се колебаеше между 1,20 и 1,40 м — средно 1,30 м.

— Значи в девиза, който е утвърден от Министерството, пишеш, че фиданките ще се садят в дупки и редове, отстоящи по на 1,20 м, а си ги посадил по на 1,30 м, т. е. посадил си не по 690 фиданки в декар, а само по 590 или 100 фиданки по-малко на всеки декар залесена площ,... само за да покажеш повече декари залесено пространство!

Кюркчиев не обърна внимание на моето възражение, че когато изкопават дупките, работниците не могат да носят в ръцете си метър, та с него да мерят разстоянието между редовете и всяка дупка поотделно. Те мерят тия величини на око.

— А защо никой от тях не се е обръкал да прави дупките по-начесто?

След това извади бинокъла и внимателно заоглежда с него залесеното пространство. На моя въпрос какво се е загледал с бинокъла, отговори:

— Искам да установя процента на заловените фиданки.

— Че с бинокъла ли ще го установиш? Хайде да проходим залесеното и да отчетем заловените и изсъхналите фиданки, както се прави обикновено!

На Кюркчиев съвсем не се искаше да възлиза по стръмнината и затова отсече:

— Няма нужда да го прохождаме! Аз ще установя процента от тука...

— — —

Минаха 12 години. През 1925 г. бях началник на откритата от мене Пловдивска секция за укрепяване на пороищата и залесяване.

По настоятелните молби на населението от селата Козарско, Айдиново и Кричим, Пещерска околия, приготвих проект за един криволинеен железобетонен бараж за задържане свличането на материали от Козарска река „Луда".

При всеки пороен дъжд тая река влачеше несметни количества чакъл и пясък, с които опустошаваше много голяма част от работните земи на тия три села, прочути със своето плодородие.

Поради липса на съответната техническа литература, за да изчисля устойчивостта на баража в разните му части, употребих повече от три месеца. Но за да бъда напълно сигурен за резултата от моите изчисления, към края на 1925 г. представих изчисленията в Министерството на благоустройството с молба да се произнесе за проектирания от мене железобетонен бараж. Министерството на благоустройството след най-щателна проверка ме уведоми, че проектираната постройка отговаря на всички условия за устойчивост.

Трите общини — Козарска, Айдиновска и Кричимска — в бюджетите си за 1926 г. предвидиха една обща сума от около 450 000 лева, т. е. повече от половината на сумата 850 000 лева, на каквато според проекта щеше да възлезе разходът по постройката на тоя железобетонен бараж. Освен това гореказаните три общини се задължаваха да извършат безплатно превоза на материалите.

Не мога да си спомня размерите на тоя бараж, но той щеше да задържа няколко милиона кубически метра чакъл и пясък с голям полезен ефект за земеделското население в тая част на страната. През май 1926 г. Министер-

ството на земеделието и държавните имоти натовари една комисия да иде на самото място и да се произнесе дали пакостите, които прави това поройще, оправдават разхода по постройката на баража.

Комисията бе в следния състав: К. Байкушев — бивш началник на отделението за горите, Г. Кюркчиев — главен инспектор по укрепяване на пороищата и Малин Ангелов — пловдивски районен горски инспектор. Когато обхождахме мястото, където беше проектирана постройката, Г. Кюркчиев ми каза:

— Министерството ти прави много голяма чест: да командирова мене — моля ти се, мене, главния инспектор по пороищата! — Байкушева и Ангелова, за да проучим условията и другите данни за постройката на тоя бараж, а какво се оказа?... Че от него няма нужда. Един бараж като всеки друг бараж...

Но за населението на Козарево, Айдиново и Кричим въпросът за обуздаването на Козарската река чрез постройката на проектирания железопътен бараж стана важен стопански и обществен въпрос. Бяха написани две статии от Л. Диамандиев, поместени: едната във в. „Воля", пловдивския ежедневник, а другата във в. „Пловдив", следпразничен информационен вестник, бр. 12 от 22 юни 1936 г.

В последната статия бе указана причината, поради която горепоменатата комисия е взела отрицателно становище по постройката на тоя бараж, а именно: че в леглото на Козарската река, отрупана с чакъл и пясъци, нямало пясък за направа на бетона...

Доколко постройката на този бараж е била навременна и необходима, може да се съди от следното.

Само три години след осуетяването на строежа му от главния инспектор по укрепяването на пороищата Г. Кюркчиев при едно прииждане на водите през 1929 г. Козарската река довлече и струпа в работните земи толкова много и едри материали, че нанесените щети са били оценени за повече от 20 000 000 (двадесет милиона) лева, вън от удавените седем души.

Двадесет и седем години по-късно Козарското трудово-кооперативно земеделско стопанство се видяло принудено да обуздае отчасти реката чрез построяването на 6 баража в нейното легло. По размери и полезен ефект тия баражи са далеч по-малки от проектирания от мене. Но те доказват необходимостта и навременността на моя проект.

Трябва да добавя още следното: в комисията, за която споменавам по-горе, К. Байкушев не проявяваше особен интерес по въпроса за баража; Малин Ангелов не изказа никакво мение, защото му липсваха както теоретични познания, така и каквато и да било практика по укрепяването на пороищата. В цялата комисия меродавно беше мнението на главния инспектор по укрепяването на пороищата г. Г. Кюркчиев. На него се дължи осуетяването на тая постройка.

— — —

След пропукването и хлъзгането на баира „Гаговец" през август 1910 г. по настояване на Вожьли в Сливен биде открита една секция за укрепяване на пороищата и залесяването, за чийто началник биде назначен завършилия Горската академия в гр. Нанси (Франция) Тодор Димитров, един начетен, но с академични склонности лесовъд.

Сливенската секция за укрепяване на пороищата представляваше отлично поле за работа както по залесяването на стръмните голи баири около града, като „Бармука" и „Хамам баир", така и по укрепяването на „Куручите", „Арсеновското дере" и другите пороища, които чрез свличаните от тях материали заплашваха съществуването на самия град, а също и по дренирането на почвата, за да се спре хлъзгането на „Гаговец".

Тодор Димитров обаче не се залови със залесяването на голите стръмни баири около града, нито с укрепяването на пороищата, които опустошаваха централната част на Сливен, или пък с дренирането на „Гаговец", а се зае да залесява най-напред околностите на сливенските бани, които се намират на юг от града, през р. Тунджа — залесяване, което можеше да се отложи. Освен това Тодор Димитров не беше упражнявал лично, а не беше натоварил и някого да упражнява контрол върху залесяването, затова изкопаните дупки бяха малки, тесни и плитки и въобще това залесяване беше извършено толкова небрежно и неумело, че самият Тодор Димитров казваше с горчива ирония:

— Та как поне една фиданка не се съгласи да се хване!

След като биде заставен от Вожьли да напусне Бюрото за укрепяване на пороищата в Казанлък, Тодор Димитров биде назначен лесничей в Бургас. По онова време — 1910 г. — Бургаската районна горска инспекция и Бургаското лесничейство се помещаваха в едно и също здание.

Лесничеите от района на инспекцията често идваха тук ло служба, където Тодор Димитров ги подлагаше на един своего рода разпит: показваше им няколко парчета от разни видове дървета, изрязани на плоски и широки призми, рендосани и полирани, и ги питаше кое парче от кой вид дърво е. За него това беше един вид подготовка за бъдещата кариера като професор в Софийския университет.

— — —

Не й вървеше на Сливенската секция за укрепяване на пороищата. Мястото на Тодор Димитров бе заето от Илия Стоянов, родом от Берковица, завършил средната лесовъдска школа в гр. Писек (Чехия). Трябва да се отбележи, че по онова време в Писек нямаше катедра по укрепяването на пороищата. А и новият началник на тая секция никога и никъде не беше вършил такава работа. Това обаче не попречи да го назначат началник на Сливенската секция.

Докато Илия Стоянов беше началник, дейността на тая секция се състоеше в следното.

Един от местните фотографи бил ангажиран да направи снимки на сливенските пороища. Всяка една от тях представляваше група хора, насядали по средата на дъното на пороище, с пояснение под снимката:

„Сливенска секция за укрепяване на пороищата.
Порой Арсеновско (или друго) дере.
Началникът и персоналът при секцията."

Тая лесоукрепителна дейност ще да се беше сторила недостатъчна на секционния началник Илия Стоянов, защото през 1914 г. той дойде при мене в Казанлък. Посети някои от извършените работи в околията и ме помоли да му изпратя някого от моите работници да избере мястото, да снеме профила на някое от пороищата, и след като бъде изчислен, проектиран и нанесен на план в Казанлък, баражът да бъде построен от него.

Аз му изпратих едного от дългогодишните си опитни и интелигентни работници от серия Шипка — Тотю Попов. Той събра необходимите данни, в Казанлък баражът биде изчислен, проектиран и нанесен на план. След това Тотю Попов се върна обратно в Сливен и извърши постройката.

Това е баражът от суха зидария, едри блокове, построен в гърлото на Албановското дере, което се провира между „Гаговец" и „Бармука" и излиза на равнината към зданието на Сливенския окръжен затвор.

С тая постройка започна и свърши „дейността“ на Илия Стоянов като началник на Сливенската секция за укрепяване на пороищата.

След това Илия Стоянов стана началник на Отделението за горите при Министерството по пътища, известни само на него и на министъра на земеделието Александър Оббов...

— — —

Софийският хайлайф посрещаше новата 1915 година в софийското градско казино, което се помещаваше в зданието, находящо се на югозападната страна на градската градина. Няколко минути след възвестяването на новата година министър-председателят д-р В. Радославов, заедно с няколко лица от управляващата партия излязъл от казиното и си отишъл в къщи. Десетина минути след неговото заминаване в салона на казиното избухнала бомба, която уби няколко души и рани повече от двадесет. Установи се, че бомбата била хвърлена през югозападния прозорец на казиното. Стражарят, който бил там на пост, не бил забелязал, когато била хвърлена бомбата, защото „случайно“ бил обърнат гърбом към това място.

Като автор на тоя атентат биде обвинен някой си Викентий п. Анастасов, родом от гр. Кратово. Съдебното дирене не можа да установи със сигурност, че той е автор на атентата. Установи се само, че преди няколко години той имал намерение да убие Фердинанда, но без външно влияние, по личен почин, се отказал от това си намерение. Според правните понятия на всички народи по земното кълбо Викентий п. Анастасов не подлежеше на наказание, защото наказуеми са действията, а не намеренията, от които авторът сам се е отказал.

При всичката несъстоятелност на обвинението, само за угодата на цар Фердинанда, спрямо чиято августейша личност Викентий бе дръзнал да има някога си такова намерение, военният съд осъди невинния човек. Наскоро след осъждането му той биде обесен.

Викентий п. Анастасов на няколко пъти се беше оплаквал в съда, че когато го отвеждали от съда в затвора, го подлагали на жесток побой, понеже в съда говорел не онова, което му поръчали. Председателят на съда, съдиите и пресата се подиграваха с тия оплаквания на нещастника...

Чрез осъждането и екзекуцията на невинния Викентий п. Анастасов цар Фердинанд и правителството на д-р В. Радославов опипваха гражданския пулс на българския народ — а той биеше слабо, тоя граждански пулс! Явно беше, че българският народ беше готов за касапницата, щом можеше да търпи, когато съдят, когато бият, когато се подиграват, осъждат и обесват един невинен човек... И те — Фердинанд и Радославов — го поведоха към европейската касапница...

— — —

На 28 юли 1914 г. по време на тържествата в Сараево (Босна) австроунгарският престолонаследник Франц-Фердинанд биде убит от Гаврило Принчип, агент на сръбската военна лига „Черна рука". В продължение само на седем дни войната пламна в цяла Европа, обхвана и другите континенти и продължи четири години, един месец и 20 дни — от 28 юли 1914 г. до 18 септември 1918 г.

Българите, които никога не са били силни в дипломатическите предвиждания и комбинации, се оставиха да бъдат водени от „всезнаещия", с големи роднински връзки цар Фердинанд. По времето, когато „централните" сили — Германия и Австро-Унгария — нанасяха съкрушителни удари върху Съглашението, българската жълта преса начело с вестник „Камбана" превъзнасяше до небесата германската военна мощ и категорично предсказваше крайната победа на германското оръжие. Цар Фердинанд внуши на министър-председателя д-р В. Радославов да изпрати Н. Генадиев в Европа да проучи общото политическо положение, та да нагласи българската политика така, че в тоя гигантски двубой България да се намери на страната на победителите, т. е. на германците. Цар Фердинанд знаеше, че д-р Н. Генадиев е русофоб и като такъв няма да бъде в противоречие с неговите схващания по изхода на войната.

Есента на 1914 г. Н. Генадиев замина за Европа да проучва политическото положение и към края на годината се завърна и докладва на правителството своите заключения. А те изненадаха всички — и цар, и правителство, и народ. Според Н. Генадиев България не трябваше да се намесва във войната, а да пази строг въоръжен неутралитет. Ако стане необходимо да се намеси, да се намеси на страната на Съглашението, т. е. на Русия, правдоподобния победител.

Тоя доклад обръщаше тевтонската политика на цар Фердинанда с главата надолу. Ударът, който той нанасяше, трябваше да се парира. Д-р Н. Генадиев трябваше да се дискредитира пред българския народ.

— — —

Освен казаното дотук процесът срещу Викентий п. Анастасов гонеше и друга цел. В съда се подчертаваше обстоятелството, че обвиняемият се познавал с д-р Н. Генадиев. И това, че той не биде привлечен да отговаря наравно с Викентия, се дължи само на фактите, които просто се навираха в очите на съдиите и опровергаваха каквото и да е предположение за участието на Н. Генадиев в извършеното злодеяние.

Но цар Фердинанд не можеше да претърпи удара, нанесен на неговата политика от доклада на Н. Генадиев. Тогава по желанието на двореца, след като обесиха Викентий п. Атанасов, без да успеят да намесят и Н. Генадиев, поставиха на сцената така наречената „Деклозиерова афера". Ето в какво се състоеше тя:

Преди започването на войната между Германия и Франция през август 1914 г. някой си французин — Деклозие — се отнесъл до Н. Генадиев да посредничи за закупуване на зърнени храни от България. Тия храни били закупени на високи цени, платени били в брой със звънко злато и били складирани в българските дунавски пристанища. Целта била ясна: при започването на войната през 1914 г. Франция поставяла Германия, която всякога е чувствувала нужда от внос на храни, в невъзможност да купува такива от България — следователно намалявала шанса за германска победа. През 1915 г. българското правителство наложи ембарго на складираните храни в българските дунавски пристанища.

По тоя начин българското правителство биде улеснено, защото вместо да губи труд, време и средства по закупуването, превозването и складирането на тези храни, то ги намери платени и готови на склад. А понеже тяхното закупуване, превоз и складиране беше станало, преди България да се определи на страната на Германия, това беше едно просто търговско посредничество, а не акт на държавна измяна.

Военните съд обаче намери, че това закупуване и складиране на храните представлявало акт на държавна измяна

и осъди Н. Генадиев на затвор. Дирижираната от двореца жълта преса — за да се омаловажи заключението на Генадиевия доклад по проучването, което беше направил на военното и политическото положение в Европа и изказаното от него предположение на чия страна ще бъде победата, — разтръби и наду до невероятни размери „държавната измяна“ на д-р Н. Генадиев.

— — —

Поради някакви политически комбинации на местна почва казанлъшките привърженици на управляващата партия — също както ония, които бяха на власт преди четири години — поискаха от мене не да уволня, а само да разместя надзирателския персонал в сериите. Разбира се, аз не се съгласих да търгувам с моя технически персонал, а това възбуди против мене тузовете на властвуващата тогава политическа партия в Казанлък.

Последиците от моето независимо служебно държане спрямо тузовете на управляващата партия не се забавиха: със заповед № 1351 от 17 юни 1915 г. Министерството ме премести в Карлово за началник на тамошната секция за укрепяване на пороищата на мястото на Славчо Лазаров, който по също такива причини, като мене, биде преместен на моето място от Карлово в Казанлък.

Ние нямахме дори време да си разменим местата по горепоменатата заповед, защото през този същия месец юни 1915 г. бяхме повикани под знамената на тринеделно обучение, което продължи до края на септември и завърши с общата мобилизация на българските военни сили.

Колелото на войната се завъртя и продължи да се върти до 18 септември 1918 г., като унищожи всичките морални придобивки и материални запаси на европейските народи и като върна правните понятия на тия народи с много векове назад, ... за да утоли жаждата за власт на няколко десетки личности по земното кълбо и за да уреди сметките на няколко хиляди едри капиталисти в петте континента.

— — —

Докладът на д-р Н. Генадиев не възпря сдружението „Фердинанд—Радославов“ в престъпното им намерение да тикнат България в пожара на войната. Още преди да из-

пратят Генадиев за „проучване на положението“, те — Фердинанд и Радославов — бяха продали България и целокупния български народ на германския райх за 34 милиона марки. По такъв начин чрез посредничеството на фирмата „Фердинанд—Радославов“ германският райх бе направил една много износна за него търговска сделка: за 7-милионното население в България германският райх беше платил по четири марки и 86 пфенинга за една човешка глава. Дори едрият рогат добитък не се продава на такава ниска цена...

Изпращането на д-р Н. Генадиев да „проучи“ политическото и военното положение в Европа към края на 1914 г. беше само една маска, предназначена да закрие от българския народ гнусотата на тая продажба.

— — —

Бурята наближаваше. Обучавани от офицерите в казармата или от учителите в двора на Казанлъшкото педагогическо училище, учениците от последните класове на това училище, когато привечер гражданите излизаха на разходка по „стъргалото“ (както наричаха на шега главния казанлъшки площад „Кюл боклук“), учениците маршируваха в строй по четирима в редица и пееха тогавашния популярен марш, с текст и музика от Иван Скордев, казанлъчанин, учител по музика:

„...Съюзници! Разбойници!
Опасни, подли и без срам!
Окрадохте, ограбихте
Отечествений наший храм!...“

Бурята наближаваше. Обхванати от властнически бяс, щабовете на политическите партии изпращаха из провинцията своите емисари, привидно за да стягат партийната дисциплина, а всъщност да инжектират в съзнанието на българските граждани дворцовата отрова за война.

Жребият беше хвърлен — оставена да бъде ръководена от Фердинанда и Радославова, България биде присъединена към „централните сили“, т. е. към Германия.

— — —

Освен паричния „подарък“ от 34 милиона марки, който уреди банковите сметки на цар Фердинанд и на Васил Радославов, германският райх подари облеклото и въоръже-

нието на формираната от живущите в България македонци 11-а македонска дивизия. В тая дивизия бяха взети всички македонски емигранти — от 17-годишни деца до 72-годишни старци.

Всъщност подареното облекло и оръжие не струваха нищо на германския райх — това беше част от плячката, която армията на генерал фон Хинденбург беше взела от армиите на руските генерали Сампсонов и Ренненкампф при пленяването им в Мазурските езера.

Облеклото на Македонската дивизия — куртките, панталоните, шинелите, ботушите, фуражките, както и пушките, патроните, оръдията и снарядите — всичко беше плячка.

Пушките — руски „скорострелни" трилинейки — правеха чести засечки и в такива случаи не можеха да служат даже като тояги.

Дулото на „подарените" руски оръдия при стрелба, вместо плавно да се хлъзга назад и автоматически да се връща напред, караше „скорострелните" оръдия да подскачат като петлета и да се отместват няколко крачки назад. Трябваше на ръце да се връщат на мястото им и отново да се прицелват — нещо, което нямаше нищо общо с преимуществата на действително скорострелните оръдия.

И с това полугодно въоръжение набързо формираната и почти съвсем необучена Македонска дивизия трябваше в боевете при Криволак, Фареш и Плетвар да обърне в паническо бягство самоуверения победен марш на френската армия на генерал Сарай, най-модерно въоръжена, калена в много боеве, прекрасно обучена и въодушевявана от стари, вековни военни традиции...

— — —

Преди намесата ѝ в Първата европейска война България беше доставила оръдия и снаряди от Германия. Забелязано бе обаче, че в боевете срещу сърбите и френците при стрелбата с доставените снаряди много от оръдията се пукат и стават негодни — една от причините българската армия на няколко пъти да бъде на косъм от катастрофата.

През пролетта на 1916 г., когато започна позиционната война, от българското главно командуване се получи общо нареждане по цялата българска армия: да се прегледат снарядите от тая доставка и ония от тях, на чието чело е отпечатана буквата „А", да се отделят и бракуват.

След като много от оръдията в боевете бяха разпукани и станаха негодни, едва тогава германците се сетиха да уведомят българското военно командуване, че между доставените от Германия снаряди преди намесата на България във войната като съюзник на немците има и такива, чието предназначение е да разпукват и да правят оръдията негодни.

Разбира се, след бракуването на тия снаряди никой не потърси отговорността по тяхната доставка, защото... защото пътеката за издирването на тая отговорност изкусно лъкатушеше и водеше към софийския царски дворец...

— — —

През втората половина на Първата европейска война българската и германската войски удържаха напора на съглашенските войски на Битолския фронт. Там те претърпяха много големи загуби в убити, ранени и пленени войници и офицери. В боевете през 1916 г., както и през 1917 г. между попадналите в плен бил и старшият подофицер Теню Тиков, родом от с. Мъглиж, Казанлъшко, чието занятие беше горски стражар при Бюрото за укрепяване на пороищата — същият, за когото споменах при опита на мъглижкия кмет Петко Анастасов да спре залесяването на местността „Равня". Този Теню Тиков беше много добре познат на Вожьли. В плен от Битолския фронт по същото време бил и бившият карловски лесничей Христо Попов, родом от Карлово, лице, съвсем непознато на Вожьли.

През 1917 г., чрез женевския Червен кръст влязох в писмена връзка с Вожьли, комуто явих, че Теню Тиков е в пленническия лагер в гр. Каркасон, Южна Франция. В писмото си молех Вожьли да влезне във връзка с пленника — нашия бивш горски стражар — и ако е възможно и нужно, да му бъде полезен.

Вожьли си взел отпуск, отишъл в Каркасон, намерил в пленническия лагер Теню Тиков, подпомогнал го парично и издействувал да го пуснат от лагера. Настанил го на работа в някакво земеделско стопанство, където Теню прекарал много добре до края на своето пленничество. Вожьли облекчил положението и на другите пленници-българи в същия пленнически лагер, без да познава лично някого от тях.

Един от тия последните бил и споменатият по-горе Христо Попов. При посещението си на пленническия лагер Вожьли издействувал от управата на лагера да му позво-

ли да вземе със себе си Христо Попов. Завел го в гр. Шамбери, направил с него една научна обиколка на извършените във Високите Алпи залесявания и укрепителни съоръжения в неговия служебен район, при което му давал всички необходими данни и разяснения.

Христо Попов бил настанен от Вожьли на работа и прекарал на практика в горите до края на войната. Известно време бил на горска служба като пленник; при Вожьли останал на работа до свършването на войната. След връщането си в България той с възхищение разказваше за посетените от него лесоукрепителни работи във Високите Алпи, за обширните познания и практическите похвати на Вожьли, за неговата работоспособност, съобразителност и висока култура.

— — —

През 1918 г., по време на Първата европейска война, бях войник в 62-и пеши полк. Като лесовъд по професия, бях командирован от щаба на 11-а Македонска дивизия да търся и намеря дървен строителен материал за фортификационни цели, да проуча условията за неговото добиване, транспорт, обработване и да докладвам в дивизията резултата от изпълнението на възложената ми задача. За тази цел трябваше да посетя дъскорезницата на Петрос Константину на гара Бук, чието годишно производство възлизаше на около 2500 куб. метра бичен материал. Минах през град Драма, където в градското общинско управление се явих на кмета на града. Тук бях много приятно изненадан, когато узнах, че драмски градски кмет бил моят отдавнашен и близък познат Гьорче Петров, родом от с. Трояци, Прилепско.

От дума на дума, с него дойдохме до вредите от миналогодишното наводнение, което сторило на града страшни пакости. Драмската Куру-Чай (Суха река), която минава през средата на чаршията и която обикновено нямала никаква вода, миналата — 1917 година — придошла ненадейно и така силно, че напълно разрушила, опустошила и завлякла чаршията на гр. Драма.

— Ето една хубава задача за изпълнение — да се обуздае Куру-Чай — забелязах аз. — Само че това е задача за мирно, а не за военно време.

Гьорче Петров се заинтересува от моята бележка и когато научи, че моят занаят е именно тоя — да обуздавам поройните водни течения, каза:

— Няма да те пусна оттука! Ще останеш да обуздаеш Куру-Чай!

— С най-голямо удоволствие. Само че в момента с мене разполага началството на 11-а Македонска дивизия.

Гьорче Петров си взе бележка за частта, където мога да бъда потърсен. Ние се сбогувахме. Аз заминах за гара Бук, а от там — за дизивизията, където дадох доклада си по моята командировка.

След заминаването ми Гьорче Петров направил постъпки пред военните власти. След няколко дни, през февруари 1918 г., получих нареждане веднага да замина за Драма и да започна работа по залесяването и укрепяването на пороищата в тоя град.

— — —

Към края на февруари 1918 г. от Казанлъшката секция за укрепяване на пороищата отнесох със себе си в един товарен вагон за Драма 20—30 копача, същия брой лопати, два крика, няколко железни лоста и няколко десетки хиляди 2—3-годишни фиданки за залесяване, необходими за предстоящите работи по укрепяването на Драмската Куру-Чай.

В първите дни на март 1918 г. започнах залесяването на голите места от двете страни на шосето Драма—Доксат с фиданки от черен австрийски бор и на празните места около извора „Варвара" с фиданки от канадска топола.

Направих проект за укрепяването изцяло на Драмския Куру-Чай, започнах и привърших постройката на един задържен бараж от суха зидария в леглото на това пороище и на няколко отбивала — също от суха зидария, — с които течението на водата да се отбива от бреговете при високи води, за да не ги разяжда.

Работниците при постройката на баража и отбивалата бяха драмски граждани. Собствено това не бяха работници в истинския смисъл на думата — те не идваха свободно, по своя воля, а бяха хора, заставени да работят чрез насилие.

Отвратително ми беше да гледам как тия хора, изнемощели от глад и всевъзможни лишения, работят по цял ден

без надеждата да намерят вечерта корица хляб. Явих се пред началника на драмската военна инспекционна област генерал Танев и му описах положението им. Генерал Танев от град Велес веднага нареди да се дава на работниците по един войнишки хляб дневно.

— — —

Към края на май или в началото на юни 1918 г. започнах постройката на ред баражи и отбивала от суха зидария в леглото и край разядените брегове на Драмския Куру-Чай. Преди да туря в ход работата по постройките, отидох да отбележа на самото място къде какво ще се строи. При горния край на града, проснат върху чакъла на речното легло, видях един 50—60-годишен турчин, който беше буден, но не мръдна при моето минаване.

— Какво си легнал, старче? — запитах го аз. — Ставай!

Легналият едва мръдна и ми отговори с глас, в който звучеше безкрайна слабост и безнадеждно отчаяние:

— Ачтан юлийорум! (Умирам от глад!)

Аз се спрях, извадих от раницата своя войнишки хляб и му го дадох. Легналият впи устата в хляба и взе да го ръфа с настървение.

— Не яж много наведнъж! — казах му аз. — Ще ти стане лошо!

Гладният не обърна внимание на думите ми и продължи да ръфа хляба. Аз заминах нагоре, обиколих пороището, отбелязах с колчета местата на баражите и отбивалата. По мръкнало тръгнах обратно за града. Човекът, на когото бях дал своя хляб, лежеше на същото място, изтегнат с цял ръст, стиснал в ръката си парчето хляб, което беше захапал с устата си. Той беше мъртъв ...

— — —

Всеки ден докарваха нови хора, незапознати с работата; всеки ден трябваше да се губи време, за да свикнат с нея. Това правеше много мъчно ръководството и аз се принудих да искам от драмската военна инспекция да ми даде в помощ едного от бившите надзиратели при Казанлъшката секция за укрепяване на пороищата — шипченеца Хр. Аджаров, по онова време войник в 23-и Шипченски полк, който беше на позиция при град Серес.

— — —

Не успях да завърша изцяло общия проект за уп
ването на Драмския Куру-Чай.

След погрома на Добро поле на 10 септември 19
гърците дойдоха в Драма, а българската военна инспе
беше готова за връщане в България.

На път към гарата, за да отпътувам и аз, мина
извора „Варвара", находящ се в средата на града,
дебит беше към 3500 литра в секунда. Озлобеното н
ние беше нахлуло в залесеното място и с ожесточени
беше от корен и хвърляше на земята фиданките от к
ска топола, с които през пролетта бях залесил вла
и тръпна почва около извора. Нека си призная, че
гледах как това измъчено от глада и насилията насе
заличава даже културните следи от едно военно-на
ческо управление, изпитах удоволствие — аз, който през
си служебен живот треперех над всяка посадена фи

— — —

С последния влак на 3 октомври 1918 г. заминах
България, след като бях успял да кача в един вагон
пачите и лопатите, за да ги върна обратно на Казанл
ката секция за укрепяване на пороищата и залесява
Така завърши моята дейност по укрепяване на пор
и залесяването. За тая ми дейност — моята и на колег
аз си спомням с удоволствие. Защото въпреки прегр
и пречките, тя влезна в основите на сегашното залеси
дело, което с всяка година все повече се разширява и
раства — за обща радост и за благото на България.

Цена 0,60 лв.

Сканирано за:

www.strumski.com

Библиотека „Струмски”
е създадена в памет на
загиналите за Родината.

Voivode Dimiter Madjarov before the remains of two comrades in arms killed in the battle of Ferres